

T. C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ
TARİH ANABİLİM DALI YÜKSEK LİSANS TEZİ

**49 ve 50 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE AMASYA
(1757 - 1763)**

DANIŞMAN : Yrd. Doç. Dr. Mesut AYDIN

HAZIRLAYAN : Bünyamin ÖZKAN - 9012

M A L A T Y A 1994

T. C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ
TARİH ANABİLİM DALI YÜKSEK LİSANS TEZİ

**49 ve 50 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE AMASYA
(1757 - 1763)**

DANIŞMAN : Yrd. Doç. Dr. Mesut AYDIN

HAZIRLAYAN : Bünyamin ÖZKAN - 9012

MALATYA 1994

İÇİNDEKİLER.....	II
ÖNSÖZ.....	VII
KAYNAK TANITIMI.....	VIII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	XI

BİRİNCİ BÖLÜM

(AMASYA ŞEHİRİNİN FİZİKİ YAPISI)

A-.AMASYA.KALESİ.....	1
B-.SARAYLAR.....	4
C-.MAHALLELER.....	7
1-İslâm.Mahallesi.....	8
2-Eski.Kethüda.Mahallesi.....	8
3-Üçler.Mahallesi.....	9
4-Uzun.Mustafa.Mahallesi.....	9
5-Bayezıd.Paşa.Mahallesi.....	10
6-Bozahâne.Mahallesi.....	10
7-Pirincci.Mahallesi.....	10
8-Pervanebey.Mahallesi.....	11
9-Tatar.Mahallesi.....	11
10-Temenna.Mahallesi.....	11
11-Cami-i.Enderun.Mahallesi.....	12
12-Çırakçı.Mahallesi.....	12
13-Çeribaşı.Mahallesi.....	12
14-Çıkrık.Mahallesi.....	13
15-Hacı.İlyas.Mahallesi.....	13
16-Hacı.Hamza.Mahallesi.....	14
17-Hekim.Çelebi.Mahallesi.....	14
18-Hatuniyye.Mahallesi.....	14
19-Hızırpaşa.Mahallesi.....	15

20-Hoca. Süleyman. Mahallesi.....	15
21-Darüsselâm. Mahallesi.....	15
22-Dere. Mahallesi.....	16
23-Devehâne. Mahallesi.....	16
24-Receb. Mahallesi.....	16
25-Ziyare. Mahallesi.....	17
26-Sabıkuddin. Mahallesi.....	17
27-Saraçhâne. Mahallesi.....	17
28-Saray. Mahallesi.....	18
29-Sadeddin. Mahallesi.....	18
30-Şamlılar. Mahallesi.....	19
31-Şamice. Mahallesi.....	19
32-Şhreküstü. Mahallesi.....	19
33-Savakca. Mahallesi.....	20
34-Sofu-zâde. Mahallesi.....	20
35-Sofiler. Mahallesi.....	21
36-Acem. Ali. Mahallesi.....	21
37-Fethiye. Mahallesi.....	21
38-Kuba. Mahallesi.....	22
39-Karatay. Mahallesi.....	22
40-Kazancı. Mahallesi.....	22
41-Kameruddin. Mahallesi.....	23
42-Kocacık. Mahallesi.....	23
43-Kurşunlu. Mahallesi.....	23
44-Kılıçcı. Mahallesi.....	24
45-Küpceğiz. Mahallesi.....	24
46-Köprübaşı. Mahallesi.....	25
47-Gökmedrese. Mahallesi.....	25
48-Gümüşlü-zâde. Mahallesi.....	25

49-Mehmed.Paşa.Mahallesi.....	26
50-Helkis.Mahallesi.....	26
51-Yakutiye.Mahallesi.....	27
52-Yakup.Paşa.Mahallesi.....	27
Ç-CAMİLER.....	28
D-MEDRESELER.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

(AMASYA SANCAĞININ İDARİ YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ)

A-EYALET.YÖNETİMİ.ve.AMASYA.SANCAĞI.....	40
B-AMASYA.SANCAĞINDAKİ.VAKİ.MÜLKİ.TAKSİMAT.....	42
1-Akdağ.Nahiyesi.....	42
2-Hakala.Nahiyesi.....	43
3-Geldiklan.Nahiyesi.....	45
C-AMASYA.SANCAĞI.DAHİLİNDE.İDARİ.YAPI.İÇERİSİNDE ..YER.ALAN.VAZİFE.SAHIPLER.....	47
1-Ehl-i.Örf.ve.Askerî.Mensublar.....	47
a-Mutasarrıf.....	47
b-Mütesellim.....	49
c-Şehir.ve.Mahalle.Kethüdalığı.....	53
ç-Kethüda.Yeri.....	55
d-Yeniçeri.Serdarı.....	56
e-Voyvoda.....	59
f-Kale.Dizdarı.....	59
g-Mustahfiz.....	62
h-Çeribaşı.....	62
i-Çeri.Sürücüleri.....	63

2-Ehl-i.Şer.ve.Ulema.....	64
a-Kadı.....	64
b-Naib.....	70
c-Muhzır.....	72
ç-Müftî.....	74
3-A'yân.ve.Eşraf.....	77
4-Esnaf.Teşkilatı.....	80
a-Yiğitbaşı.....	80
5-Nakibu'l-Eşraf.Kaymakamı.....	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

(AMASYA SANCAĞI'NDA İÇTİMAİ YAPI)

A-NÜFUS.ve.ŞEHİR.NÜFUSUNUN.TAHLİLİ.....	87
B-SOSYAL.TABAKALAŞMA.....	90
C-AİLE.ve.İÇTİMAİ.YAPI.İÇERİSİNDEKİ.YERİ.....	94

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

(AMASYA SANCAĞI'NDA İKTİSADİ YAPI)

A-ZİRAAT.....	101
1-Toprak.....	101
B-VERGİ.GELİRLERİ.....	105
1-Şer'î.Vergiler.....	105
a-Öşr.....	105
b-Cizye.....	108
2-Örfî.Vergiler.....	110
a-İmdad-ı.Hazariyye.....	111
b-Avarız.....	120
c-Nüzul.ve.Sürsat.....	124
ç-Cebelû.Bedeliyyesi.....	125

C-VERGİ.TAHSİLİ.ve.YAPILAN.SUİSTİMALLER.....	127
Ç-FİYAT.AYARLAMALARI.ve.ÜCRETLER.....	134

BEŞİNCİ BÖLÜM

(ULAŞIM ve KONAKLAMA)

A-OSMANLI.DEVLETİ.SINIRLARI.İÇİNDE.ÜÇERKOL .ve.AMASYA.....	143
B-DERBEND.TEŞKİLATI.....	143
C-KONAKLAMA.ve.MENZİL.TEŞKİLATI.....	149
KARAKULLUKÇU.....	152
SONUÇ.....	154
BİBLİYOGRAFYA.....	161
EKLER.....	165

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızla XVIII. yüzyılın üçüncü çeyreği içerisinde Amasya 49 ve 50 numaralı şer'iyeye sicilleri esas alınarak Amasya Sancağı'nın söz konusu döneminin tarihini aydınlatmaya çalıştık.

Osmanlı tarihi içerisinde bu şekilde sancak çalışmalarının yapılmasıyla kalan boşluklar da tamamlanacak olup, ayrıca bu sancakların devlet ile olan münasebetleri de açığa çıkacaktır.

Yapılan bu şehir çalışmaları kısa bir dönem içerisindeki şehrin fizikî, demografik, iktisadî ve içtimaî sahalardaki bilgileri ortaya çıkarır. Dolayısıyla bu bilgilerden sonra genel tarih yazılması daha da kolaylaşır.

Bu tezin konu tesbitinden itibaren hazırlanması hususunda büyük emeği geçen kıymetli hocam Yrd.Doç.Dr. Mesut AYDIN Bey'e sonsuz teşekkür etmeyi bir borç biliyorum. Ayrıca, çalışmam esnasında yardımlarını eksik etmeyen Arş.Gör. Ahmet Altuntaş Bey'e müteşekkirim.

Bünyamin ÖZKAN (9012)

MALATYA/1994

KAYNAK TANITIMI

Osmanlı kaynakları arasında şer'iyye sicilleri birinci derecede kaynak olduğundan şüphe yoktur. Kadıların devlet merkezi ile yaptıkları resmi yazışmaları, halkın şikayet ve dileklerini, mahalli idarelere ait hukuki düzenlemeleri olarak kabul edilen ferman ve hükümleri ve en önemlisi de ait olduğu mahallin içtimai ve iktisadi hayatını yansıtan mahkeme kararlarını ihtiva eden siciller incelenmeden Osmanlı Devleti'nin siyasi idari, içtimai ve iktisadi tarihini ortaya koymak mümkün değildir.

Son zamanlarda ortaya çıkan şehir tarihleri ve memleketin muhtelif bölgelerindeki mahalli hayata dair ilmi araştırmaların birinci derecede kaynaklarından biri de şer'iyye sicilleridir. Konunun ehemmiyetine binaen biz de, Amasya'nın belirli bir döneminin idari içtimai ve iktisadi durmuna ışık tutabilmek için böylesi bir çalışmayı şer'iyye sicillerine göre ortaya koymaya gayret ettik.

1757-63 dönemini ihtiva eden 50 numaralı Amasya şer'iyye sicili divani yazı çeşidi ile kadı veya katipleri tarafından kaleme alınmış bir defter olup 126 sayfa (63 varak) dır. 49 numaralı Amasya Şer'iyye sicili de aynı özellikleri ihtive eden bir defter olup 58 sayfa (29 varak) tutarındadır.

49 numaralı şer'iyye sicili umumiyetle aile hukuku (velayet, vekalet, evlilik akdi vs.) , niza, alım-satım ve diğer sulh davaları ile ilgili belgeleri ihtiva etmektedir. Başka bir ifade ile ilam ve hüccetleri ihtiva eden belgeler mevcuttur. Nadiren de tezkireler mevcuttur. Mesela; beldedeki hac işini tanzim etmek hacıların meselelerini hal yoluna koymak üzere seçilen "*hacı başı*" veya "*Hacıyan*" ile herhangi bir meslek dalında bir yıllığına "*bazar-başı*" veya "*yiğitbaş*" seçildiğine dair belgeler mevcuttur.

50 numaralı şer'iyye sicilimiz ise belge çeşidi ve nitelikleri bakımından 49 numaralı şer'iyye sicilimizden oldukça zengindir.

Bu sicilimizde, padişah fermanlarında kazasker ve beylerbeyi buyrulduklarına kadı ilamından müraselelere, temessük ve teskere-lerden, ilam ve hüccetlere kadar çeşitli türdeki belgelere tesadüf etmek mümkündür. Zaten, değerlendirdiğimiz belgelerin % 80'ine yakını 50 numaralı şer'iyeye sicilindeki belgelerimiz teşkil etmektedir.

50 numaralı şer'iyeye sicilimizin yaklaşık yarısını padişah fermanları oluşturmakta, bunların 33 tanesi herhangi bir husus ile alakalı emri ve şahısları ilgilendiren vazife tevcihi, berat vs. niteliğinde olup 17 tanesi de ihtilaflı konularda veya vaki şikayet üzerine yazılan fermanlardır ki, bunlara umumiyetle adalet fermanları da denilmektedir. Bunlardan başka eyalet valisinden 14 Anadolu Kazaskerinden 6 olmak üzere 20 buyruldu, Yeniçeri Ağalığı'ndan 7 mektup ve 24 adette ilam, hüccet, teskere, mürasele ve temessük niteliğindeki belgeler teşkil etmekte olup başkaca çeşitli konularda yazılmış yazılarda mevcuttur.

49 numaralı şer'iyeye sicili daha ziyade 1175/1764 ve 1176/1765 senelerine ait belgeleri ihtiva etmekte olup yukarıda da izah edildiği gibi, umumiyetle hukuki yönü ağır basan hüccet ve ilamlardan oluşmaktadır.

Ayrıca sicillerimizde iktisadi hayata ışık tutacak mevkufat, müfredat, tevzi ve taksim defterleri ile narh defterleri ve mahalle tevzi defterleri de mevcuttur.

KISALTMALAR

a.g.e.,	:Adı geçen eser
a.g.m.,	:Adı geçen makale
a.g.mad.,	:Adı geçen madde
a.g.tez.,	:Adı geçen tez
A.Ü.D.T.C.F.Dergisi	:Ankara Üniversitesi Dil-Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi
S.	:Sayı
s.	:Sayfa
c.	:Cilt
T.D.V.İslâm Ansiklopedisi	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Bkz.	:Bakınız
Der.	:Dergisi
Terc.	:Tercüme eden
Nşr.	:Neşreden

G İ R İ Ő

Amasya Şehri, deniz seviyesinden 400m. yükseklikte, Yeşil Irmak'ın açtığı iki tarafı yüksek kayalıklarla çevrili dar bir vadi-
de kurulmuŐtur. Nehrin sağ kesimi nisbeten daha az meyilli ve düz
olduğundan yerleşme daha ziyade bu yönde olmuştur.

Şehrin bilinen en eski adı Amaseia'dır. Ancak ne zaman ve
kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bunun-
la birlikte, Büyük İskender devrinden önce de mevcut olduğu ve
Şehrin tarihini Hititler dönemine kadar uzandığı bilinmektedir.
Helenistik, Seleukhoslar döneminde zaman zaman Pontus krallarını
baş Şehri olmuş M.. 63 yılında da Roma Devleti sınırları içerisi-
ne katılmıştır. Şehir III. yüzyılda bir iskoposluk merkezi olarak
nem kazanmıştır. 712 yılında Araplar tarafından ele geçirilen
Amasya bir kaç yıl sonra İmparator III. Leo idaresindeki Bizans
kuvvetleri tarafından zapt edilmiştir⁽¹⁾.

Amasya'nın Türkler tarafından ne zaman feth edildiğine dair
kesin bir bilgi yoktur. Ancak XI. yüzyılın başlarında Danişmendli-
lerin idaresi altında olduğu bilinmektedir⁽²⁾. Bu hakimiyet DaniŐ-
mentli topraklarının Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıçarslan
tarafından ilhakına kadar devam etti⁽³⁾. Anadolu Selçuklu Devleti
döneminde "*Darü'l-iz*" nvaniyla bilinen Şehir II. Kılıçarslan'ın
saltanatının sonuna doğru oğulları arasında yapılan taksimde Niza-
meddin ArgunŐah'ın payına düŐmüŐtür. Fakat ArgunŐah'ın kardeşi
Tokat Bey'i Rükneddin Süleyman burayı zorla ele geçirmiŐtir.

1- İlhan Şahin-Feridun Emecen, "Amasya Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Ansiklopedisi*, c.III, s.1.

2- Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s.133.

3- Osman Turan, *a.g.e.*, s.205.

Şehir daha sonra Baba İshak liderliğindeki Babai isyanlarına sahne olmuş Baba İshak yakalanarak Amasya kalesi burçlarında idam edilmiştir⁽⁴⁾. 1243 Köseadağ savaşından sonra Anadolu'yu işgal eden Moğollar şehri zapt etmişler ve böylece Amasya Moğol valileri tarafından idare edilmeğe başlanmıştır. Bir ara sonSelçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud'un oğlu Taceddin Altınbaş'ın giren şehir daha sonra Sivas'ta hüküm süren Eratnenin ve onun haleflerinin idaresi altına girmiştir. Eratna oğlu Ali Bey'i yenen Emir Hacı Şadgeldi tarafından ele geçirilen Amasya akabinde Hacı Şadgeldi'nin müttefiki olan Melik Ahmed ve Kadı Burhaneddin arasında siyasi mücadelelere sahne olmuştur⁽⁵⁾. Hacı Şadgeldi'nin ölümü üzerine oğlu Ahmed, Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'in desteğini alarak şehri Kadı Burhaneddine karşı müdafaa etmiş bilahare de Kadı Burhaneddin'e mağlub olmasına rağmen yeniden giriştiği mücadele sonunda Yıldırım Bayezid Amasya'yı Osmanlı topraklarına katmıştır (1398). İdaresini ise oğlu Çelebi Mehmed'e bırakmıştır⁽⁶⁾.

1402 Ankara meydan muharebesinde Yıldırım Bayezid'e esir düşmesinden sonra harbe katılan Çelebi Mehmed kuvvetleriyle Amasya'ya çekilmiş hatta kardeşleri İsa ve Süleyman'a karşı burayı hareket üssü olarak kullanmıştır. Amasya bir nevi Çelebi Mehmed'in pay-ı tahtı hüviyetini kazanmıştır. Şehir aynı zamanda bir şehzade sancak merkezi olarak XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin doğudaki stratejik bir üssü hüviyetini muhafaza etmiştir. Yavuz Sultan Selim Çaldıran zaferini müüteakip burada kışlamış⁽⁷⁾, Kanuni de Nahçıvan Seferi dönüşü bir müddet

4- Osman Turan, *a.g.e.*, s.423.

5- Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, Ankara 1970.

6- İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.I, Ankara 1988, s.277.

7- İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c.II, s.270.

burada ikamet etmiş ve bu ikamet sırasında İran ile Amasya Antlaşması (1555) imzalanmıştır⁽⁸⁾. Bu sırada Avusturya elçilik heyetinde bulunan ve Osmanlılar hakkındaki mektupları neşr edilen Busbecq, Amasya'da Kanuni tarafından kabul edilmiştir⁽⁹⁾.

Amasya ve çevresi XV. yüzyıl sonları ve XVI. yüzyıl başlarında Safevi tahrikleriyle doğu bölgelerinde çıkan isyanların tesiri altına girmiş II. Bayezid'in oğulları arasındaki taht kavgalarında önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde Kanuni'nin oğulları II. Selim ve Bayezid arasındaki mücadelede de Amasya'nın adı sık sık geçmiştir ve şehir XVI. yüzyıl ortalarından itibaren taht varislerinin bulunduğu yer olma özelliğini kaybetmesi sebebiyle şehzade Bayezid Kütahya'dan Amasya'ya naklini kendisinin yerine şehzade Selim'in taht varisi olarak seçildiği şeklinde yorumlayarak isyan etmiştir⁽¹⁰⁾. Ancak yenilerek İran'a kaçmak zorunda kalmış ve şehirde XVI. yüzyıl sonlarından itibaren karışıklıklar hat safhaya ulaşmıştır. Zaman zaman Celali eşkiyası şehre hakim olmuş ve halk mütegalibenin zulmü altında ezilmiştir.

Zaman zaman zelzele ve sel felaketlerine uğrayan Amasya Ortaçağlarda bölgenin en önemli büyük mamur şehirlerinden biri olma özelliğini taşımaktaydı. Osmanlı döneminde de bu özelliğin sürdüren Amasya özellikle XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl başlarına kadar fiziki bakımdan gelişme göstermiştir. Amasya 1525'de 5'i gayri müslim olmak üzere 55 mahalleye sahip bulunmaktaydı. Nüfusu ise tahminen 8000 civarında idi. Bunun 2000 kadarını gayr-ı müslim unsurlar meydana getiriyordu. XVI. yüz-

8- İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c.II, s.361.

9- O.C. Busbecq, *Türk Mektupları (terc. Hüseyin Cahit Yalçın)*, İstanbul 1939, s.78-80.

10- Şerafettin Turan, *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vakası*, Ankara 1961, s.53,105.

yıl sonlarında ise şehirde 55 mahalle bulunup bunların 6'sı gayr-ı müslim mahallesi idi. Nüfusu ise artış kaydederek 10.000'e ulaşmış idi⁽¹¹⁾. Evliya Çelebi XVII. yüzyıl Amasya'sı için şehirde 48'i müslüman 5'i gayr-ı müslim olmak üzere toplam 53 mahallesi bulunduğunu belirtmekte ve nüfusunu da 5000 hane (yaklaşık 20.000 kişi) olarak göstermektedir⁽¹²⁾. Amasya XVIII. yüzyılda da fiziki yönden bu durumunu muhafaza etmiştir.

İlk çağlarda Tarsus-Kayseri-Zile-Samsun ticaret yolu üzerinde bulunan Amasya bilhassa Osmanlı döneminde ticari ve iktisadi bir merkez olarak da dikkati çekmektedir. XVI. yüzyılda şehirde bir boyahane şemhane ve darbhane mevcuttu. İpek dokumacılığı ise yaygın bir şekilde yapılmakta idi. Ayrıca şehir Azerbaycan-Bursa yolu üzerinde bulunduğundan, bu taraftan gelen İran ipeklileri içinde önemli bir pazar durumundaydı⁽¹³⁾. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi'nin Amasya'da 1060 kadar dükkan ile işlek ve zengin çarşılarının bulunduğunu belirtmesi, buranın sınai ve ticari bakımdan canlı bir hayata sahip bulunduğunu göstermektedir⁽¹⁴⁾.

İlk çağlarda Strabon gibi büyük bir coğrafyacının yetiştiği Amasya Türk hakimiyeti devresinde de bir kültür merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. Selçuklular devrinde birçok ilim ve sanat erbabı yetişmiş Osmanlılar döneminde ise, özellikle şehzadelerin bulunduğu sırada bir çok alim sanatkar ve şairin toplandığı büyük bir kültür merkezi haline gelmiştir. XVI. yüzyıl ortalarına kadar şehzade sarayı canlı bir kültür faaliyetine sahne olmuş tarihçi Şükrüllah, meşhur hattat Şeyh Hamdullah, Taci bey ve oğulları, Cafer ve sadı Çelebiler, ulemadam Müeyyedzade Abdurrahman

11- İ.Şahin-F.Emecen, *a.g.mad.*, s.2.

12- *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*, c.I-II, İstanbul 1991, s.528.

13- İ.Şahin-F.Emecen, *a.g.mad.*, s.2.

14- *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*, c.I-II, s. 530-531.

yıl sonlarında ise şehirde 55 mahalle bulunup bunların 6'sı gayr-ı müslim mahallesi idi. Nüfusu ise artış kaydederek 10.000'e ulaşmış idi⁽¹¹⁾. Evliya Çelebi XVII. yüzyıl Amasya'sı için şehirde 48'i müslüman 5'i gayr-ı müslim olmak üzere toplam 53 mahallesi bulunduğunu belirtmekte ve nüfusunu da 5000 hane (yaklaşık 20.000 kişi) olarak göstermektedir⁽¹²⁾. Amasya XVIII. yüzyılda da fiziki yönden bu durumunu muhafaza etmiştir.

İlk çağlarda Tarsus-Kayseri-Zile-Samsun ticaret yolu üzerinde bulunan Amasya bilhassa Osmanlı döneminde ticari ve iktisadi bir merkez olarak da dikkati çekmektedir. XVI. yüzyılda şehirde bir boyahane şemhane ve darbhane mevcuttu. İpek dokumacılığı ise yaygın bir şekilde yapılmakta idi. Ayrıca şehir Azerbaycan-Bursa yolu üzerinde olduğundan, bu taraftan gelen İran ipeklileri içinde önemli bir pazar durumundaydı⁽¹³⁾. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi'nin Amasya'da 1060 kadar dükkan ile işlek ve zengin çarşılarının bulunduğunu belirtmesi, buranın sınai ve ticari bakımdan canlı bir hayata sahip bulunduğunu göstermektedir⁽¹⁴⁾.

İlk çağlarda Strabon gibi büyük bir coğrafyacının yetiştiği Amasya Türk hakimiyeti devresinde de bir kültür merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. Selçuklular devrinde birçok ilim ve sanat erbabı yetişmiş Osmanlılar döneminde ise, özellikle şehzadelerin bulunduğu sırada bir çok alim sanatkar ve şairin toplandığı büyük bir kültür merkezi haline gelmiştir. XVI. yüzyıl ortalarına kadar şehzade sarayı canlı bir kültür faaliyetine sahne olmuş tarihçi Şükrullah, meşhur hattat Şeyh Hamdullah, Taci bey ve oğulları, Cafer ve sadi Çelebiler, ulemadam Müeyyedzade Abdurrahman

11- I.Şahin-F.Emecen, *a.g.mad.*, s.2.

12- *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*, c.I-II, İstanbul 1991, s.528.

13- I.Şahin-F.Emecen, *a.g.mad.*, s.2.

14- *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*, c.I-II, s. 530-531.

Çelebi, Zenbilli Ali Efendi ve Meşhur tabib Sabuncu oğlu Şerafeddin gibi tanınmış şahsiyetler burada yetişmiştir. Şehir XVI. yüzyıl ortalarından itibaren bu özelliğini yavaş yavaş kaybetmeğe başlamış fakat yinede Anadolu'nun önemli bir kültür merkezi olma özelliğini korumuştur⁽¹⁵⁾.

Amasya Osmanlı idaresine girdiğinde aynı adla teşkil edilen sancağın merkezi olmuş olup başta Tokat ve Sivas olmak üzere Rum Eyaleti'nin önemli bir idari birimi olmuştur⁽¹⁶⁾. Sancak XVI yüzyıl başlarında Amasya merkez kaza olmak üzere Ladik ve Merzifon kazalarından oluşmaktaydı. 1576/77 yıllarında sancağın kaza sayısı, Gümüş, Gedegra, Zeytun, Simre-i Ladik dahil olmak üzere 7'ye ulaşmıştır. Evliya Çelebi sancağın XVII. yüzyıl ortalarında 9 kazasının bulunduğunu belirtmektedir.

Buraya kadar kısmen coğrafi ve tarihi gelişimini vermeye çalıştığımız Amasya'nın bu çalışmayla 1757-1763 tarihleri arasında siyasi-idari, içtimai, iktisadi ve ulaşım hususunda olmak üzere ve iki şer'iyye sicili esas alınmak suretiyle XVIII. yüzyıldaki durumu izah edilmeye özen gösterilmiştir.

Birinci bölümde şehrin fiziki yapısı ve bu yapıyı oluşturan unsurlar fakat sicillerde bahs edilen bilgilere nazaran- ele alınarak incelenmeye, başka kaynak ve çalışmalardan da istifade edilerek eksiklikler giderilmeğe çalışılmıştır.

İkinci bölümde de, Amasya'nın XVIII. yüzyıla gelindiğinde siyasi-idari mekanizma içerisindeki yeri konu edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Amasya Sancağında bulunan idari görevliler ehl-i örf

15- Hüseyin Hüsameddin Yesar, *Amasya Tarihi*, (sadeleştirenler A.Yılmaz-M.Ali Akkuş), c.I, Ankara 1987, s.247.

16- Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s.192-193.

ve ehl-i şer olarak tasnife tabi tutularak onların fonksiyonları sicillerimizdeki örnekleride dikkate alarak ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

Üçüncü bölümde içtimai yapı sicillerdeki bilgiye nazaran tasnif edilmiştir. Fakat içtimai yapıyı oluşturacak unsurların hemen çoğunun hakkında bilgi bulmak mümkün olmadığundan bu bölüm diğerlerine nazaran daha dar kapsamlı bir bölüm görüntüsü vermektedir. Buna rağmen sicillerdeki bilgiler azami derecede değerlendirilmeğe gayret edilmiştir.

Dördüncü bölüm iktisadi tarih bakımından da önem taşıyan bilgileri ihtiva etmektedir. Osmanlı Devleti'nin diğer aksamında da söz konusu olan vergi gelirleri, ziraat ve fiyat hareketleri Amasya örneği ile şekillendirilmeğe özen gösterilmiştir.

Beşinci bölümde ise, Amasya'nın ulaşım yönünden Osmanlı Devleti'nin stratejik önemi haiz beldelerinden birini temsil ettiği fikrini işlemeğe çalıştık. Zira, o dönemde geçerli olan "üçer kol" üzerinde yer alması ve İran ile olan münasebetlerde de, önemli bir muhit özelliğini devam ettirmesi ulaşım yönünden önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu bölümde derbend ve menzil teşkilatına ait bilgiler sicillerimizdeki bilgilerle açık bir şekilde izah edilmeğe gayret gösterilmiştir. Ayrıca bölümler arasında belirli bir ahenk kurulmağa çalışılmış fakat eldeki bilgiler değerlendirilmeğe ve sicillerin dışına çıkmamağa gayret gösterildiği için bazı problemler söz konusu olmuşsa da, tabii bir husus olarak telakki edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AMASYA ŞEHİRİNİN FİZİKİ YAPISI

A- AMASYA KALESİ

Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin yerleşim düzenini biçimlendiren unsurların başında kaleler gelmektedir.

Osmanlı Türk şehirlerinde ilk dikkati çeken özellik, şehrin kalesi, surları ve şehre giriş ve çıkışın yapıldığı kapıların görünümü idi. Osmanlı şehirlerindeki kaleler; mevcut statülerini, şehrin surlarının dışına taşmasına rağmen, XVII. asırla birlikte giderek artan güvenlik kaygısına binaen muhafaza etmişlerdir.

Şehrin fizikî bakımından uygun bir yerinde bulunan İç-kalelerde umumî olarak; kale erleri, silâh, cephâne ve mühimmattan başka, zindân, barut ve tahıl mahzenleri ile hazine ve resmî evrakın saklandığı özel muhitleri bulunduğu bilinmektedir⁽¹⁾.

Dış-kale surları da şehri çepe çevre sarmakta ve uygun yerlerde de şehre giriş ve çıkışın yapıldığı kapılar bulunmakta idi.

Bir Osmanlı Anadolu şehri olan Amasya'da, çok eski dönemlerden itibaren kullanılan "*Harsene Kalesi*" namı ile bilinen Amasya Kalesi, bu dönemde de işlevini muhafaza etmiştir. "*Kale-i Bâlâ*" veya "*Yukarı Kale*" diye meşhur olan bu kale, hellenistik devirden⁽²⁾ günümüze kadar gelmiş Bizans, Selçuklular ve Osman-

1- Yusuf Oğuzoğlu, "Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler", Araştırma Sonuçları Toplantısı I, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1988, s.2.

2- Strabon, *Coğrafya (Geographika)*, (Ter. A. Pekman), Kitap XII, Bölüm 1-3, İstanbul 1969, s.58-60.

lılar zamanında tadil olunmuştur. Osmanlılar döneminde bu kale, iki mahalle kadar geniş olup kalenin iki burcu, iki kapısı, sarayı, camii, medresesi, zâviyesi, imarethânesi ve iki hamamı mevcut idi. Cami yakınlarındaki medrese 1485 tarihinde kale dizdârlarından Kara Ahmed Ağa tarafından bina edilmiştir⁽³⁾.

Amasya Kalesi şeklinde adlandırılan Harşene Kalesi'nin kapılarından biri Şamlılar Mahallesi'ne yani kuzey doğuya diğeri de batıya Hızırpaşa Mahallesi'ne açılmakta idi. Kale oldukça yüksek bir mevkide olup bu özelliğini yine Hüseyin Hüsameddin Efendi, Acaibü'l-Makdûr fî Nevaib-i Timur'dan naklen şu şekilde belirtmektedir: "*Sultan I. Bayezid'in şehzadelerinden Sultan Mehmed ve Sultan Musa* Çelebiler Harşene namıyla anılan Amasya Kalesinde idiler ki bu kale gayet yüksek ve tehlikeli olmasıyla da meşhurdur.*"⁽⁴⁾

Evliya Çelebi, kale içinde eski tarzda bir saray ile cephâne ve erzak anbarları ile sarnıçlar bulunduğunu, cehennem kuyusuna benzeyen "*agrabü'l-garaib*" bir hapishânesi veya zindanının mevcûd olduğunu beyân etmektedir. Ayrıca; kalede, büyük küçük yetmiş kadar top olduğu belirtilerek, kalenin bu dönemlerde başlangıç kısmında belirttiğimiz kalenin işlevine de işaret ederek, Amasya'nın her ne kadar içerlek bir il olmasına binaen celâli sığınmasın diye kale dizdârı ve neferlerinin kale kapılarında silâhla beklediğini anlatmaktadır⁽⁵⁾.

Amasya'da mevcut diğeri bir kale de Enderun Kalesi'dir. Tarihî kayıtlarda, "*aşağı kale*", "*Batın Amasya*" nâmı ile geçen bu kale,

3- Hüseyin Hüsameddin Yesar, (Sadeleştirenler: Ali Yılmaz- Mehmet Akkuş), *Amasya Tarihi*, c. I, Ankara 1986, s. 55.

* Musa Çelebi'nin burada belirttiği vechile Amasya'da ikâmeti ihtimali zayıftır.

4- Yesar, *a.g.e.*, c. I, s. 49.

5- *Evliya Çelebi seyahatnâmesi*, c. I-II., s. 527.

Amasya'nın coğrafi mekânı içerisinde doğuda Helkis Mahallesi, batıda Sabıküddin Mahallesi, güneyde Yeşilirmak ve kuzeyde ise "*Yukarı Kale*" olarak bilinen Harşene Kalesi ile hem-hudut idi. Dört kapısı ve iki burcu olan kalenin uzunluğu 1200 metre kadar olduğu bilinmektedir⁽⁶⁾.

Kale hududu dahilinde kalan yerleşim birimlerinin hepsine birden "*içeri şehir*" denilmiştir. Evliya Çelebi Enderun Kalesi ile alakalı olarak; "*.... aşağı kalesi şehrin ta ortasından akan Tozanlı nehrinin kıyısında tek kat duvarlı, alçak taştan yapılmış bir kaledir. Büyüklüğünü bilmiyorum... Bu kalenin çevresi bakımlıdır. Sarayları ve altı yüz evi vardır. Çarşısı kılçuktur. Camii de vardır...*" şeklinde bahsetmektedir⁽⁷⁾.

Kale kapılarından biri Helkis Mahallesi tarafından, biri Alçak Köprü* önündedir. Alçak köprü önündeki bu kapıya "*Saray kapısı*" da denilmekte idi. Bu kapı daha sonraki dönemde (1864), Amasya mutasarrıfı Ziya Paşa tarafından yıktırılmıştır. Diğer kapı ise, Madenüs Kapı'dır. Bu kapı da Sultan Bayezid Camii önünde olup, geliş-geçişi kolaylaştırmak maksadı ile daha sonraki dönem içerisinde genişletilmiştir. Son kapı ise Sabıküddin Mahallesi önünde bulunmaktaydı. Bu kapıya da Meydan Kapı denilmekte idi⁽⁸⁾.

Çalışma konusu yaptığımız 1757-1763 tarihleri arasını ihtivâ eden 49 ve 50 numaralı Amasya Şeriyeye sicilleri'nde kale ile

6- Yesar, *a.g.e.*, c. I., s. 44.

7- *Evliya Çelebi seyahatnâmesi*, c. I-II., s. 528.

* Alçak Köprü, sur içindeki mahallî birimler ve surların dışına taşmış olan diğer mahalleler arasındaki ulaşımı sağlayan köprülerden biridir. Zirâ, Aşağı Kale ile diğer mahalleler arasında şehri bir baştan diğer ucuna kadar Yeşilirmak akmakta ve bu yerleşme birimleri ile bağlantıyı, bahsettiğimiz köprüden başka şu köprüler sağlamakya idi. Bunlar; Madenüs Köprü, Kuşköprü(Künçköprü) ve Çağlayan Köprülerdir.

8- Yesar, *a.g.e.*, c. I., s. 44.

alakalı fazlaca bir malumata sahip değiliz. Ancak, Amasya kalesinin cephâne, mühimmat ve askerlerin tespiti ile alakalı 8 Zilkâde 1174 tarihli bir belgede: "... Şeriat-ı siâr Amasya Kadısı faziletlü Efendi zîde fazluhâ ve kıdvetü'l-kuzat ve'l-mustahfızın Amasya Kalesi dizdârı zîde hıfzehû inhâ olunur ki, eyâlet-i Sivas'da vakî olan gulâm öteden berü yoklaması adet-i kadîm ve vâbı müstedim olduğuna binâen imdî Amasya Kalesi'nin mühimmatı, cephâne ve neferâtının mevcûd ve nâ-mevcûd ve tarîk-i hizmet olanları yoklatdırılub ale'l-esâmî defter ve sıhhatiyle ilâm olunmak bâbında divân-ı Rumdan iş bu buyruldu tahrîr ve istâr ile irsâl olunmuşdur..." şeklinde bir bilgi geçmektedir. Fakat kale dizdârının isimleri ve emrindeki görevliler hakkında açık bir bilgi geçmemektedir⁽⁹⁾. Sadece 1761 tarihli bir belgede Amasya kalesi dizdârının isminin Mustafa olduğu ve Amasya kalesi mustahfızlığına da Seyyid Ahmed'in ikibin kırk altı akçelik gedik tımarı ile birlikte ta'yin olunduğu zikredilmektedir⁽¹⁰⁾.

B- SARAYLAR

Osmanlı döneminin çeşitli devirlerinde sancak beyliğini deruhdesinde bulundurarak burada valilik yapmış şehzadeler ile merkezden sancak beyi olarak atanan paşaların ikâmet ettiği birçok saray mevcuttur.

Sicilimizde 4 ramazan 1174 tarihli bir "*buyruldu*" da şehir içinde bir saraydan bahsedilmektedir. Fakat, sicilimizde saray hakkında da teferruatlı bir bilgiye sahip değiliz. Bundan dolayı sarayın hangi saray olduğu hakkında bir karar veremedik. Sicilde, saray ile ilgili bilgide: "... Amasya'da mesned-nişin şeriat-ı gurrâ faziletlü efendi zîde fazluhâ ve kıdvetü'l-emasil ve'l-ekran

9- 50 nolu şer'iyye sicili, Belge No: 32, 97.

10- 50 nolu şer'iyye sicili, Belge No: 45.

selefiniz Rahtevân-zîde Ahmed Beg zîde kudrehû ve yeniçeri serdârı ve ayân-ı vilayet ve işçerleri zîde kudrehûm inhâ olunurki, Amasya derûnunda sancak mutasarrıflarının ikâmet edecekleri sarayda öteden beri ta'mir oluna gelmekle saray-ı mezkûru ta'mir itdirmenüz bâbında buyruldu tahrîr ve isdâr ile ve mühr-i ve mehterbaşımız Hacı Osman ile irsâl olunmuşdur. Bir saat akdem gereği gibi ta'mir itdürüb muceb-i buyruldu ile amel olasız..." denilmektedir⁽¹¹⁾. Yine aynı mealde 1172 senesine mahsuben çıkartılan masraf cetvelinde üç defa beylik sarayının harab olmuş olan cihetlerinin tamiri için harcanan 55 kuruştan bahsedilmektedir ki, yukarıdaki bilgiler ile bütünlük arzilmektedir⁽¹²⁾.

Evliya Çelebi, saraylardan bahsederken Mehmed Paşa Camiine bitişik bir "*Paşa Sarayı'nı*" beyân etmektedir⁽¹³⁾. İlk bakışta; sicilde bahsedilen sarayın, Evliya Çelebi'nin bahsettiği saray olabileceği kanaati uyanmaktadır. Fakat, Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin saraylar ile kullandığı ifadeler, bu sarayın "*Beyler Sarayı*" olabileceğini de hatıra getirmektedir⁽¹⁴⁾.

Zirâ; "*Beyler sarayı*" halk arasında, "*Saray Düzü*" diye bilinen mahalde Gümüşlüzâde Bahçesinin doğu tarafında olup, yaklaşık üçyüzelli sene Osmanlı hanedanı ve sancak beyleri için saray olarak kullanılmıştır. II. Murad, Yavuz Sultan Selim, gibi iki büyük Osmanlı hükümdarının doğduğu yer olma özelliğine de sahiptir. Ayrıca, Çelebi Ahmed II. Murad ve II. Bayezid de burayı uzun süre ikâmetgâh olarak kullanmışlardır. Sicilde geçen bilgiler ile Beylersarayı'na ait şu bilgilerde benzerlik arzilmektedir. Beylersarayı 1734 tarihine kadar defalarca zelzele ve tabii afetlere marûz kalmış birçok ve defa tamir edildiği bilinmektedir. Ayrıca,

11- 50 nolu şerhiye sicili, Belge No: 110.

12- 50 nolu şerhiye sicili, Belge No: 88-112.

13- *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. I.-II., s. 529.

14- Yesar, a.g.e., c. I., s. 39-42.

1734 tarihinde meydana gelen zelzelede yıkılan bu sarayın, bundan sonra devam eden İran harpleri sebebi ile tamir edilememiş olduğu yine aynı kaynakta belirtilmektedir⁽¹⁵⁾. İran Harblerinin 1745 tarihine kadar devam ettiği düşünülürse bu tamiratın belirtilen tarihten sonra yapılması sözkonusu olmaktadır. Bu da sicilimizde bahsedilen sarayın tamirâtı ile yakından alakalıdır. Zirâ, belgelerin tarihinin de 1172/1761 ve 1174/1763 olduğu dikkate alınırsa kanaatimiz kuvvetlenmektedir. H. Derschwam, ilgili seyahatnâmesinde, isim zikretmeden bahsettiği saray ile alakalı bilgiler içinde, Kanunî'nin İran Seferi dönüşü uğradığı Amasya'da, İran elçilerini kabul ettiği ikâmetgâ-hını tasvir etmektedir ki; anlatılan mekân, Humayun Hüsameddin Efendi'nin Beylersarayı ile ilgili verdiği yukarıdaki bilgilerini destekler mahiyettedir⁽¹⁶⁾. Saray görevlileri için 1172/1761 tarihli masraf cetvelinde bir senelik 60 kuruşluk masraf gösterilmiş fakat görevliler hakkında teferruatlı bilgi verilmemiştir⁽¹⁷⁾.

Amasya'da, bir de "*Aşağı Saray*" adı ile bilinen saray hakkında Derschwam'ın tasvirinden başka bir malumata sahip değiliz⁽¹⁸⁾.

15- Yesar, *a.g.e.*, c. I., s. 41.

16- Hans Derschwam (çev. Yaşar Önen), *İstanbul Ve Anadoluya Seyahat Günlüğü*, Ankara 1992, s.284.

17- 50 nolu şer'iyye sicili, Belge No: 112.

18- H. Derschwam, *a.g.e.*, s. 294.

C- MAHALLELER

Osmanlı şehir yapısı içerisinde mahalleler, içtimaî ve fizikî bir birim teşkil etmektedir. Osmanlı şehrinin en küçük idarî birimi olarak da düşünülen mahalleler, aynı mescidde ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikâmet ettikleri şehir kesimidir.

Umumî olarak mahalleler, islâm şehir tipinin üç ana unsuru sayılan camii, pazar ve hamamların etrafında kümelenmişlerdir⁽¹⁹⁾.

XVII. yüzyıldan itibaren nüfus artışı, güvenlik ve iktisadî bir takım arayışlar sebebiyle bir çok şehir surlarının dışına taşmış ve yeni yeni bir takım mahalleler oluşmuştur. Özellikle, vakıf topraklarında kurulmaya başlayan mahalleler, sur dışına taşan bu değişiminde öncülüğünü yapmışlardır⁽²⁰⁾.

Yukarıda bahsedilen özellikleri, Osmanlı dönemindeki Amasya mahallelerinde de görmek mümkündür. Zirâ; sur dışına taşan mahalleler, toplam sayının yüzde yetmişini oluşturmaktadır.

Amasya Sancağı Amasya Kazası'nda, 1757-1763 tarihleri arasında tutulan kadı sicillerinden tesbit edilen mahallelerin sayısıdır. Bu sayı ve mahalle isimleri mümkün olan imkân nisbetinde diğer kaynaklar ile de tescil ve te'yid edilmiştir⁽²¹⁾. Bu mahalleler şunlardır:

-
- 19- Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde esnaf Örgütlerinin Fizikî Yapıya Etkileri", s. 104.
- 20- Yusuf Oğuzoğlu, *a.g.m.*, s. 4-5.
- 21- 49 nolu şer'iyye sicili, Belge No: 23- 37 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge No:89.

1- İslâm Mahallesi:

Amasya'nın doğu tarafında Gedikli Kaya eteğine yerleşmiş olan bu mahalle; doğudan, Gedikli Kaya eteğindeki bağlar, batıdan dere ve güneyden Temenna Mahallesi ve kuzeyden de Yassı Kaya ile huduttur⁽²²⁾.

Amasya Kadısı olan ve "*Sarı Kadı*" diye meşhur olan Bedreddin Mahmud Buharî'nin⁽²³⁾ kız kardeşi ve meşhur hattat Hamdullah Efendi'nin halası Eslem Hatun'un ismine izafeten bu mahalde Eslem mahallesi olarak tanınmış ve halk arasında da islâm mahallesi şeklinde telaffuz olunmuştur.

Mahalle, sicil kayıtlarında da şahitlik, borç alacak davası ve 1173(1762) tarihine ait "*imdâd-ı hazeriyye*"nin toplanması ile alakalı belgelerde zikredilmektedir⁽²⁴⁾. Sicilde geçen bu kayıtlardan, mahallede gayr-ı müslim unsurların da ikâmet ettiğine dair bilgi mevcuttur⁽²⁵⁾.

2- Eski Kethûda mahallesi:

Sultan Bayezid Camiinın doğu tarafında bulunan mahalle, doğudan; Köprübaşı, batıdan; Sultan Bayezid Camii, güneyden;-Bozahâne Mahallesi ve kuzeyden ise Yeşilirmak ile hem-hududdur.

1432 tarihine kadar Amasya Valisi olan Yörgüç Paşa'nın⁽²⁶⁾ kethûdası olan Elhâc Mehmed Ağa ve onun ölümünden sonra ket-

22- Yesar, *a.g.e.*, c.I., s. 85.

23- Bedreddin Mahmud Buharî için bkz., Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c.I., s. 283.

24- 49 nolu şer'iyye sicili Belge no:, 23,37.: 50 Nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

25- 49 nolu şer'iyye sicili Belge no: 10,15,18,52, 50 Nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

26- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.I, Ankara 1988, s.396.

hüdalığa getirilen şahsın adının da Mehmed Ağa olmasından dolayı mahalleye Eski Kethüdâ Mahallesi denildiği ve halk arasında da Amasya ayânından bir çok zatın bu mahallede ikâmet etmiş olmasından dolayı "*Ayan Mahallesi*" şeklinde şöhret bulduğu Amasya Tarihi'nde kayıtlıdır⁽²⁷⁾.

3- *Üçler Mahallesi:*

Sultan Bâyezıd Camii'nin kible tarafında, Alişir Mahallesi yerinde bulunup; doğudan, Devehâne; batıdan Receb Mahallesi; güneyden, bir kısmı mezarlık ve bir kısmı da Küpçügez Mahallesi; kuzeyden şose yolu ile hem-huduttur. Hüseyin Hüsameddin Efendi, Çelebi Sultan Mehmed Hân Hazretleri'nin saltanatı devrinde, fevkalâde nüfuz ve ikbâl sahibi olan muallim-i sutâni Niğdelizâde Sûfi Bâyezıd ve amcası Feyzullâh ve Yakub Çelebiler'e, halk arasında, "*Üçler*" denip bunlar, bu mahallede ikâmet etmiş olmaları ve bir evin içinde medfun bulunmaları sebebiyle, "*Üçler Mahallesi*" denildiğinden bahsetmektedir⁽²⁸⁾.

4- *Uzun Mustafâ Mahallesi:*

Burma Minare Camii'nin kuzeyinde ve şehrin Şah Mülkü'nde bulunup; doğruda, Dere; batıdan, Hoca Süleyman; güneyden, Kılıççı ve kuzeyden, Kazancı Mahalleleriyle sınırlıdır. İleri gelen tüccarlardan olup, II. Sultan Mehmed Han ve II. Sultan bâyezıd Han tarafından iki defa Mısır'a sefâretle gönderilmiş olan, Hoca El-Hâc Mustafâ Çelebi, bu mahalleden 905/(1500) tarihine kadar ikâmet ettiği için, "*Uzun Mustafâ Mahallesi*" adını almıştır⁽²⁹⁾.

27- Yesar, *a.g.e.*, s.86.

28- Yesar, *a.g.e.*, s.87.

29- Yesar, *a.g.e.*, s.88.

5- *Bâyezîd Paşa Mahallesi*⁽³⁰⁾

Kuş Köprü'nün güneyinde, eski Foka Mahallesi yerindedir. Doğudan, Bağlar; batıdan, Dere; güneyden, Savakca Mahallesi ve Kuzeyden, Yeşilirmak ile sınırlıdır⁽³¹⁾. 816 (1413) tarihine kadar bu mahallede ikâmet eden Osmanlı vezirlerinden Yahşi Bey-zâde Bâyezîd Paşa'nın adıyla anılmıştır⁽³²⁾.

6- *Bozahâne Mahallesi*⁽³³⁾

İbadullah Çarşısı'nın iki tarafında ve Emir Seyfeddin Sungur Mülkü yerinde bulunmaktadır. Doğudan, Hoca Süleyman; batıdan, Devehâne; güneyden, Çeribaşı ve kuzeyden, Eski kethüdâ mahalleleriyle sınırlıdır. Şehzâde Sultan Ahmed devrinde, bozanın yaygınlaştığı esnada, bu mahallede büyük bir bozahâne inşa edilmiş olması münasebetiyle, 900/1459 tarihinden itibaren, "*Bozahâne Mahallesi*" denmeye başlamıştır.

7- *Pirinçci Mahallesi*⁽³⁴⁾

Savakca Deresi'nin batı tarafında ve saray altında yerleşmiş olup; doğudan, Savakca deresi; batıdan, Mehmed Paşa; güneyden, Yakub paşa Mahallesi ve kuzeyden, Yeşilirmak ile sınırlıdır. II. Sultan Bâyezîd ümerâsından Pirinçci Sinan Bey'in, burada ikâmet ederek, bir mescid-i şerif ve bir mekteb inşâ ettirip, emlakini bunlara vakf ve tahsis etmiş olması münâsebetiyle, 912/1506

29- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 88.

30- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 89.

31- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

32- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 12,20,24,26,29,30,31,37,38. ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

33- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 7 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

34- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 92, 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

tarihinden itibaren, "*Pirinçci Mahallesi*" denmiştir. Bu mahallede, bir dârü'l-hâdis ve bir zâviye olup, aşağıda izâh olunacaktır. Vezirlerden Gümüşhame'li Ali Şefik Paşa'nın, bu mahallede ikâmet etmiş olması sebebiyle, şose yolunun güney taraflarına, "*Şefik Paşa Bahçesi*" denir idi⁽³⁵⁾.

8-*Pervâne Bey Mahallesi*⁽³⁶⁾

"*Burma Minâre*" diye meşhûr olan cami-i şerifin batı tarafında yer almaktadır. Doğudan, Uzun Mustafâ; batıdan, Acem Ali; güneyden, Çırakçı ve kuzeyden, Hoca Süleyman Mahalleleri ile sınırlıdır. Büyük Pervâne Bey'in kardeşinin oğlu olan İzzeddin Mehmed Pervâne Bey, 900/(1495) tarihine kadar bu mahallede ikâmet ettiği için, "*Pervâne Bey Mahallesi*" denmiştir⁽³⁷⁾.

9- *Tatar Mahallesi*⁽³⁸⁾

Şamlar mezarlığı kuzeyinde Külüs namıyla meşhur olan mevki-dedir. Doğudan, şose yolu; batıdan, Ahmak Bağları; güneyden mezarlık ve kuzeyden, Külüs ile sınırlıdır. 1290/1873 tarihinden beri orada iskân edilen tatarların gelmesiyle teşekkül etmiştir. Mîri Defterlerde, "*İhsâniye Mahallesi*" namıyla anılmış ve kaydedilmiş ise de, halk dilinde, Tatar Mahallesi ismi daha çok kullanılmıştır⁽³⁹⁾.

10- *Temennâ Mahallesi*⁽⁴⁰⁾

Zincirli Kaya'nın eteğinde ve Dânişmend emirlerinden Fatih

35- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 92-93.

36- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 6,16,28,53 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

37- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 93.

38- 49 ve 50 numaralı sicillerimizde bu isimde mahalleye rastlanmamıştır.

39- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 96.

40- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 5,20,25, 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

Gazi Bahçesi yerinde olup; doğudan, Zincirli Kaya; batıdan ve güneyden, Dere ve kuzeyden, İslâm Mahallesi ile sınırlıdır.

Amasya'da şehzâdelerin meddahlarından ve İran şairlerinden olan Temennâ'yı, Nisâbüri, bu fethiye Bahçesi'nde oturduğu münasebetle 820/1417 tarihinden beri tesmiye ve kayd edilmiştir⁽⁴¹⁾.

11- *Câmi-i Enderûn Mahallesi*⁽⁴²⁾

İçeri şehirde, Hatuniye Mahallesinin civarında olup, Karatay Mahallesinden ayrılmıştır. Doğudan, Saray; Batıdan Karatay Mahalleleri; güneyden Yeşilirmak ve kuzeyden, Kale-i bâlâ ile sınırlıdır. Ortasında, "*Enderûn Camii*" nâmıyla meşhur cami-i şerif bulunduğundan, bu camiye nisbetle, "*Câmi-i Enderûn Mahallesi*" denmiştir⁽⁴³⁾.

12- *Çırakçı Mahallesi*⁽⁴⁴⁾

Pervâne Bey Mahallesinde iken, sonradan ayrılarak ayrıca bir mahalle olmuştur. Doğudan, Kılıççı; batıdan, Acem Ali; güneyden, Dârusselâm ve kuzeyden Pervâne BeyMahalleleriyle sınırlıdır. Amasya Valisi Şehzâde Sultan Mustafâ, yakınlarından Çırakcızâde El-Hâc Halîl Çelebi b. Ahmed Çelebi'nin, bu mahallede ikâmet ederek, 975/1550'de bir mescid-i şerif yaptırıp, vakıflarını tanzim etmiş olması münasebetiyle, "*Çırakçı*" diye isimlendirilmiştir⁽⁴⁵⁾.

13- *Çeribaşı Mahallesi*⁽⁴⁶⁾

Karakaya'nın kuzey eteğinde ve eski "*Sungur Mülkü*" denilen

41- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 97.

42- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no:10,34,40,, 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

43- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 99.

44- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 29 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

45- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 99.

46- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no:24,47,50, 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

yerdedir. Doğudan, Acem Ali; batıdan, Devehâne; kuzeyden, Bozahâne ve güneyden Şhreküstü mahalleleri ve Karakaya ile sınırlıdır. Amasya emiri Şâdgeldi Paşa'nın ve daha sonra Divitdar Ahmed Paşa devrindeki meşhur emirlerden olan Çeribaşı Eminüddin Mehmed Çelebi'nin bu mahallede ikâmet etmiş ve bir mescid-i şerif yaptırmış olması münasebetiyle, "*Çeribaşı Mahallesi*" denmiştir⁽⁴⁷⁾.

14- *Çıkırık Mahallesi*⁽⁴⁸⁾

Resmi kayıtlarda, "*Şeyh Kırık ma'a Hankâh Mahallesi*" nâmıyla kayıtlı olan bu mahalle, önceden, Hnkâh-ı Mes'ûdî Mahallesi yerinde idi. Doğudan, Üçler; batıdan, Şâmice; güneyden, Küpçeğiz ve kuzeyden Receb mahalleleriyle sınırlıdır. "*Şeyh Kırık*" diye meşhur Mehmed Çelebi'nin burada ikâmet ederek, tekke civarındaki hususî odasında riyazete çekilmiş olması münasebetiyle, 841/1437 tarihinden beri mahalle, "*Şeyh Kırık*" nâmıyla meşhur olmuştur. Halk dilinde, "*Çıkırık Mahallesi*" denir. Bazıları da, "*Şeyh garîk*" demişlerdir.

Bu mahalleler Anadolu Selçuklu Sultanı II. Mesud'un bina eylediği hankâh ile meşhur olduğundan, 560/1165 tarihinden 840/1436 tarihine kadar "*Hankâh Mahallesi*" denmiştir⁽⁴⁹⁾.

15- *Hacı İlyas Mahallesi*⁽⁵⁰⁾

Sultan II. Bâyezıd Han Cami-i şerifinin, batısındadır. Doğudan, Sultan Bâyezıd câmii; batıdan, Yörgüç Paşa Camii; güneyden,

47- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 99.

48- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 5,10,13.

49- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 100-101.

50- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no:27,47 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

Şose yolu Arkası da denir. Ümerâdan Hacı Nevruz Beyzâde Hacı İlyas Bey'in mahallede ikâmet ederek, mescid-i şerif yaptırmış olması münasebetiyle, bu ismi almıştır⁽⁵¹⁾.

16- Hacı Hamza mahallesi⁽⁵²⁾

Kubâ Mahallesi altında ve Fethiye Mahallesinden ayrılmış bir mevkide bulunmaktadır. Doğudan, Dere; batıdan, Dârusselâm; güneyden, Kubâ ve kuzeyden, Fethiye mahalleleriyle sınırlıdır. Sultan II. Bâyezîd'in Amasya Valiliğinden lalası ve istişâre ettiği kişilerden olan İsâ Beyzâde Hacı Hamza Bey'in 873/1468 tarihine kadar burada ikâmet etmiş olması münasebetiyle, mahalle bu isimle adlandırılmıştır⁽⁵³⁾.

17- Hekim Çelebi Mahallesi⁽⁵⁴⁾

Hızır Paşa Mahallesi'nin doğu tarafında olup, bugün, mamur bir durumda değildir. Doğudan, Kameruddin; batıdan, Hızır Paşa mahalleleri; güneyden, umumî yol ve kuzeyden, Kırklar Dağı'nın eteği ile sınırlıdır. 890/1485 tarihinde, meşhur tabib Hekim Bedreddin Mahmud Çelebi'nin burada ikâmet etmiş olmasından dolayı, mahalleye bu isim verilmiştir⁽⁵⁵⁾.

18- Hatuniyye Mahallesi⁽⁵⁶⁾

İçeri şehirde ve ırmak kenarında olup, doğudan, Cami-i Enderû; batıdan, Kurşunlu; kuzeyden Karatay Mahalleleri ve güneyden, Yeşilırmak ile sınırlıdır. Sultan II. Bâyezîd Hazretleri'nin zevcesi ve Şehzâde Sultan Ahmed'in vâlideleri Bülbül Hâtun, bu

51- Yesar, *a.g.e.*, c.I., S. 101.

52- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 23 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

53- Yesar, *a.g.e.*, c.I., s. 107.

54- Şer'iyye sicillerinde bu isimli mahalleye rastlanmamıştır.

55- Yesar, *a.g.e.*, c.I., s. 108.

56- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 17 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

mahallede bir cami, imarethâne ve doğu tarafında güzel bir mekteb yaptırarak, 915/1509 da da vakfiyelerini tanzim ettirmiştir⁽⁵⁷⁾.

19- Hızır Paşa Mahallesi⁽⁵⁸⁾

Amasya'nın kuzey-batısındaki Ok Meydanı üstünde, önceleri Komninus Sarayı, sonradan ise Kavak demekle meşhur ve yüksek bir yerde bulunmaktadır. Doğudan, Hekim Çelebi Mahallesi; batıdan Şeyh Cüi Bağları; güneyden, Ok Meydanı ve kuzeyden Kırklar Dağı ile sınırlıdır. Beylerbeyi Ata bey-zâde Hayreddin Hızır Paşa'nın, vefatına kadar burad ikâmet ederek, cami-i şerif, medrese, mekteb, zaviye, iki hamam ve birçok çeşme yaptırmış olması münasebetiyle, mahalle kendi adıyla anılmıştır⁽⁵⁹⁾.

20- Hoca Süleyman Mahallesi⁽⁶⁰⁾

Acem Ali Mahallesi'nin kuzeyinde ve eski Şehinşah Mülkü yerinde olup: doğudan, Uzun Mustafâ; batıdan, Bozahâne; güneyden, Acem Ali ve Pervâne bey; kuzeyden de Kazancı Mahalleleriyle sınırlıdır. Tüccarların ileri gelenlerinden olan Şeyh Hamid oğlu Hoca El-Hâc Süleyman Çelebi 878/1473 tarihine kadar burada oturduğu için, mahalle bu isimle adlandırılmıştır⁽⁶¹⁾.

21- Dârusselâm Mahallesi⁽⁶²⁾

Uzunyol Mezarlığının doğu tarafında Taksim'in altındadır. Doğudan, Hacı Hamza; kuzeyden Çırakçı ve Acem Ali mahalleleri;

57- Yesar, *a.g.e.*, c.I. s. 108.

58- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 44 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

59- Yesar., *a.g.e.*, c.I. ,s. 110.

60- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 49 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

61- Yesar, *a.g.e.*, c.I. s.110.

62- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 27,38,44, 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

batıdan, Uzunyol Mezarlığı ve güneyden, Taksim önünde bulunan yol ile sınırlıdır. Burada, Selçuklu vezirlerinden Muînüddin Süleyman Pervâne Bey'in sarayı ve husûsi dairesi olup, zamanında Dârusselâm denilmekle, 660/1262 tarihinden bu yana, mahalleye isim olmuştur⁽⁶³⁾.

22- Dere Mahallesi⁽⁶⁴⁾

Kuba Mahallesi'nin altındadır. Doğudan, Çakallar Deresi; batıdan, Fethiye; güneyden, Kubâ ve kuzeyden Kılıçcı Mahalleleriyle sınırlıdır. Derenin kenarında bulunması bu nâm ile yâd edilmesine sebep olmuştur⁽⁶⁵⁾.

23- Devehâne Mahallesi⁽⁶⁶⁾

Kağrı Pazarı'nın etrafında olup, doğudan Bozahâne, batıdan, Üçler; güneyden, Çeribaşı ve kuzeyden, Eski Kethüda mahalleleri ve Bâyezıd Camii ile sınırlıdır. İlk Osmanlı seferlerinde, yiyecek ve askerî mühimmat nakli için getirilen beylik develerin durağı hasebiyle, mahalleye, "Devehâne" denmiştir⁽⁶⁷⁾.

24- Receb Mahallesi⁽⁶⁸⁾

Sultan Mesud Türbesi'nin doğusunda, eski Simre beldesinin yerinde olup, doğudan Üçler; batıdan, Şâmice; güneyden, Şeyh Kırık ve Kuzeyden Şose yolu ile sınırlıdır. 899/1494'da vefateden, Sultânî muallimlerinden Sadreddin Receb Çelebi, burada

63- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 111.

64- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 5 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

65- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 111.

66- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 15,16,40,43,46,47 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

67- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 112.

68- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

ikâmet edip mescid-i şerif bina ettiği için, mahalleye bu isim verilmiştir⁽⁶⁹⁾.

25- *Ziyare Mahallesi*⁽⁷⁰⁾

Amasya'nın kuzey-doğu ucunda, Akdağdan ayrılıp Yeşilırmağa doğru inen ufak bir dağın eteğindedir. Önünde bulunan derenin-doğu kenarındadır. Etrafı, eskiden duvar ile çevrili olduğu, bağlarının kenarında ve dağ eteğinde görülen temel taşlarından ve duvar harabelerinden anlaşılmaktadır. Bu ziyâre, eskiden muhkem bir kale ve güzel bir beldenin ismi olup, daha eskiden de "Zemendu", yahut "Semendu" idi. Bugün, halk arasında, "Ziyere" denilmektedir⁽⁷¹⁾.

26- *Sâbıkuddin Mahallesi*⁽⁷²⁾

Bu mahallede, Medyan Köprüsü'nün önünde olup, doğudan, kale kapısı; batıdan Kameruddin Mahallesi; güneyden, Yeşilırmak ve kuzeyden Harşene dağı ile sınırlıdır ve dış Amasya'dan sayılır. Halk dilinde Sıbkuddin Mahallesi ve resmî kayıtlarda ise Ahî Sâbıkuddin Mahallesi denir.

Eski ümerâdan sâbıkuddin Ebû Bekir'in 780/1378 yılına kadar burada ikâmet etmiş olması münasebetiyle böyle isimlendirilmiştir. Burası, önceleri Sülü Mülkü adıyla ma'rufdu⁽⁷³⁾.

27- *Saraçhâne Mahallesi*⁽⁷⁴⁾

Alçak Köprü'nün güney-doğu tarafındadır. Doğudan, Selağzı;

69- Yesar, *a.g.e.*, c.I., s. 113.

70- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 26,38.

71- Yesar, *a.g.e.*, c.I., s. 113.

72- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no:33,41,46, 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

73- Yesar, *a.g.e.*, c.I., s. 117.

74- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 52 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

batıdan, Köprübaşı; güneyden, Kazancı ve Kocacık Mahalleleri ve kuzeyden Yeşilirmak ile sınırlıdır. Önceleri "*Şahinşah Bahçesi*" nâmıyla meşhur olan bu mevkide, dericiler ve ayakkabıcılar ikâmet ederek, Çelebi Sultan Mehmed Han Hazretlerinin, Amasya'da sultan iken, burada bir Saraçhâne inşa ettirmiş olduğundan, bu nâm ile şöret bulmasına yol açmıştır⁽⁷⁵⁾.

28- *Saray Mahallesi*⁽⁷⁶⁾

Kızlar Sarayı'nın altında olup, doğudan, Sade Helkisi; batıdan, Câmî-i Enderun Mahalleleri; güneyden, Yeşilirmak ve kuzeyden, Kızlar Sarayı ile sınırlıdır. Kızlarağası Fîruz Ağa 900/1495'de, bu mahallede bir mescid-i şerif yaptırarak vakıflarını tanzim etmiştir. Meşhur Kırk Bedel burada olup, söz konusu saray vaktiyle mamur iken, hizmetçiler ve uşaklar oturmakta idi. Mevkii bayır olup, mahallenin, bu sarayın bulunması, böyle isimlendirilmesine sebep olmuştur⁽⁷⁷⁾.

29- *Sadeddin Mahallesi*⁽⁷⁸⁾

İçeri şehirde, Meydan Kapısının iç tarafındadır. Doğudan, Kurşunlu mahallesi; batıdan, Meydan kapısı; güneyden, Yeşilirmak ve kuzeyden, Kale-i Bâla ile sınırlıdır. Önceleri Subaşı Musa mülkü üzerinde olup, 770/1369 tarihine kadar, ulemadan Sadeddin Çelebi'nin burada iken ikâmet etmiş olması münasebetiyle, onun adıyla anılmıştır. "*Ahî Sadeddin Mahallesi*" nâmıyla kayıtlı olan buraya, halk dilinde, "*Ahî Sâdeddin Mahallesi*" denilmiştir⁽⁷⁹⁾.

75- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 118.

76- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 37 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

77- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 119.

78- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 46.

79- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 119.

30- Şamlılar Mahallesi⁽⁸⁰⁾

Kuş Köprü'nün kuzey tarafında olup doğudan, Yeşilirmak; batıdan, mezarlık; güneyden, Kale-i Bâla eteği ve kuzeyden, Bahçeler içi bağlarıyla sınırlıdır. Eskiden burada Melik İsmail-i Danişmendi oturduğu için Danişmendli Mülkü diye meşhur idi. 791/1389 tarihinde Türklerden, Mısır hükümdarı, Melik Eşref Şaban ile çerkezlerden Melik Zahir Burkok arasında, iç çekişmeler meydana gelmiş ve Melik Eşref yanlısı olan Şamlılar başka yerlere hicret etmeğe mecbur kalmışlardı. İşte, bunlardan bir kısmı da Amasya'ya gelmiş ve bu mahallede iskân edildikleri için, buraya Şamlılar Mahallesi denilmiştir.

Eski kayıtlarda, "*Şamlılar Mahallesi*" şeklinde kayıtlı olmakla beraber, halk arasında "*Şamlar Mahallesi*" ismiyle meşhurdur⁽⁸¹⁾.

31- Şâmice Mahallesi⁽⁸²⁾

Gökmedrese civarında ve eskiden Güdül Mülkü yerinde olup, doğudan, Receb; batıdan, Gök Medrese ve güneyden, Çıkrık mahalleleriyle ve kuzeyden, şose yoluyla sınırlıdır. Küçük Şâmî demek olan meşhur mimar, Şemseddin Ahmed Şamice 856/1452 yılına kadar, burada ikâmet ettiğinden, "*Şamice Mahallesi*" denmiştir.

32- Şehreküstü Mahallesi⁽⁸³⁾

Uzunyol Mezarlığının üstünde olup, doğu ve kuzey tarafları mezarlık; batı ve güney tarafları da Karakaya etekleridir. Şehrin

80- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 9 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

81- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 120

82- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 22 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

83- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 121.

dışında bir mahalle gibidir. "Şehre küstü" diye meşhur olan Pîr Sinan-ı Halvetî Hazretleri, 957/(1550) senesine kadar burada ikâmet ettiğinden, eski kayıtlarda, "Şehreküstü, nâm-ı diğer Pîr Sinan Mahallesi" şeklinde kayıtlıdır. Halk dilinde ise, "Şâraküstü Mahallesi" diye meşhur olmuştur.

33- Savakca Mahallesi⁽⁸⁴⁾

Soğuk Pınar altında, Amasya'nın doğu ucunda bulunmaktadır. Doğudan, Lokman Dağı; batıdan Dere; Güneyden, Soğuk Pınar ve kuzeyden, Ahırönü ile sınırlıdır. Safevî halifelerinden Erzincan'lı Abdurrahman Hazretlerinin, burada ikâmet ederek, vaziyesi önündebir çeşme ve onun altında, ağaçtan ufak olarak "Savak/Havud"⁽⁸⁵⁾ yaptırmış olması münasebetiyle, o havuza "savakca" denmiş ve daha sonra, bu mahalleye hususî bir olmuştur. Bugün halk arasında "Savakca Mahallesi" denmektedir. Şeyh Kırık "Şeyh Garik" şeklinde kabul ettikleri gibi, bazı zatlar, Savakca'yı da "Savadiye" olarak yazmışlar ve resmî kayıtlara bu suretle geçmiştir.

34- Sofu-zâde Mahallesi⁽⁸⁶⁾

Gümüşlü-zâde Mahallesinin altında olup, doğudan Yâkutiye; batıdan ve güneyden Gümüşlüzâde Mahalleleri ve kuzeyden, Yeşilirmak ile sınırlıdır. eskiden, Gıyaseddin Şah Bahçesi yerindedir. Çelebi Sultan Mehmed'in muallimi ve müsteşarı, Sofi Bâyezid Çelebizâde Mahmud Çelebi, bu mahallede ikâmet ettiği için, Sofizâde Mahallesi denmiştir⁽⁸⁷⁾.

84- 49 ve 50 Nolu şerhiye sicillerinde bu isimli mahalleye rastlanmamıştır.

85- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 121.

86- Çeşmenin altına koyulan, su teknelerine, ağaçtan olursa "savak"; taştan olursa "Havud, Hafd" denir. Bazan, bu iki kelime, birbirinin yerine kullanılır. Bkz., Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 122.

87- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 122.

35- Sofiler Mahallesi⁽⁸⁸⁾

Gedikli Kaya'nın kuzey-doğu eteğinde olup, doğudan Pir İlyas Mezarlığı; batıdan Gümüşlüzâde, kuzeyden; Yakutiye ve Mehmed Paşa Mahalleleri ile güneyden, Bâlus Kayası etekleri ile sınırlıdır. Bu mahallede önceleri Behram Şah mülkü denmekle meşhur olup⁽⁸⁹⁾, Pir İlyas Hazretleri ve Abdurrahman Çelebiler devrinde meşhur olmuş dokuz kadar sufînin ikâmetgâhı olduğundan "*Sofiler Mahallesi*" denmiştir⁽⁹⁰⁾.

36- Acem Ali mahallesi⁽⁹¹⁾

Uzunyol'un ucunda olup, doğudan, Çırakçı ve Pervânebey; batıdan, Çeribaşı; güneyden, Darusselâm ve kuzeyden Hoca Süleyman mahalleleriyle sınırlıdır. Âyândan, meşhur hoca El-Hâc Acem Ali Ağa'nın 880/1475 tarihine burada ikâmet etmesinden dolayı mahalle bu ismi almıştır⁽⁹²⁾.

37- Fethiye Mahallesi⁽⁹³⁾

Kubâ Mahallesi'nin altında olup doğudan, Dere; batıdan, Hacı Hamza; güneyden, Kubâ ve kuzeyden, Kılıççı mahalleleriyle sınırlıdır⁽⁹⁴⁾. Burasının, önceleri Fetih Gazi Mülkü nâmıyla kayıtlı olduğu halde, sonradan Fethiye, dendiğine göre, Amasya muhafızlarından Fetih Gazi'nin burada ikâmet etmiş olduğu anlaşılacak

88- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

89- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.125.

90- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no:20,21,22,28,44, 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

91- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.123.

92- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 10,39, ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

93- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.124.

94- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 19,47, ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

tadır⁽⁹⁵⁾.

38- *Kubâ Mahallesi*⁽⁹⁶⁾

Köşk Kayası altında, yüksek bir mevkidedir. Doğudan, Dere; batıdan, yol; güneyden, Köşk Kayası ve Kuzeyden, Fethiye Mahallesi ile sınırlıdır. Buranın ismi önceleri, Kubâlu Mahallesi olup, Hüseyniye tarikatı ileri gelenlerinden olan ve Amasya'da, "*Kubâlu Şeyh*" diye tanınmış olan Cemâleddin Hüseyin b. Muhammed El-Fergâni El-Kubâvî, 710/1407 tarihine kadar burada oturduğu için, "*Kubâlu Mahallesi*" denmiş ve daha sonra, "*Kubâ Mahallesi*" şekline dönüşmüştür⁽⁹⁷⁾

39- *Karatay Mahallesi*⁽⁹⁸⁾

İç şehirde olup, doğudan, Câmi-i Enderûn; batıdan, Kurşunlu; güneyden, Hatuniye mahalleleri ve kuzeyden dağ ile sınırlıdır. Selçuklu emirlerinden, kale dizdârı ve Amasya muhâfızı Celâleddin Karatay'ın adına nisbet edilmiştir⁽⁹⁹⁾.

40- *Kazancı Mahallesi*⁽¹⁰⁰⁾

Eski kayıtlarda, "*Kazancı Doğan Mahallesi*" şeklinde kayıtlı olup, Sarachâne Mahallesi üstünde bulunmaktadır. Doğudan, Kocacık; batıdan, Bozahâne; güneyden, Hoca Süleyman ve kuzeyden, Sarachâne mahalleleri ile sınırlıdır. Yeri, önceden şehinşah bahçesi olup, Kazancı Doğan, 856/1452 sekbanbaşılıktan azledilerek

95- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.125.

96- 49 ve 50 Nolu şer'iyye sicillerinde böyle bir isimde mahalleye rastlanmamıştır.

97- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.126.

98- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 10,21, ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

99- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.127.

100- 49 ve 50 Nolu şer'iyye sicillerinde böyle bir isimde mahalleye rastlanmamıştır.

Amasya'ya gönderilmiş ve burada ikâmet etmiş olmasından dolayı isim ve şöhretiyle anılmıştır. Eski adı, Kaya Paşa Mahallesi'dir⁽¹⁰¹⁾.

41- *Kameruddin Mahallesi*⁽¹⁰²⁾

Meydan Köprüsü'nün kuzeyindedir. Doğudan, Ahî Sâbıkuddin; batıdan, Hekim Çelebi mahalleleri; güneyden, Yeşilirmak ve kuzeyden dağ ile sınırlıdır. Amasya valisi Mübârüziddin Halîfe Alp'in hizmetinde bulunmuş oalnümerâdan Kameruddin El-Hâdim, 641/1243 yılına kadar burada ikâmet ettiğinden, "*Kameruddin Mahallesi*" denmiştir⁽¹⁰³⁾.

42- *Kocacık Mahallesi*⁽¹⁰⁴⁾

Uzun Mustafâ Mahallesi altındadır. Doğudan, Selağzı; batıdan, Kazancı; güneyden Uzun Mustafâ ve kuzeyden, Sarachâne mahalleleriyle sınırlıdır. "*Kocacık*" diye meşhur. Hoca El-Hâc Ahmed Çelebi'nin, buarda ikâmet ederek, bir mescid, mekteb ve çeşme yaptırmış olması münasebetiyle, "*Kocacık*" diye isimlendirilmiştir⁽¹⁰⁵⁾.

43- *Kurşunlu Mahallesi*⁽¹⁰⁶⁾

İçeri şehirde, Yukarı Hamam'ın batı taraflarındadır. Doğudan, Karatay; batıdan, Ahî Sadeddin mahalleleri; güneyden, Yeşilirmak ve kuzeyden, dağ ile sınırlıdır. Bu mahallenin bir adı da, Yağı

101- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 127.

102- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 10,34,51, 50 nolu şer'iyye sicili, belgeno: 89.

103- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 128.

104- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 35 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

105- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 129.

106- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 7,9,19,21,25,30,42,46 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

basâniye olup, Dânişmend hükümdarlarından Yağıbasan Gazi, burada büyük bir han bina ederek, Hân-ı Yağıbasan diye, 560/1165 tarihinden itibaren meşhur olmuş ve sonraları, torunlarından Cemal Gazi Bey, hanı tamir edip, üzerini kurşun ile örtmüş olduğundan, "*Kurşunlu Han*" denmiştir. Daha sonra ise "*Han*" lafzı bırakılarak, "*Kurşunlu*" nâmının bu mahalleye isim olduğu eski kayıtların incelenmesinden anlaşılmıştır⁽¹⁰⁷⁾.

44- *Kılıçcı Mahallesi*⁽¹⁰⁸⁾

Burma Minare Camii'nin, kible tarafında olup, doğudan, dere; batıdan, Pervâne ve Çırakçı; güneyden, Fethiye ve kuzeyden, Uzun Mustafâ Mahalleleriyle sınırlıdır. Önceleri, Kılıç Mahallesi sonraları, Cümüdar mahallesi diye meşhur ve kayıtlı idi. Sultan I. Selim'in emirlerinden Kılıçcı Yusuf Bey, bu mahalleden çıkmıştır. Bu zat, 917/1511 de dere kenarında, bir mescid-i şerif inşa ettirmiş ve vakıflarını tanzim ettirdiği için, mahalleye Kılıçcı Mahallesi denmiştir⁽¹⁰⁹⁾.

45- *Küpceğiz Mahallesi*⁽¹¹⁰⁾

Karakaya'nın eteğinde olup, doğudan Uzun Yol Mezarlığı; batıdan Çıkrıkçı Mahallesi; güneyden, dağ ve kuzeyden Receb ve Üçler mahalleleriyle sınırlıdır. Bu isim, eski kayıtlarda, "*Günceğiz Veled Soruk*" ve mahalleye "*Günceğiz Mahallesi*" nâmıyla mukayyed olduğuna binaen Küpceğiz, Günceğiz isminden galat olduğu muhakkaktır. Bu Günceğiz, dediğimiz zât, Sâlur kabilesinden ve Sultan Mesud'un emirlerinden, Bahaddin Günceğiz olup, 575/1179

107- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 120.

108- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 47 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

109- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.130.

110- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 9,37 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

tarihlerine kadar burada ikâmet ettiği için, mahalle bu ismi almıştır⁽¹¹¹⁾.

46- Köprübaşı Mahallesi⁽¹¹²⁾

Alçak Köprü'nün güney etrafında bulunup doğudan, Saraçhâne, batıdan, Eski Kethüda; güneyden, Kazancı Mahalleleri ve kuzeyden, Yeşilirmak için, bu isimle adlandırılmıştır. Sâbık Anadolu Valisi, Ömer Paşa-zâde El-Hâc Osman Bey, bu mahallede, köprü başında bir mescid-i şerif yaptırtarak, vakıflarını vânzim etmiş ancak sonraları evladının iyi idare edememesinden ve bakılmadığından harab olmuştur. 1300/1883'de Amasya Nâibi, Vidîni-zâde El-Hâc Mehmed Emin Efendi, bu mescidi, pek mükemmel ve güzel bir şekilde yenilemiştir⁽¹¹³⁾.

47- Gök Medrese Mahallesi⁽¹¹⁴⁾

"*Kılıç Arslan Türbesi*" diye meşhur olan, Torumtay Türbesi'nin doğusundadır. Doğudan, Şâmice; güneyden, Şeyh Kırık mahalleleri ve dağ; kuzeyden Yeşilirmak ve batıdan, mezarlık ile sınırlıdır. Önceleri, Güdül Mülkü olup, Güdül Mahallesi denirdi. 665/1267'de Amasya Valisi Beylerbeyi Emir Seyfeddin Torumtay bu mahallede, cami ve medrese yaptırmıştır. Medrese Gök Medrese nâmıyla meşhur olduğundan, mahaleye de Gökmedrese mahallesi denilmiştir⁽¹¹⁵⁾.

48- Gümüzlüzâde Mahallesi

Selağzi'nin doğu tarafında bulunmaktadır. Doğudan, Yassı Ka-

111- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.130.

112- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 48 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

113- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.131.

114- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 6,27,34, 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

115- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.132.

ya ve Sofular mahallesi, batıdan ve güneyden, Selağzı ve Dere, kuzeyden, Sofu-zâde Mahallesi ile sınırlıdır. Selçuklu Sultanı Mesud'un Şehzâdesi Sultan Gıyaseddin Muhammed Şah'ın bu mahallede oturmuş olmasından dolayı, "*Gıyaseddin Şah Mülkü*" denmiş ise de, 927/1521 tarihine kadar emiri olan Gümüşzâde Tâceddin Mahmud Çelebi'ye nisbetle, resmî kayıtlarda, "*Gümüşlüzâde Mahallesi*" ismiyle kaydedilmiştir⁽¹¹⁶⁾.

49- *Mehmed Paşa Mahallesi*⁽¹¹⁷⁾

Timarhâne'nin doğu tarafındadır. Doğudan, Pirinçci ve Yakutiye; güneyden, Yakup Paşa mahalleleri ve kuzeyden, Yeşilirmak ile sınırlıdır. Önceleri, "*Doğrakiye Mahallesi*" nâmiyle meşhur olup 890/1485 tarihinden itibaren, "*Mehmed Paşa Mahallesi*" denmeye başlanmış ve Doğrakiye sadece medresenin ismi olarak kalmıştır⁽¹¹⁸⁾.

50- *Helkis Mahallesi*⁽¹¹⁹⁾

Alçak Köprü'nün kuzey tarafından Kuş Köprü üzerindeki Kaya-ya kadar uzanan bir şerit üzerindedir. Doğudan ve güneyden, Yeşilirmak; batıdan, Saray Mahallesi ve kuzeyden, Harşene dağı ile sınırlıdır. Anadolu Rum ayânlarından Hâlkis'in, Türklerin fethetmelerinden önce burada oturmuş olması ve doğu tarafında bahçesinin, batı tarafında da evinin bulunması münasebetiyle, adı kalmış; sonradan da telaffuzu hafifleyerek, "*Helkis*" denmiştir⁽¹²⁰⁾.

116- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 7,38,41,50, Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.132

117- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 11,13,20,22,24,27,29 ve 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

118- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.136.

119- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 7,16,

120- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.137.

51- *Yakutiye Mahallesi*⁽¹²¹⁾

Tımarhânenin batı tarafında olup; doğudan ve güneyden, Gümüşlüzâde; kuzeyden, Mehmed Paşa mahalleleri ve batıdan, Yeşilirmak ile sınırlıdır. Önceleri, "*Gıyaseddin Şâh Bahçesi*" denilen yerdir. Burada, Osmanlı emirlerinden Sinâneddin Yakut Paşa ikâmet ettiği için, "*Yâkutiye Mahallesi*" denmiştir⁽¹²²⁾.

52- *Yakub Paşa Mahallesi*⁽¹²³⁾

Aşağı Pirlerin, etrafında bulunan mahalleye denir. Doğudan, Savakca; batıdan, Gümüşlü-zâde; kuzeyden, Mehmed Paşa mahalleleri ve güneyden Pîr İlyas Mezarlığı ile sınırlıdır. Burada, Osmanlı emirlerinden Yakub Paşa, kârgir bir duvar içinde bir cami-i şerif, onun yanında bir minare, iki tarafında çilehâne, yani Halvetiye zaviyesi, önünde bir ders-hâne ve ayrıca bir de şeyh odası yaptırarak, 815/1412'de vakıflarını tanzim etmiştir.

İşte, Amasya şehrinin sınırları dahilindeki elli iki mahalle, bunlardan ibarettir. Şehrin dışında iki mahalle daha vardır ki, bunlar da Amasya şehrinin mahalleleri sayılırdı.

Bunlar: Karasenir Mahallesi ve Kayabaşı Mahallesi⁽¹²⁴⁾.

121- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

122- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.138

123- 49 ve 50 nolu şer'iyye sicillerinde bu isimde bir mahalleye rastlanmamıştır.

124- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.142.

Ç- CAMİLER

Amasya, gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlı Dönemlerinde ik-bâl dönemlerini yaşamış şehirlerden biridir. Özellikle, Osmanlı döneminde XVI. asrın ilk yarısına kadar buraya gelen şehzâdeler, ümerâ ve valiler tarafından bina edilen dinî ve içtimaî müesseseler bir hayli artmıştır.

Bunlar arasında Cem' eden toplayan anlamına gelen camiler ise önemli bir yer tutmaktadır. Sicillerimizde sadece Bâyezıd Paşa Camii ve vakfından bahsedilmektedir. Fakat, Amasya'da Bâyezıd Paşa Camii'nden başka; Fethiye Camii, Burmalı Minare Camii, Gökmedrese Camii, Gümüşlü Camii, Çilehâne Camii, Yörgüç Paşa Camii, Saraçhâne Camii, Sultan Bâyezıd camii ve Külliyesi, Mehmed Paşa Camii, Kilâre Süleyman Ağa Camii, Samlılar (Küçük Ağa) Camii, Pir Mehmed Çelebi (Pazar Camii), Hamza Dede Camii, Hızır Paşa Camii, Sofular (Abdullah Paşa) Camii, Temenna Mescidi, Hatuniye Camii ve Azeriler (Şirvanlı) Camii gibi ayrı birer sanat eseri hüviyetini halâ koruyan Danişmendoğulları, Anadolu Selçukluları ve Osmamnlı dönemlerine ait camiler de mevcuttur⁽¹²⁵⁾.

Sicilimizde Bâyezıd Paşa Camii vakfı ile alakalı gelirden bahsedilmektedir. Belge "*İçtimaî Yapı*" bahsinde değerlendirileceği için burada sadece camii ve bânisi hakkında bilgi vermekle iktifa edeceğiz.

Babasının adı Yahşi olan Bayezıd Paşa Amasya'da doğduğu için kaynaklarda Amasya'lı olarak geçmektedir. Ancak Arnavut asıllı olması da muhtemeldir. Sarayda yetişmiş ve Yıldırım Baye-

125- İlhan Şahin, Feridun Emecen, "Amasya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.III, s.3.

zıd zamanında askerî bazı görevlere getirilmiştir. Çelebi Mehmed'in Amasya'daki sancak beyliği sırasında, onun yakın maiyeti arasında da yer almış ve Fetret Devri'nde de bu şehzadeye bağlı kalarak hizmetlerine devam etmiştir⁽¹²⁶⁾.

1413'te Çelebi Mehmed'in ülkede asayiş ve birliği sağlamasından sonra vezîriâzamlığa ve Rumeli Beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Aynı yıl Mûsâ Çelebi'nin öldürülmesinde rol oynamış ve ertesi yıl Osmanlı-Karaman münasebetleri sırasında Karamanoğlu Mehmed Bey'in şartları kendisi için ağır olan bir muhede imzalamasını sağlamıştır. Şeyh Bedreddin vak'asında da hizmeti geçen Bâyezıd paşa, 1420'den önce Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal gibi onun müridleri etrafında toplanan âsileri mağlûp etmiş, daha sonra Deliorman taraflarında yerleşip çevresine taraftar toplayan Şeyh Bedreddin üzerine yürümüştür⁽¹²⁷⁾.

1421 Mayısında tahta geçen II. Murad'ın ilk zamanlarında da mevkiini koruyan Bâyezıd Paşa, Çelebi Mehmed'in ölümünün duyulmasından sonra serbest bırakılan ve meşrû hükümdarla mücadeleye başlayan Şehzade Mustafa (Düzmece) üzerine gönderilmiştir. İstanbul Boğazı'ndan Rumeli yakasına geçen yaşlı vezir, yanındaki sayıca az askerle Edirne'nin Sazlıdere Mevkiinde Şehzade Mustafa'nın kuvvetleriyle karşılaşmış ve emri altındaki askerlerin büyük çoğunluğu Mustafa tarafına geçince teslim olmak zorunda kalarak, ertesi gün İzmiroğlu Cüneyd Bey'in tahrikleriyle katledilmiştir (1421).

Bâyezıd Paşa'nın Amasya'da inşa ettirmiş olduğu cami, imaret ve medresenin 820/1418, 821/1418 ve 823/1420 tarihli vakfiyelerinde sadece Celâleddin ünvanı geçmektedir.

126- İ.Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c.I, s.584.

127- İ.Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c.I, s.363-365.

Yeşilirmak kıyısında olan Bâyezîd Paşa Camii, kapısı üstündeki Arapça kitâbesine göre Sultan Çelebi I. Mehmed'in vezirlerinden Bâyezîd Paşa tarafından 817 yılı Muharreminde (Nisan 1414) yaptırıldığı görülmektedir.

Bundan başka Kuşköprüsü yakınındaki kaya üstüne de sekiz satır halinde Bâyezîd Paşa vakfiyesinin bir özeti işlenmiştir. Vakfiyenin tarihî 820 Zilhiccesi (Ocak 1418) olarak geçmektedir.

Evliya Çelebi, 1646 yılına doğru geldiği Amasya'daki camiler arasında Bâyezîd Paşa Camii'ni "*bâğ-ı İrem-misâl*" olarak tarif eder⁽¹²⁸⁾. Bâyezîd Paşa Camii, erken devir Osmanlı mimarisinde çok yaygın olan "*tabhâneli*" veya "*zaviyeli cami*"lerin en güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır. Plan bakımından burada, değişik ve güzel bir şekil ortaya konduğu gibi caminin yapımında ve süslenmesinde de zengin ve itinalı bir işçilik görünmektedir.

Bâyezîd Paşa Camii'nin evvelce etrafını çeviren avlu duvarı bugün yoktur. Bunun bir kenarında bulunan aşhâne-imaret de ortadan kalkmıştır. Cami çok temiz bir atş işçiliğiyle renkli malzeme kullanılarak yapılmıştır. Son cemaat yeri revakı ağır, kalın pâyelere oturan beş sivri kemerlidir. Bu cephede kemerler beyaz mermer ve kırmızı taşlardan örüldükten başka kırmızı kuşaklar yapılmış, kemer aralarına kabartma çivi başı şeklinde rozetler işlenmiştir. Bunlardan ortadaki iki tanesinin içlerinde geçmeli kûfi hatla dört adet Muhammed ismi yer almıştır. Arıca revakın dış yüzü, mukarnaslı saçaklar ve geometrik süslemeler işlenmiş kuşaklarla bezenmiştir. Son cemaat yerinin orta kubbesinin içi de mukarnas ve baklavalarla zengin biçimde süslüdür⁽¹²⁹⁾. Kubbeli ve derin bir giriş eyvanının sonunda makarnaslı bir yaşmağın taçlandığı

128- *Evliya Çelebi Seyahâtnâmesi*, c.I-II, s.529.

129- Semavi Eyice, "Bayezid Paşa Camii", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c.V, s.243-

cümle kapısı bulunmaktadır. Bâyezıd Paşa Camii'nde cümle kapısının ahşap kapı kanatları, geometrik geçmeleri ve üst kısımlarında oyma olarak işlenmiş yazıları ile Türk ahşap işçiliğinin şaheserlerinden sayılabilir. Caminin pencere kanatlarından bugüne kadar kalabilen birkaç tanesi ise daha sade ve daha basit ahşap işçilik örnekleridir.

Bâyezıd Paşa Camii, Osmanlı devri Türk mimarisinin ilk devrinde eski Orta Asya yapı geleneklerini çağının yeni sanat zevkine bağdaştıran, iddialı ve çok değerli özelliklere sahip bir eserdir⁽¹³⁰⁾.

130- Semavi Eyice, *a.g.mad.*, s. 244.

D- MEDRESELER

Amasya'da ilmî faaliyetlerin fizikî yapı ile alakalı önemli bir uzantısı da medreselerdir. Camiî bahsinde belirtildiği gibi gerek çeşitli zamanlarda Amasya'ya gelerek vazifede bulunan önemli devlet ricalî ve gerekse Amasya eşrafından bir çok hayır sahibi şahsiyetler burada ilmî seviyenin doruk noktasına çıkmasında çok önemli bir mevkii işgal etmişlerdir. Sicillerimizde de bu ilim müesseselerinden "...merkûm Hacı Osman Begin binâ eylediği medresede..." şeklinde devam eden ve medresede okutulması istenen kitapların ismi ve dersiâm Seyyid Hasan Efendi'nin mesûl olacağına dair kayıtlar geçmektedir⁽¹³¹⁾.

Medrese, Köprübaşı Mahallesi'nde olup, Rum kilisesinin doğusuna bitişik köşe başında idi. Medrese; Sâbık Mısır Mirlivâsı Amasya'lı Bekir Bey-zâde el-Hac Osman Bey tarafından 1164/1751'de dârulhadis olarak yapılmış ve vakıfları tanzim edilmiştir. Bu medresenin dershânesi ve mükemmel bir kütüphânesi mevcut idi. Medreseyi yaptıran Osman Bey'in vefatından sonra oğlu Eubekir Paşa, medresenin metevellisi olduğu için, medrese, "*Bekir Paşa Medresesi*" diye anılmıştır⁽¹³²⁾.

Yine sicillerimizde Hüssam Vakfına ait malumât bulunmaktadır ki, bu vakıf banîsinin ismini taşıyan medreseye aittir⁽¹³³⁾. Kubalızâde Es-Şeyh Hüsameddin Hüseyin Es-Halveti Hazretleri tarafından 857/1453 tarihlerinde medrese olmak üzere yaptırılmıştır. Medrese Kuba'nın güney tarafında bulunan cami-î şerifin hizasında imiş. Yol üzerinde bulunan bu medresenin 965/1552 tarihine

131- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 14.

132- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.224.

133- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 101.

kadar "altmışlı" medreseler arasında olduğunu Amasya tarihi müellifi Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin malûmatlarından anlamaktayız. Medrese 1011/1602 felâketinde (yangınında) harab bir halde kalınca kurucusu olan Es-Şeyh Hüsameddin Hüseyin El Halveti'nin evladı Nakib-ül Eşraf Es-Seyyid Ahmed Efendi tekke olarak hizmete yeniden açmış ise de, 1687 tarihinde yeniden yandığı için 1713 yılı sonunda meşhur Dersiâm Kubalı Hafız Ali Efendi tekrar medreseye çevirmiş ve 1728 tarihinden 1911 tarihine kadar harab bir vaziyette kalmış ve günümüzde yok olmuştur.

Bu medreseye Balibeyzâde Abdurrahman Çelebi, Niksarlı Emir Sinan Efendi, Sinaneddin Efendi gibi ulemadan sonra 1650 tarihinde Kurre Nureddin Efendi, Hocazâde Abdurrahman Efendi, 1687 tarihinde Hüseyin Efendi, Hacı Efendizâde, Ömer Efendi, Iraklı Elhâc Hüsnu Efendi müderris olmuşlardır⁽¹³⁴⁾.

Sicillerimizde Yörgüç Paşa evkâfı ile alâkalı kayıtlar da camii ve medreseyi içine alan külliye aittir⁽¹³⁵⁾. Bânisi Osmanlı hükümdarlarından II. Murad'ın lalası Yörgüç Paşa'dır. Yörgüç Paşa'nın Türk olmadığı ve devşirme olarak sarayda yetiştiği bilinmektedir⁽¹³⁶⁾.

II. Murad'ın Amasya'da vali iken Yörgüç Paşa'da yanında bulunmuştur. Çelebi Mehmed'in vefatı ve II. Murad'ın amcası Düzmece Mustafa'nın isyanını bastırması üzerine Yörgüç Paşa önce Amasya ve daha sonra da 1441'e kadar Tokat Amasya (Rumiye-i Sûgra) valiliğinde bulunmuştur⁽¹³⁷⁾.

Yörgüç Paşa, II. Murad zamanında devletin doğu hududu muhafızı olduğu ve bir çok icraatlarda bulunduğu bilinmektedir⁽¹³⁸⁾.

134- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 228-229.

135- 49 nolu şeriye sicili, belge no: 21/f.

136- İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler*, c.I, s. 28.

137- İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.I, s.403-405.

138- İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler*, c.I, s. 29.

Yörgüç Paşa ölümüne kadar Rumiye-i Sûgra Valiliğinde bulunmuş ve 1441'de vefat etmiştir. Adı geçen şehirde yaptırmış olduğu cami-i şerifin kapısı yanında defnolunmuştur⁽¹³⁹⁾.

Amasya'da Gökmedrese mahallesinde bulunan camiinin kapısı üzerindeki üç satırlık sülüs kitabenin tarihi 834/1428 olup⁽¹⁴⁰⁾, kitabede, medreseden bahsedilmemekle beraber, Hüseyin Hüsameddin Efendi, vakfiyesine istinaden medresenin cami içinde ve önündeki bir kaç taş odadan meydana geldiğini ve bu odaların medrese olarak yapıldığı, sonradan talebelerin ihtiyacına karşılık verememesi sebebiyle mütevellisi Yörgüç Paşa-zâde Mustafa Bey tarafından 1634 tarihinde camiinin doğu tarafına ahşap odalar ilave edildiğini ve nihayet bunların da 1864 tarihinde yıkılarak bahçe haline geldiğini kaydetmektedir⁽¹⁴¹⁾.

Yine sicillerimizde Abdullah Paşa medresesinden bahsedilmektedir ki⁽¹⁴²⁾, Osmanlı hükümdarlarından Sultan II.Bayezid'in saltanatı sırasında ümeradan Abdullah Paşa tarafından 890/1435 yaptırılmış ve oğlu Abdi Bey tarafından 907/1501 tarihinde vakfi tanzim edilmiştir⁽¹⁴³⁾.

Bu medrese Sofular Mahallesi'nde olup, cami-i şerifin yan tarafındadır. Medresenin odaları ufak ve dersânesi cami-i şerifin üç kapısının önünde ve iki tarafında yer alır.

Burma minare camiinin batı tarafında olan ve sicillerimizde geçen Sungurlu medresesi⁽¹⁴⁴⁾ ise Sungurlu eşrafından Sungurluzâde El-hâc Mehmed Ağa tarafından 1749'da yaptırılmıştır⁽¹⁴⁵⁾.

139- İ. H. Uzunçarşılı, *Kttabeler*, s.30.

140- Cahit Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 463.

141- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.312.

142- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 5/h, 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 72.

143- Yesar, *a.g.e.*, c..I, s.243-244.

144- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 5/h

145- Yesar, *a.g.e.*, c..I, s.239.

Ahşap bir bina olduğu için günümüze kadar gelememiştir. Bu medrese hakkında da fazla malûmata sahip değiliz. Amasya tarihi müellifi Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin kaynak göstermeden vermiş olduğu malûmatla yetinmek zorundayız. Medrese, Pervanebey Mahallesi'nde olup, Sungurlu, Amasya ve Tokat'ta vakıf malı olduğu tesbit edilmiştir. Bu medrese müderrislerinden Mehmed Şükrü Efendi, medresenin kuzey tarafına bir derslane daha inşa ettirip, ilave ettirmiştir.

Sicillerimizde geçen bir başka medrese ismi ise Büyükağa medresesidir⁽¹⁴⁶⁾. Medrese Osmanlı hükümdarlarından II. Bayezid zamanında sarayın Baş Kapu Ağası Hüseyin Ağa tarafından 1488 tarihinde yaptırılmıştır. Şamlar Mahallesi'nde "*Bahçeler içi*" denilen mevkiinin başında yol üzerindedir⁽¹⁴⁷⁾. Medresenin orjinal bir plânı vardır. Plânı sekizgen olup bu şekil Türk mimarisinde bir istisna teşkil eder. Bu durum ancak Önyasa türbelerinde görülür. Gerek sekizgen avlu ve gerekse avlu etrafındaki revaklar arkasında bulunan medrese hücreleri ile derslâne, klasik Osmanlı medreselerinde alışlagelmiş şekilde tertiblenmiştir.

Selçuklu medreselerindeki mekânın dışarıya kapalılığı burada terk edilerek sekizgen plânın dış çevresini teşkil eden, hücreleri dikdörtgen ve mermer söveli birer pencere ile dışarıya açılmaktadır. Moloz taşlar arasında ikişer ve üçer sıralı tuğla hatıllarla yapılmış olan beden duvarları kuzeyden giriş kapısı, güneyden ters "*T*" plânlı derslâne ve mescit çıkıntısı ile dışarıya taşmaktadır. Buraya nişli büyük bir kapı ile girilmektedir.

Derslâne, medresenin etrafını çevreleyen kubbeli hücrelerden daha büyük olup, pandatifli bir kubbeye sahiptir. Aynı sistem yan odalarda da mevcuttur. Yapıda dehlizli ve sağlı-sollu niş giriş

146- 49 nolu şeriye sicili, Belge No: 30/c.

147- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s.226-227.

kapısından sonra sekizgen avluya geçilmektedir. Avlunun etrafı her kenarı, dörder adet paye ve payeler üzerinde oturan sizri kemerli, kubbeli revaklarla çevrilmiştir. Yapı bugün eski şekline uygun olarak restore edilmiştir⁽¹⁴⁸⁾.

Sicillerimizde Torumtay vakfı ile alâkalı belgeler geçmektedir ki, arasında Gök medrese ve vakfiyesinde ise Torumtay medresesi olarak bildiğimiz Selçuklu dönemi medreselerinden birine aittir. Kurucusu Anadolu Selçuklu hükümdarı Alâaddin Keykubat zamanında hükümet işlerinde görev alan, Türk terbiyesi ile yetişen devlet adamı Seyfeddin Torumtay'dır. Amasya valiliğinden başka en son mevkii beylerbeyliği olmuştur. Torumtay, Alâaddin Keykubat'ın emir-i ahurluğunu yaptıktan sonra II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in son zamanlarında Amasya kale dizdârı olmuş ve onun ölümünden sonra, şehzade mücadelelerinde Rükneddin Kılıçaslan yanında yer almıştır.

Torumtay medresesi (Gök medrese) vakfiyesinden anlaşıldığına göre, hem camii hem medrese olarak kullanılmaktadır. Gök Medrese camii, çok ciddi fakat halis dış görünüşünü kilise örneğinden alındığını açıkça belli etmektedir. 33.5m. uzunluğunda 19m. genişliğinde bir alanı kaplamakta, gayet süslü bir portalden girildikten sonra sağda ve solda birer oda bulunmaktadır. Ön tarafı yüksek olduğu için iki taraflı taş merdiveni ve kapısı önünde sofası bulunmaktadır. Ön cephesi mavi yeşil mozaik taşlarla süslü olduğu için bu medreseye Gök Medrese denilmektedir. Medresenin yan tarafında Torumtay'ın türbesi bulunmaktadır⁽¹⁴⁹⁾.

Sicillerimizde geçen bir başka kayıt da Ayas (İyas) Ağa medresesine aittir⁽¹⁵⁰⁾. Osmanlı hükümdarlarından II. Bâyezid'in

148- Mesut Aydın, *Amasya Medreseleri*, Ankara 1980, (Basılmamış Lisans Tezi), s. 3.

149- M. Aydın, *a.g.tez.*, s.5-9.

150- 50 nolu şerhiye sicili, belge no: 50.

Kapu Ağası Ayas Ağa (Küçük Ağa) tarafından 1494 tarihinde Sıbyan mektebi ve cami-i şerif ile birlikte yaptırmıştır. Şamlar mahallesinde cami-i şerifin yanındadır. burasının Danişmendlilerden Melik Gazi tarafından yapılan ilk Şamlar cami-i şerifi yıkılınca, yapıldığını Hüseyin Hüsameddin Efendi kaydetmektedir. Camii avlusunun üç tarafını çeviren medrese odalarının bir ucu daha kısa ve "U" planındadır. Sade başlıklı ve silindirik sütunlara istinad eden tuğla kemerli, kubbeli revaklar arasında birer kapı ve pencere ile revaklara açılan beşik tonozlu medrese odaları sıralanmaktadır. Doğu uç kısmında, talebe hücrelerinin nihayetinde biraz daha büyük olarak yapılmış beşik tonozlu kısım sıbyan mektebidir⁽¹⁵¹⁾.

Osmanlı medreselerinde görülen müstakil derslane binası buradada mevcuttur. Bazı medreselerde olduğu gibi derslane aynı zamanda mescid olarak ta kullanılmaktaydı.

Amasya'da, yukarıda bahsedilen bu ilm-i müesseselerden başka, diğer çoğu şehirlerde görülmeyecek kadar medresenin varlığı buranın kültür hayatını da müsbet yönde etkilemiştir. Sicillerimizde zikredilmemiş olmasına rağmen, konuya bütünlük kazandırması bakımından önemli gördüğümüz medreseler banîleriyle birlikte şu şekilde tesbit edilmiştir⁽¹⁵²⁾.

Medrese Adı

Banîsi

1- Halifet Gazi (Hilfet Gazi)	Mübariziddin Halifet Alp Gazi
2- Doğrakiye medresesi	Emir-i Şikâr Nureddin Doğrak Bey

151- Yesar, *a.g.e.*, c.I, s. 283.

152- M. Aydın, *a.g.tez.*, ilgili sayfalar.

- 3- Dar'uş-şifa medresesi
Olcaytu Hüdâbende'nin Hatunu İldus (Yıldız)'ın kölelerinden Abdullah oğlu Anber tarafından yaptırılmıştır.
- 4- Alaca Yahya medresesi
Amasya Emiri Hacı Şah Geldi Paşa
- 5- Kadı medresesi
Anadolu kazaskeri Molla Beylikzâde Molla Vildan Mehmed Çelebi
- 6- Mehmed Paşa medresesi
F.S. Mehmed'in umerasından Mehmed Paşa
- 7- Ata Bey medresesi
Nasreddin Ahmed Ata Bey
- 8- Burma minare medresesi
Dergâh-ı Alî Baş mimarlarından Amasya'lı Hüseyin Beyzâde El Hac Hafız Hüseyin Efendi
- 9- Feyziye medresesi
Anadolu kazaskeri İbrahim Efendi tarafından oğlu Es-Seyyid Feyzullah Efendi adına yaptırılmıştır.
- 10- Osmaniye medresesi
Ulemadan kurr-a Osman Efendi
- 11- Fatımiye medresesi
Sultan I. Mahmud'un saraylılarından Fatma Hatun tarafından yaptırılmıştır.
- 12- Narlı Bahçe medresesi
Şehir kethüdâsı Tevridizâde Hafız Süleyman Ağa
- 14- Rahmaniye medresesi
Dergâh-ı Alî kapıcı başlarından Amasya mütesellimi Hacı Feyzullahzâde El-hac Abdurrahman Ağa

15- Hayriye medresesi	Türedizâde El-hac Ali Ağa
16- Tayyar Paşa medresesi	Canikli Tayya Mahmud Paşa
17- Benderli medresesi	Benderli El-hac Hafız Fey- zullah Ağa
18- Çöplüce medresesi	Amasya'lı Aşçızâde El-hac Mehmed Ağa
19- Hacı Hamza Efendi medresesi	El-hac Hacı Hamza Efendi
20- Tekke medresesi	Akşehirli İsmail Efendi
21- Kapancızâde medresesi	Amasya'lı Kapancızâde El hac Hüseyin Zeki Efendi
22- Sarachâne medresesi	Hacıköy eşrâfindan Kazmek li-zâde El-hac Mahmud Efendi
23- Mehmed Bey medresesi	Kürd Beyzâde Mehmed Bey
24- Sofular medresesi	Amasya eşrâfindan Cunün- zâde El-hac Mustafa Ağa
25- Yakup Paşa medresesi	Yakup Paşa
26- Hızır Paşa medresesi	Atabey-zâde Hızır Paşa
27- II. Bâyezıd medresesi	II. Bâyezıd
28- Daru'l-Hadis Osman Çelebi Medresesi	Seydi Ali-zâde El-hac Osman Çelebi.

İKİNCİ BÖLÜM

AMASYA SANCAĞI'NIN İDARİ YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ

A- EYALET YÖNETİMİ VE AMASYA SANCAĞI

Amasya, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren şehzâdelerin idarî, askerî ve siyasî tecrübelerini kazanmak için gönderildikleri önemli merkezlerden biri olma hüviyetine sahiptir.

Amasya'nın Osmanlı idarî yapısı ve mülkî taksimatı içerisinde ilk defa yer alması ise 1393 tarihinde Çelebi Mehmed'in "*sancak beyliği*" ile ve mühim bir kuvvetle Amasya'ya gönderilmesinden sonra başlamaktadır. Şehzâdelerin gönderildiği merkezlerin saltanat merkezlerinden çok uzakta bulunmaları, bu yerlerin mülkî taksimât içerisindeki önemini de gündeme getirmiştir. Zira; Amasya o dönemlerde Osmanlı Devleti'nin doğu hududundaki askerî üssü, garnizonu durumunda idi. Kısaca, devletin hududunu denetim altında tuttuğu stratejik önemi haiz bir mevkiî sözkonusu idi. Fakat daha sonraları, devletin hududu genişlemiş ve Amasya "*içerlek il*" konumuna gelmiştir ki, bu özelliğini kaybetmesinden dolayı şehzâde merkezi olma özelliğini de bir önceki hususa bağlı olarak kaybetmeye başlamıştır.

İlk dönemlerde yani XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı idarî Yapısı'nın belirmeye başlaması ile birlikte Amasya "*Eyâlet-i Rumiye-i suğra*" diye tanınan eyâletin merkezi özelliğini kazanmıştır. Bunda da şehzâdelerin Amasya'da ikâmet etmesinin büyük etkisi sözkonusudur. Bu özellik, XVI. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiş, bundan sonra önemini hızla yitirmeye başlamıştır.

XVI. yüzyıl ortalarından itibaren önemini yitirmesine sebep olan ve yukarıda izah edilen faktörlerin yanında diğer bir faktör de bu yüzyıldan itibaren, "*sancak beyi*" ve "*beylerbeyi*" gibi görevlilerin durumunda bir farklılaşmanın başlamış olmasıdır. Önceleri tamamen askerî bir niteliği olan bu görevlilerin artık askerî ciheti azalmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak, XVI. y.y'ın sonlarında da "*beylerbeğilik*" tabiri kalkmaya ve yerini "*vilayet*" ve "*eyalet*"e bırakmaya başlamıştır. Ayrıca, "*Beylerbeğilik*" veya "*vilayet/eyalet*"lerin sancakları da XVII. yy.da bir kararlılığa ve kesinliğe kavuşmaya başlamış, sancakların alt idarî taksimatı da kaza ve nahiye şeklinde XVII yy. dan sonra kesinleşmiştir.

Amasya XVII. yy. dan itibaren yukarıda izah edilen sebeplerden dolayı önemini yitirmiş ve Sivas Eyaleti'ne bağlı bir sancak konumuna gelmiştir⁽¹⁾

1757-1763 tarihleri arasında tutulmuş defterlerden de anlaşılacağı gibi Amasya XVIII. yy.daki mülkî taksimat içerisinde Sivas Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezi özelliğini muhafaza etmektedir. Söz konusu tarihler arasında Sivas Eyaleti'nde vali olarak görev yapanlar, sicildeki bilgilere nazaran, vezir Zaralı zâde Feyzullah Paşa⁽²⁾ ile "*Sivas Beylerbegisi*" şeklinde tabir edilen Çayır Ahmed Paşa'dır⁽³⁾.

Sivas Eyaleti, Nefs-i Sivas, Amasya, Canik, Arabgir, Divriği,

1- XVI. yy.'da Rum Beylerbeyiliğinin merkezi durumunda bulunan Amasya'nın mülkî taksimata göre durumu, kaza ve nahiyeleri mukayese ve bir bilgi vermesi bakımından burada verilmesi uygun gösterilmiştir. Buna göre XVI. yy.'da Amasya sancağının kaza ve nahiyeleri şunlardır:1= Kaza-i Amasya (nefs-i Amasya, nahiye-i Arguma nahiye-i Akdağ, nahiye-i Bergama, nahiye-i Yavaş) Kaza-i Merzifon, Kaza-i Gütmüş, Kaza-i Kedağra (nahiye-i gaziler ovacığı) Kaza-i Zeytun(nahiye-i Kocakayası), Kaza-Ladik, Kaza-i simre-i Ladik. Bkz., T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I: Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988, s.192-193.

2- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 34.

3- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 15.

Çorum ve Bozok sancaklarından müteşekkil idi⁽⁴⁾.

B- AMASYA SANCAĞI'NDAKI VAKİ MÜLKİ TAKSİMAT

Sicillere dayanarak, mülkî taksimat içerisinde Amasya sancağı'na bağlı kazalar şunlardır⁽⁵⁾:

- 1- Kaza-i Amasya
- 2- Kaza-i Ketga
- 3- Kaza-i Merzifon
- 4- Kaza-i Ladik
- 5- Kaza-i Havza
- 6- Kaza-i Gelgiras
- 7- Gümüş maa Hacıköy
- 8- Kaza-i Zünnünâbâd
- 9- Kaza-i Zeytun.

Aynı zamanda Amasya Sancağı'nın merkez kazası hüviyetini de taşımakta olan "*Kaza-i Amasya'nın*" defterlere nazaran tesbit edilebilen ve diğer kaynaklar ile araştırmalardaki bilgiler ile de teyid etmeye çalıştığımız nahiye ve köyler ise şunlardır⁽⁶⁾.

1- Akdağ Nahiyesi

Umumî olarak Amasya'nın doğu taraflarını çevreleyen kısımlardır. Bu nahiye, yüksekliği 1200 metre civarında olan ve doğudan batıya uzanan dağın eteklerinde bulunmaktadır. Nahiyeye, bu dağdan dolayı "*Akdağ Nahiyesi*" şeklinde tesmiye olunmuştur. Nahiyenin merkezi konumunda ise Akviran Köyü bulunmaktadır. Bir başka ifade ile en önemli ve merkezî köyü Akvirân Köyüdür.

Akdağ Nahiyesine bağlı köy isimleri-sicilden tespit edebildiklerimiz kadarıyla şunlardır:

4- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 73.

5- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 114,116.

6- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

- 1- Akviran Karyesi
- 2- Derebaşı Karyesi
- 3- Sofular Karyesi
- 4- Çukurviran Karyesi
- 5- Boyalıca Karyesi
- 6- Yenice Karyesi
- 7- Zana Karyesi
- 8- Gön-des Karyesi
- 9- Karaköse Karyesi
- 10- Sofu Karyesi
- 11- Ba Alkan Karyesi
- 12- Mürek Karyesi
- 13- Kördeler Karyesi
- 14- Sofular Karyesi
- 15- Dağbaşı Karyesi

2- Hakala Nahiyesi(7):

Amasya'nın kuzey taraflarındaki yerleri içine almaktadır. Bugünkü "Suluova" ilçesinin işgal ettiği coğrafya nahiyenin işgal ettiği coğrafya ile hemen hemen aynı mahiyettedir. Merkezi Hakala veya Hakla Köyüdür. Nahiyeye eskiden "Arguma" ismi ile meşhur iken, Hakala'nın daha çok gelişmesi (Suluca) sebebiyle Arguma yerine nahiyeye merkezi olmuştur. Nahiyeye daha sonra Ulvî Nahiyesi olarak adlandırılmış ve mevcut Ulvî köyü de nahiyeye merkezi ol-

---

7- 1928 yılında yayınlanan Köylerimiz adlı eserde bir tarafta Osmanlıca bir tarafta da Latince olmak üzere verilen köy isimlerinde "Ulvî Nahiyesi", Alevî Nahiyesi şeklinde telaffuz edilmiştir. Her iki kelimenin de yazılışı aynı olduğundan böyle bir hataya düşülmüştür. Bir mezhebe istinaden böyle bir isim konulması mevzu bahis olamaz. Zira; burada bir tane dahi alevi köyü yoktur.

- 1- Akviran Karyesi
- 2- Derebaşı Karyesi
- 3- Sofular Karyesi
- 4- Çukurviran Karyesi
- 5- Boyalıca Karyesi
- 6- Yenice Karyesi
- 7- Zana Karyesi
- 8- Göndes Karyesi
- 9- Karaköse Karyesi
- 10- Sofu Karyesi
- 11- Ba Alkan Karyesi
- 12- Mürek Karyesi
- 13- Kördeler Karyesi
- 14- Sofular Karyesi
- 15- Dağbaşı Karyesi

2- Hakala Nahiyesi(7):

Amasya'nın kuzey taraflarındaki yerleri içine almaktadır. Bu günkü "Suluova" ilçesinin işgal ettiği coğrafya nahiyenin işgal ettiği coğrafya ile hemen hemen aynı mahiyettedir. Merkezi Hakala veya Hakla Köyüdür. Nahiyeye eskiden "Arguma" ismi ile meşhur iken, Hakala'nın daha çok gelişmesi (Suluca) sebebiyle Arguma yerine nahiyeye merkezi olmuştur. Nahiyeye daha sonra Ulvî Nahiyesi olarak adlandırılmış ve mevcut Ulvî köyü de nahiyeye merkezi ol-

-
- 7- 1928 yılında yayınlanan Köylerimiz adlı eserde bir tarafta Osmanlıca bir tarafta da Latince olmak üzere verilen köy isimlerinde "Ulvî Nahiyesi", Alevî Nahiyesi şeklinde telaffuz edilmiştir. Her iki kelimenin de yazılışı aynı olduğundan böyle bir hataya düşülmüştür. Bir mezhebe istinaden böyle bir isim konulması mevzu bahis olamaz. Zira; burada bir tane dahi alevî köyü yoktur.

muştur⁽⁸⁾. Bahsedilen konu sicillerde geçen köy isimleri ise:

- 1- Kuşcu Karyesi
- 2- Gezmezoğlu Karyesi
- 3- Deveci (Dereci) Karyesi
- 4- Temenna Karyesi
- 5- Bayırlı Karyesi
- 6- Eymir Karyesi
- 7- Eblule Karyesi
- 8- Arslan Karyesi
- 9- Hakala Karyesi
- 10- Karacık Karyesi
- 11- Senzi (?) Sinezi
- 12- Horlu
- 13- Fürüraltı
- 14- Hacı Bayram
- 15- Bozbaşı
- 16- Güdelez
- 17- Saluca
- 18- Kurnaz
- 19- Merdenur (Merdehür)
- 20- Feyza
- 21- Dere
- 22- Kulu

8- Köylerimiz adlı eserden Akdağ Nahiyesi'ne ait tespit edilen köy isimlerini de 1757-63 ile 1928 tarihleri arasında ne şekilde bir değişme olduğunu ortaya koymak bakımından burayı aynen okumakta fayda mülhaza etmekteyiz. Burada Akdağ Nahiyesine bağlı köylerin isimleri şu şekilde geçmektedir.: Yenice, Yıkılğan, Mârek, Merkebcî, Kışlacığı, Kızıl Kışlacık, Kızselci, Karaköse, Zana, Tavra, Sofular, Sarılar, Boyalı, Aktaş. Sicilde, Akdağ Nahiyesi içinde zikredilen fakat, 1928 yılında yayınlanan ve en son taksimata göre Akdağ nahiyesine ait değişik köy isimleri, isim değişikliğinden değil, burada zikredilmeyen köy isimlerinin başka nahiyeler içinde yer almasından kaynaklanmaktadır.

23- Ulvî

24- Uzunoba

3- Geldiklan (Geldikalan) Nahiyesi

Amasya'nın batı taraflarını çevreleyen Gediklân Nahiyesi'nin merkezi Ortaköy idi. Gedilalan veya Geldiklan isminin menşei Hüseyin Hüsameddin Efendi üzerinde şu şekilde belirtmektedir⁽⁹⁾:
"Danışmend Hükümetinin ilk zamanlarında 490/1097 Harezmi Türklerinden Afaşar aşireti beylerinden Baygeldi ve aşireti bu nahiyede oturtulmuşlardır. Bunların oturdukları yere de Baygeldi Çiftliği manasına gelen "Baygeldi Alan" denmiştir. Daha sonraları bu isim "Geldi alan" ve en son olarak da "Geldikalan" şekline dönüşmüştür..."⁽¹⁰⁾

Geldikalan (Geldiklan) Nahiyesi'ne bağlı köyler sicillerine atfen şu şekilde tasnif olunmuştur⁽¹¹⁾.

- 1- Hâmzaköy
- 2- Ilgazi Karyesi
- 3- Kerne Karyesi
- 4- Oluklu
- 5- Karlı
- 6- Bağlıca
- 7- Köklük
- 8- Orta
- 9- Soma
- 10- Küpçeğiz
- 11- Yağmur
- 12- Moramul (Morabul)

9- Yesar, *a.g.e.*, C.,I., s. 285.

10- 50 nolu şer'iyye sicili, Belge No: 90.

11- 50 nolu şer'iyye sicili, Belge No: 90.

- 13- Kızılcakışlası
- 14- Ulus
- 15- Atabek
- 16- Geldikalan
- 17- Eyice
- 18- Musa
- 19- Kovay(Kuvay)

C- AMASYA SANCAĞI DAHİLİNDE İDARİ YAPI İÇERİSİNDE YER ALAN VAZİFE SAHİPLERİ

1- EHL-İ ÖRF ve ASKERİ MENSUPLAR

a- Mutasarrıf

Arabca bir kelime olan mutasarrıf, "*tasarruf eden, sahip bulunan*" anlamına gelmekte olup, Osmanlı devlet teşkilâtı içerisinde ise, sancakların başında bulunan me'murların ünvanlarına aile olmuştur⁽¹²⁾. XVIII. asrın sonlarına doğru sancaklarda bulunan en üst seviyedeki mülkî makam mutasarrıf idi. Daha önceleri sancak beyi denilen idareciler ise mutasarrıf olarak adlandırılmaya başlandı. Fakat XVIII. yüzyıl örneği olan sicil metinlerimizde istisna da olsa "*sancak beyi*" tabiri geçmektedir.

Mutasarrıf, vazife yapacağı yere hükümdâr tarafından atanır ve bu durum adı geçen sancağın kadısına da bir ferman ile bildirilir. Kadı ise bu ve buna benzer tayin ve azilleri deftere işlettirir ve resmîyet tamamlanırdı. Meselâ; "*Emiru'l-umerâ ve'l-kiram kebîru'l-el-muhtassu bimezîd-iinâyeti'l-meliki'l-alâ sâbıkan Karahisar sancağında mutasarrıf Ebubekir dâme ikbâluhâ tevkî-i refî-i humâyun vâsıl olacak...*" şeklinde sicillerde mutasarrıf tayini ile ilgili kadı tarafından tutulan kayıtlar mevcuttur⁽¹³⁾.

Bazı beylerbeyi ile sancak mutasarrıflarına bir veya bir kaç sancak arpacık olarak da tercih edilmekteydi. Nitekim; 1172/1761 tarihinde Amasya sancağı mutasarrıflığına atanan Ebubekir Paşa'ya Amasya sancağı "*arpalık*" olarak uygun görülmüştür. Bununla ilgili

12- M.Z. Pakalın, *a.g.e.*, C.II., s. 586.

13- 50 nolu şerhiye sicili belge no: 47.

li olarak belgemizde şu ibareler mevcuttur⁽¹⁴⁾ "...Ma'lûm olaki sen mir-i mirân-ı kirâmın yarar ve nâmdârlarından olub her vechile mustahak inâyet ve âtifet olduğun ecildenhâlâ hakkınızda mezîd-i inâyet aliyye-i şahâne ve meziyyet-i râfet-i meşîeti pâdişâhanem huzûruna getürülüb işbu binyüzyetmişiki senesi saferu'l-hayrının yigirmi sekizinci gününün avâtıfı âliyye-i mulûkâne ve avârız rütbe-i hasrûvânemdem bervechi arpalık Amasya sancağın sana tevcîh ve inâyet idüb ilâmı içün ta'yin olunmuşdur. Buyurdumki sâdır olan fermânım celîlu'l-kadrın mâcebince te'hîr ve tevak-kuf iylemeyub Amasya sancâğına bervechi arpalık keimesne mutasarrıf olub zabt olur."

Mutasarrıfların atanmaları ile alâkalı olarak mecburiyetten kaynaklanan ve teamül haline gelmiş bir uygulamaya başlanmış, bunlar XVII. asır ortalarından itibaren sancaklara mutasarrıf olarak atanmışlardır. Sicillerimizin tarihleri dikkate alınacak olursa, bu dönemde mutasarrıf olarak Amasya sancağına atanan şahıslar içinde de "paşa" ve "vezir" payesiyle vazifeye gelenler olmuştur. Meselâ; Amasya mutasarrıfı Ebubekir Paşa bu özellikleri taşıyan bir şahsiyettir. Devletin böyle bir usûl takip etmesinde, bu özellikle şahısların mutasarrıf olarak atandığı yerin öneminden ziyâde, vazife tercihlerinin kifayet etmemesinden kaynaklanmış, vezir payesini de uhdesinde bulunduran paşa kadrosu, taşraya gönderilmek suretiyle, işletilmeye çalışılmıştır.

Mutasarrıfların buldukları yerde başta gelen vazifesi, hakkaniyet içerisinde halkın idaresini te'min etmesidir. Zirâ; atanması ile ilgili fermânlarda, bu husus çok açık bir şekilde ifade edilmiştir. Meselâ: Ebubekir Paşa'nın atanması ile alâkalı belgenin son satırları konuya açıklık getirecek mahiyettedir. Burada "...Batında

14- 50 nolu şeriyye sicili, belge no: 47.

ve berâyâtın himâyet ve siyânetde ve sâir fermânum olan hüdâmat-ı âliyyenin edaya temşîyyetinde ve tekmil itmâmında bezl ü iktidar ve sa'y-i bî iyleyub min ba'di fukarây-ı râiyyet fettân-ı memlekete bir vecihle zulüm ve teaddi ve tecâvüzden begâyet i'tiraz ve ictinâb üzere olasin. Şöyle bilesin alâmet-i şerîfime itimad kılasın..." denilmektedir⁽¹⁵⁾.

Mutasarrıf, bundan başka kapı halk ile birlikte sefere gitmek mecburiyetinde olduğu gibi bulunduğu mahalle yakın bir bölgede cereyan eden eşkiyalık hadisesinde de eşkiyâyı tel'in ve te'dib etmek üzere vazifeye çıkardı.

Ayrıca, mutasarrıflar, buldukları sancaklarda imad-ı Hazeriyye adı altında senelik gelirlerini toplatırlardı ki, Ebubekr Paşa'nın 1174/1763 senesine ait Amasya sancağındaki imdad-ı Hazeriyyesi 600 kuruştur⁽¹⁶⁾.

Sicillerimizde tesadüf olunan bilgilere nazaran 1757-63 tarihleri arasında Amasya mutasarrıfı olan şahıslar şu şekilde tesbit edilmiştir.

- 1- Hasan Paşa: 1171⁽¹⁷⁾
- 2- Ebubekr Paşa: 1172
- 3- Süleyman Paşa: 1174⁽¹⁸⁾.

b- Mütesellim

Osmanlı idarî teşkilâtının önemli parçası olan mütesellimlik, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmış ve Tanzimatın ilânına kadar devam etmiştir.

15- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 47.

16- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

17- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

18- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 117.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren valiler, sancak beyleri ve mutasarrıflar, görevlerine gidene kadar kendilerine vekâleten ilgili beldenin idaresini geçici bir süre adamlarından birini görevlendirebiliyor ve bunlara da "mütesellim" ünvanı veriliyordu⁽¹⁹⁾.

Osmanlı Devlet teşkilâtında ve buna bağlı olarak idarî yapıda XVII. yüzyılda önemli değişiklikler ortaya çıkmış ve mütesellimlik de önem kazanmaya başlayan bir müessesese olarak kendini hissettirmiştir. Bunun en önemli sebebi de, yüksek idarî kademedeki görev yapanların sayısındaki fazlalık idi. Durumları ile mütenasip görev verilemeyen ve çoğu vezirliği de uhdesinde bulunduran paşaların, vilayet ve sancaklarda değerlendirilmesi düşünülmüş fakat bir çoğu görevlendirildikleri vilayet ve sancaklara gitmeyecek yerlerine adamlarından birini göndererek İstanbul'dan ayrılmamışlardı⁽²⁰⁾.

Bunların yanısıra, önemli bir görevi üstlenen ve halen o görevi sürdüren vezir rütbeli paşalar, görevin önemine binaen buldukları yeri terketmeyerek kendilerine verilen vilayet veya sancağın idarî görevini göndermiş oldukları güvenilir adamları veya o beldenin önde gelen şahıslarından biri vasıtası ile yerine getirmiş oluyordu ki, bu suretle idarî mekanizma içerisinde mütesellimlik müessesesi devreye girmiş oluyor ve önemli bir işlevi yerine getirmiş oluyordu. Bunlara ilaveten, yine vali ve mutasarrıflara veya tekaûte sevk edilen yüksek rütbeli memurlara arpalık olarak tevci edilen sancak veya sancakların idaresi ve gelirleri, gitmemeleri halinde, kendilerine vekil olarak gönderdikleri adamları yani mütesellimler tarafından idare ediliyor ve toplanıyordu. Önceleri

19- Musa Çadırcı, "II. Mahmud Döneminde Mütesellimlik Kurumu", *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, c.XXVIII, S.3-4, s.287.

20- Y. Özkaya, "XVIII: Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, c.XXVIII, S.3-4, s.371.

arpalık olarak tevcî edilen arpalıkların sayısı oldukça azdı. Fakat arpalıkların sayısının XVII. ve XVIII. yüzyılda hızla arttığını bilmekteyiz. Bunun en önemli sebebi de vezir rütbeli paşaların gelirlerinin oldukça az olması idi⁽²¹⁾.

Sancağın hem malî hem de idarî işlerini üstlenen mütesellimler, hizmetlerinin karşılığı olarak kendilerine ayırıyor ya da belirli bir mikdar meblağı asıl vali veya mutasarrıfa peşin olarak gönderiyor sonra da geliri kendi hesabına topluyordu.

Sicillerimizde, Amasya sancağına tayin olunup da gelmeyerek yerine mütesellim gönderen mutasarrıflar ile alakalı kayıtlar mevcuttur. Özellikle 1174/1173 tarihli bir belgede Süleyman Paşa'nın Amasya kadısına göndermiş olduğu bir buyruldu bu hususa güzel bir örnek teşkil etmektedir, Belgede: " *Halen Amasya'da mesned-i nişîn-i şeriat-i gurrâ olan izzetlu faziletlü efendi hazretleri inhâ olunurki avâtıf-ı âliyye haberdâne ve avârıf-i behiye mulûkâne-den Amasya sancağı işbu bin yüz yetmiş dört senesi Ramazânül mübarek gurresinden tarafımıza tevcîh ve ihsân buyurulmakdan nâşî bi tevfikıllahi teâlâ bir tarafda hareketimiz muzmin olub bazımız hâkân-i vusulumuzun tarafınızdan müstemlek umûr-ı kudvetül emâcid vel a'yân izzetlü El-Hâc Hasan zâde Ahmed Beye tefvîz olunmağla târih-i mezbûrdan müstemlek mezbûrun ağası mûmâ ileyhe zabt ve rabt ve tarafımızdan âit olan irâdı ve selefimiz saâdetlü Ebûbekr Paşa karındaşımız hazretleri tarafından kittu'l-yevm hesabı üzere hisseme isâbet iden hadariyyemizi ahzû kabz itdirüb her halde ihtimâm ve iğtizâ eylemeniz bâbında işbu buyruldu. Tahrîr ve isdâr ve irsâl olunmuşdur. İnşallahû Teâlâ vusûlunda gerektirki minval-i meşrûh üzre amel ve hareket eyleyesiz 1174 gurre-i Ramazân" denilmektedir⁽²²⁾.*

21- Y. Özkaya, a.g.m., s.370.

22- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 109.

Yine aynı belgeden Elhâc Hasan zâde Ahmed Bey'in o tarihe kadar da bu görevi ifa ettiği anlaşılmaktadır.

Metesellimler olarak atanan şahıslar yukarıda görüldüğü gibi vali buyruldu su ile kadılara bildirilir ve bu atamalar devlet talirttiği veçhile çoğu kez ilgili beldenin ileri gelen ailelerinden nüfus sahibi kimselerden seçilirdi. Bunun dışında istisna teşkil eden örnekler de mevcuttur. Siçillerimizde tesadüf olunmayan fakat aynı dönem içinde tayinleri tescil edilmiş mütesellimler ile alakalı olarak Amasya tarihinde mühim bilgiler bulmak mevcuttur⁽²³⁾.

Belgelerimizde "*mütesellim*" olarak tescil edilen fakat mutasarrıf vekili olarak ilgili beldede görev yapan memurların dışında müteselim namı ile görevliler de mevcut olup bunlar doğrudan payitahttan görevlendirilerek gönderilen memurlardı. Bunlar devlet hazinesine ait gelirlerin zamanında toplanıp gönderilmesini, verginin toplanmasını temin etmek gibi görevleri söz konusudur⁽²⁴⁾.

23- 1170 senesinde Ömer Bey Amasya mutasarrıfı olarak eşkiya takibine gittiği için oğlunu mütesellim olark atamış ve bunun dışında mutasarrıf olanlar umumiyetle Amasya eşrafından önemli simâları mütesellim olarak göreve getirmişler, hariçten kimseye görev vermemişlerdir. Meselâ; Hasan Bey (Amasya Mutasarrıfı Ömer Bey'in oğlu olup, babasının eşkiya takibinde ölmesinden sonra Amasya mutasarrıfı olmuştur) zamanında eşraftan Millioğlu Musa Bey müteselli olmuştur. (1171) Ebubekir Paşa'nın 1172 senesindeki mutasarrıflığı zamanında ise başlayan Hacı Ali Bey Amasya mütesellimi olmuştur. 1173 senesinde ise Mutasarrıf Ebubekir Paşa Levend eşkiyası ile meşgul olduğu için başlayan Hacı Feyzullah oğlu Hacı Hüseyin Ağa mütesellim olmuştur. Belgemizde de geçen Elhac Ahmed Bey'in 1174 de mütesellimliğe işaret eden Hüseyin Hüsameddin Bey, 1175 senesi mütesellimi olarak da Hacı Ahmed Bey bin İbrahim Bey'den bahsetmektedir. Bkz. Ysar, H. Hüsameddin, a.g.e., C. IV., s. 94-101.

24- M. Çadırcı, a.g.m., s. 290.

Nitekim; belgemizde mukataa-ı miriye⁽²⁵⁾, âdet-i ağnamı⁽²⁶⁾ ve diğer iltizam⁽²⁷⁾ gibi kanunlarla tesbit edilmiş şer'i ve örfî vergilerin toplanması ile gelirleri doğrudan payitahtta bulunan hazinelere bağlanmış, mukataaların mütesellimlerin idaresine bırakıldığını gösteren belgelerimiz mevcuttur.

c- Şehir ve Mahalle Kethüdalığı

Şehir Kethüdalığı, makî ve idarî işlerle görevli bir memuriyet olup, halk ile hükümet arasında irtibatı temin etmekteydi.

Şehir kethüdalığı vazifesi, memuriyet olarak batılıların "*pu-desta*" şehir beyi ile paralellik arzetye ve Osmanlı Devleti'nde de ahalinin seçtiği ve tayin ettiği ilk memuriyet olması ve belediye reisliğine bir işlevi olduğu bilinmektedir⁽²⁸⁾.

Şehir Kethüdalığı, Osmanlı Devleti zamanında XVIII. yüzyıldan itibaren bazı özelliklerini kaybetmeye başlamış ve ayânların tesiri altına giren bir müessese, bir nevî onların aleti durumuna düşmüşlerdir. Önceleri halkın isteği ve seçimle işbaşına gelen kethüdalar, zamanla ayândan mütegalibelerin taraftarları arasından seçilir olmuş ve çeşitli vergilerin tarh ve tahsili dolayısıyla da halka zulüm etmeye başlamışlardır⁽²⁹⁾.

Şehir kethüdaları, vazife itibarıyla; hükümetin halktan talep ettiği vergileri, servet derecelerine ve içtimaî mevkilerine göre

25- 50 Nolu şeriyye sicili belge no: 98, 82, 83.

26- 50 Nolu şeriyye sicili belge no: 96.

27- 50 Nolu şeriyye sicili belge no: 102.

28- M.Z. Pakalın, *a.g.e.*, c.III, s.317., müellif burada, şehir kethüdalığının meşrutiye te giden yolda halkın elde ettiği bir takım haklarla seçtiği ve iş başına getirdiği memuriyet olarak addedildiğini ve bu özelliği ile de belediye reisliği ile benzeştiğini belirtiyor.

29- Y. Özkaya, *a.g.e.*, s.114-115.

ahaliye adil bir şekilde tevzî ve tahsil etmek ile mükellef idiler⁽³⁰⁾. Bu görevi deruhte edenler, bu görevleri karşılığı halktan bir miktar ücret almakta, bunun ötesinde hiçbir vergi toplaması mevzuu bahis değildi⁽³¹⁾.

Şehir kethüdalığı; ayânlığın XIX. yüzyılda kaldırılmasından sonra onun işlevini de üstlenmiş fakat, bu müessesede de karışıklık ve suistimâl artınca tekrar lağvedilerek ayânlık ihdas olunmuştur.

İnceleme yapılan defterlerde tesbit edilen şehir kethüdalarının heme hepsi ayândan veya görevi bıraktıktan sonra ayân olan şahıslar olup isimleri aşağıya çıkarılmıştır.

- 1- Hafız Hüseyin Efendi⁽³²⁾
- 2- Hacı Osman Efendi⁽³³⁾
- 3- Ahmed Ağa⁽³⁴⁾
- 4- Damgacı Hacı Ahmed Ağa⁽³⁵⁾
- 5- Hafız Süleyman⁽³⁶⁾
- 6- Hasan Ağa⁽³⁷⁾
- 7- Mehmed Efendi⁽³⁸⁾

30- 50 nolu şeriyeye sicili, Belge No: 89.

31- 50 nolu şeriyeye sicili, Belge No: 88. Burada 1172 senesi imdad-ı hazariyesi ne. mahsuben "*ücret-i kethüdây-ı şehir Hasan Ağa altı aylık yüz gurûş*" şeklin de ve bir başka yerde de "*... sene-i mezkûre muharremi gurrestinden tamamı na dek ücret-i kethüdây-ı şehir iki yüz gurûş*" geçmektedir. Bkz. 50 nolu şeriyeye sicili, Belge No: 89.

32- 49 nolu şeriyeye sicili, Belge No:9/e, Yesar, *a.g.e.*, c.IV, s.94-95.

33- 50 nolu şeriyeye sicili, Belge No: 4.

34- 50 nolu şeriyeye sicili, Belge No. 109.

35- 50 nolu şeriyeye sicili, Belge No:112

36- 50 nolu şeriyeye sicili, Belge No:89.

37- 50 nolu şeriyeye sicili, Belge No:89.

38 Yesar, *a.g.e.*, c.IV, s.101.

Belgelerimizde, şehir kethüdalarından başka, yine onlara en yakın yardımcıları rolünü üstlenen ve bugünün muhtarları diyebileceğimiz Mahalle Kethüdaları da mevcut olup, mahallelere tevzî ve tahsil edilen vergilerin "*yerli yerinde*" toplanmasına ve mahallelerin ihtiyaçlarını, eksiklerini ve tabii afetler ile yıkılan ve bozulan kamuya ait yol, köprü ve binaların onarımı, mahallelerdeki sair ihtiyaçların karşılanması da bunları görevleri arasında idi. Kethüdalar, bu ihtiyaçları masraf için toplanan paralardan karşılanmak suretiyle nezaret etmişler ve masraflar için de hesap tutarak kendilerini ibra etmişlerdir⁽³⁹⁾.

ç- Kethüda Yeri

Kethüda yerleri İstanbul dışında Taşrada da mevcut olup, altı bölük ağalarının imzası veya mührünü havi beratlarla "altı bölük halkı"nın üzerine görevlendiriliyorlardı. Diğer bir ifadeyle, Anadolu'da bulunan sipai, silahdar, sağ ve sol garipler, sağ ve sol ulufeciler (bölükcü erbabı)nın başına bir kethüda yeri atanmakta idi.

Kethüda yeri ta'yinleri ile ilgili bölük ağalarının imzasını havi, belirtilen beratlarda gerek kethüda yerleri ve gerekse yeniçeri serdrları askerlerinin zabiti olup, onların korunması, suç işleyenlerin mahkemeye sevk edilmesi taşradaki altı bölük halkının "*hıfz*" ve "*hırasat*"i gibi görevleri belirtilmekteydi⁽⁴⁰⁾.

Belgelerimizde, kethüda yerleri ile alâkalı teferruatlı bilgilere tesadüf edemedik. yalnız, kadınlara yazılan bir takım ferman ve buyruklularda, mülkî ve diğer idarecilerle birlikte kethüda yeri de belirtilmektedir. Belgelerde "*... vâki' olan kazâların kuzât ve*

39- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

40- Y. Özkaya, a.g.e., s.38,52.

nevâbı zîde fazlıhum ve mefâhir'ul-amâsi ve'l-akrân kethûda yer'leri ve yeniçeri serdârlarına ayân-ı vilâyet iş erleri zîde kadruhum tevki-i refî-i hümâyun vâsıl olacak, ma'lum ola ki..." şeklinde işaret edilen kethûda yerleri, aynı zamanda protokol bakımından da, resmi yazışmalarda olduğu gibi, mutasarrıf kadı ve naib'den sonra gelmekte idi⁽⁴¹⁾.

d- Yeniçeri Serdarı

Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu şehzade Bayezid vakası akabinde, yeniçerililer muhafız olarak taşraya gönderilmeye başlanmış ve "*ehl-i fesaddan hıfz*" için yasakçı veya korucu adı ile Anadolu'da yer yer yeniçeri postaları yerleştirilmiştir. "*Ehl-i fesad*" olarak adlandırılan ve mahhli asayiş'in sağlanmasında vazifeli olan sancakbeyleri, zeamet ve timar erbâbı asi şehzâdenin yanında yer almış ve merkezi idarenin nazarında itibarını kaybetmiştir.

Bir müddet sonra, özellikle IV. Murat dönemi ile birlikte, timar teşkilâtı eski ehemmiyetini kaybetmiş, sipahiler başka imkânlar aramaya başlamışlardır. Diğer taraftan: suhtelerin, yevmlülerin ve çiftbozan taifesinin Anadolu halkı üzerindeki baskıları, asayişin temini için zemin hazırlamıştır.

Yukarıda taşraya ne şekilde yerleştirildiği zikredilen yeniçeri halkı ve bu arada Yeniçeri Serdarı buldukları yerlerin asayiş ve inzibatı ile meşgul bulunmakta idiler. Belgelerde bu husus sarih bir şekilde belirtilmekte olup: "*...Ve senki serdâr mumâ ileyhsin mukîm ve misâfir zuhûr iden erâzil ve eşkiyânın zabt u rabtları ile sükkân vilâyetin emn ü rahatlarına bâis-i hadâmâtı sahne-i mebrûre ve mevcûde getirmeye mecâl ve sâî olub müceb-i mektûb ile âmil olasız.*" şeklinde tespit edilmiştir⁽⁴²⁾. Ayrıca;

41- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 26.

42- M.Z. Pakalın, *a.g.e.*, s. 637.

"...ve avâtıf-ı mezbûrdan bilâ vâris fevt olanların mahlûfat ve metrûkatlarını mezbûre ahz u kabz itdirilüb ma'rifet-i şer'le sevk-i sultânîde furuht ve hâsil olan nukûd-ı mümzî ve mahdûm-müfredât defter ile cânib-i beytü'l-mâle irsâl ve isâl itdirmeyesiz..." denilerek, ölen yeniçerililer içerisinde "bilâ-vâris" olanların miraslarıyla bıraktığı şeylerin İstanbul'a gönderilerek satılması ve beytü'l-mâle intikalinin te'mini de görevleri arasında hatırlatılmaktadır⁽⁴³⁾.

Yeniçeri serdârı, yeniçeri ağasının mektubuyla kazaya ta'yin oluyordu. Yeniçeri ağaları tarafından Amasya Kadısına gönderilen mektuplar: " Şerîat-ı şîâr Amasya Kadısı efendi zîde fazlûhû ba'des-selâm inhâ olunur ki hükûmetinizde vâki' serdâr olan ref' olunup yerine üslûb-ı sâbık üzere kudvetü'l-emâsil ve'l-ekrân zîde kadruhû serdâr nasbı ve ta'yin olunmağın işbu mektûb tahrîr ve irsâl olundu."

Serdâr yeniçerililerin düzeni, zararlı kimselerin yakalanması ve halkın refahından sorumlu idiler. Yeniçeri serdârı bu konularda elinde bulunan kuvvetler ile şehir yöneticilerine yardımcı olurlardı.

Serdârın emrindeki kuvvetler ise, yine belgelerimize zanaran:- "...Ol tarafta olan yeniçeri ve cebeci ve top arabacısı ve kolağaları ve gilmân-ı mezbûri üzerlerine serdâr ve zâbit bilüb sözünden taşra ve rey'inden hâriç vaz' ve hareketde bulunmayub itâat ve inkiyât üzre" olduğunu ortaya koymaktadır⁽⁴⁴⁾.

Yeniçeri serdârları kazalara üç ayda bir yeniçeri ağasının mektûbu ile ta'yin olunmakta idiler. Fakat XVIII. asrın ikinci yarısından itibaren, üç ayda bir serdârlık mektubunun yenilenmesi, durumun ocağa bildirilmesi gibi konulara uyulmamış ve sistem

43- 50 nolu şer'iyye sicili belge, no: 105, 39..

44 50 nolu şer'iyye sicil belge, no: 55, 28.

bozulmuştur. Bu bozulmanın önüne geçmek için yeniçeri ta'yin-mektûbuna isim yerlerini boş bırakılmadan ta'yin edilen şahsın yazılması ve kontrolü emrolunmuştur⁽⁴⁵⁾.

İncelediğimiz dönemde Amasya'da Yeniçeri Serdârı olan şahıslar;

- 1- Kırk bölüğün Süleyman Ağa (1171)⁽⁴⁶⁾
- 2- Altıncı bölüğün Ali Ağa (1172)⁽⁴⁷⁾
- 3- Altmış yedi cemaatin Sakallı Mehmed Ağa (1172)⁽⁴⁸⁾
- 4- Altıncı bölüğün Ahmed Ağa (1172)⁽⁴⁹⁾
- 5- Elli yedi cemaatin Sakallı Mehmed Ağa (1173)⁽⁵⁰⁾
- 6- Otluzâde Mustafa Ağa (1173)⁽⁵¹⁾
- 7- Altıncı bölüğün Ali Ağa (tekrar) (1174)⁽⁵²⁾

1172 senesine mahsusen toplanan imdâd-ı hazeriyye içerisinde "*serdârın ücreti*" bir yıllık 60 kuruş hizmete binaen serdarân ücreti takdir edilmiş olduğunu görmekteyiz ki, bu bilgilerden de yeniçeri serdârının bir yıla ait yıllık gelirini öğrenmekteyiz⁽⁵³⁾.

45- Bu hususa örnek olmak üzere kaydedilen belgeler arasında: "... *Amasya serdârlığı altına bölüğün Ali Ağa'ya evgil-i zilkâdetü'ş-şerîfe tarihiyle dergâh-ı âli yeniçerîlileri mektûbu badel-muayene kaydud*" şeklinde bir ibâre mevcuttur. Bkz. 50 nolu şer'iyye sicili belge no: 114. Ayrıca, altmış yedi cemaatin Sakallı Mehmed Ağa'ya ait mektûb için bkz. belge no: 55.

46- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 39
 47- " " " " " " 105
 48- " " " " " " 55
 49- " " " " " " 39
 50- " " " " " " 55
 51- "" " " " " " 98
 52- " " " " " " 114
 53- "" " " " " " 88.

e- Voyvoda

Voyvodalık memuriyeti Osmanlılarda XII. yüzyılda başlamıştır. Eyalet valileri, ve sancak mutasarrıfları uhdelere tevcih olunan eyalet ve sancakların bağlı kazâlarına kapu halkından veyahut halkın isteğiyle yerlilerin ileri gelenlerinden birini voyvoda tayin ederlerdi. Bu voyvodalara merkezce mukataat hazinesi kaleminden "*evamir-i şerife*" verilirdi. Bu vazife gittikçe tevessü ve taammüm ederek sonraları bunlar kazâ kaymakamlığı vazifesiyle de muvazaf olmuşlardı

Timar ve zeamet usulü câri olan yerlerde voyvodalar yalnız mukataât ve havas kısmının varidatını cibayet ve Tanzimat'a kadar devam etmişlerdir⁽⁵⁴⁾. Bu itibarla voyvodaya tahsil memuru diyebiliriz. Voyvodalar belgemizde örfî tekâlifin toplanmasından yetkili memurlar arasında zikredilmişlerdir⁽⁵⁵⁾.

Ayrıca, sicillerimizde "*Tokat Voyvodası*" şeklinde bir göreve tesadüf etmekteyiz ki, bunların yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda hasların gelirini toplamak üzere tayin edildikleri ortaya çıkmaktadır⁽⁵⁶⁾.

f- Kale Dizdarı

Kale muhafızlarının kumandanı durumunda bir memuriyet olup, dizdarlar; askerî görevinin yanısıra şehrin asayişini kalede saklanan değerli eşyaların korunması, hapishanenin sorumlusu olma gibi görevleri de deruhte etmekteydiler. Dizdar kale ile ilgili işlerin sorumlusu ve kale kumandanı olarak idarî yapı içerisinde de önemli bir yere sahipti. Fakat, XVIII. yüzyıldan itibaren

54- M.Z. Pakalın, a.g.söz., c.III, s. 598.

55- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 63.

56- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 82.

dizdarların askerî görevli olarak önemleri azalmış sadece serhaddeki kalelerde önceki özelliklerini devam ettirmişlerdir⁽⁵⁷⁾. Amasya Kalesi de XVI. yüzyıldan sonra, bir iç il haline gelen Amasya'nın bu özelliğinden dolayı, askerî önemini yitirmiş, sadece değerli eşyaların korunduğu, neyf edilen devlet memurlarının mahkûmiyet sürelerini doldurduğu bir hapishâne konumundan öteye geçmeyen bir mevki ve kale kumandanı da aynı ölçülerde önemini yitirmiş bir memur olarak görülmektedir⁽⁵⁸⁾.

Amasya Kalesi dizdarının ve maiyyetinin geliri olarak gördüğümüz tımar tevcihi de bu bilgileri doğrular mahiyettedir. Bu dönemde orta dereceli bir tımara sahip olan Kale dizdarları, ortalama 10000 akçelik bir gelire sahipti⁽⁵⁹⁾. Fakat, bu dönemde Amasya Kalesi dizdarının ve maiyyetinin geliri az olmalı ki, Kilitgelen Nahiyesi Çayköyü karyesinde iki bin kırk altı akçelik gedik tımarına sahipti⁽⁶⁰⁾.

Kale dizdarına doğrudan doğruya merkezden emir gönderilmesine rağmen, zaman zaman çevredeki beylerbeyi ve müfettiş paşalar tarafından da emirler verilebiliyor, eşkıya ve asilerin yakalanması ve muhafaza altına alınması da istenebiliyordu.

Yine dizdarların görevini sūistimal etmeleri halinde de vali veya mutasarrıflar ile kadılara merkezden emirler gönderilerek kanun hilafına yapılan muamelenin düzeltilmesini ve bu arada dizdarların da kanun üzere görev yapmalarının temini cihetine gidilmekte idi. Nitekim, buna dair olan bir belgede, Seyyid Abdullah namında bir şahsın payitahta yazdığı bir dilekçesideğerlendirilerek, padişâh tarafından Sivas valisi ve kadısına emir gönderilmiş

57- Y. Oğuzoğlu, "Dizdar", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c.IX, s.481.

58- Yesar, *a.g.e.*, c.IV, s. 195.

59- Y. Oğuzoğlu, *a.g.m.*, s.481.

60- 50 nolu şeriyye sicili, Belge No: 45.

ve yapılan adaletsizliğin düzeltilmesi istenmiştir⁽⁶¹⁾. İlgili yazıda; Seyyid Abdullah tarafından, 1173 senesinde Amasya'nın Kıpçak mahallesinden Bunnunoğlu adlı şahsın öldürüldüğünü ve katili olan Seyyid Mehmed adlı şahsın da suçu şer'an sabit ve habs olunmuş iken kale dizdârı ve "*saye-i hevadarları*" tarafından suçlunun salıverildiğini v ekendisine cevap olarak da firar ettiğinin söylendiği dilekçe edilmiştir. Ayrıca adı geçen şahsın "*icrây-ı hak olunmayub ma'dur olduğun*" bildirerek adaletin yerine getirilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Sivas valisi ve Kadısına "*emr-i şerif*" intikâl etmiş ve "*... ol bâbda muktezây-ı şer'le amel idüb ve dahî vech-i meşrûh üzre mezkûr-u ma'rifet-i şer'le yedine teslim itdirilüb ba'de's-subût mübâşir mümâ ileyh ma'rifeti ile icrây-ı şer' ve ihkâk-ı hak iyleyüb minba'di şer'i şerife ve emr-i hümâyunu-ma muhâlif kimesneye iş itdirmeyüb ve alâka ve medhâli olmayanları karıştırmayub isim ve resimleri ile vukûu ve sıhhati üzre yazub dersaûdetime arz ve i'lâm iyleyüb husûs-ı mezbûr için bir dahî emrim olmuşdur. Şöyle bilesiz alâmet-i şerifeye i'timâd kılasız....*" denilerek dizdârın ve suçlunun takip edilmesi istenmiştir.

Kayıtlarımızda Amasya Kalesi dizdârı olarak bahsedilen ve esasen yaşlı tecrübeli yeniçeri ocaklarından seçildiğini bildiğimiz bu görevliler ise şunlardır:

- 1- Amasya Kalesi Dizdârı Mustafa
- 2- Amasya Kalesi Dizdârı Hasan
- 3- Amasya Kalesi Dizdârı Ahmed.

61- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 86.

g- Mustahfiz

Yeniçeriliğin kaldırılmasından evvel kale, hisar ve memleket muhafazasında bulunanlar, kaldırıldıktan sonra da rediflikten sonraki askerlik hizmetiyle mükellef olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. İlk zamanlardaki mustahfızlık daimi hizmet halinde olduğu için kendilerine tımar verilirdi⁽⁶²⁾.

Belgelerimizde yukarıdaki bilgileri te'yid eden kayıtlara tesadüf edilmiş olup, Amasya kalesi dizdarı Mustafa'nın payitahta göndermiş olduğu mektupta Amasya sancağına bağlı Kilitgelen nahiyesinde Çayköyü isimli köyün 2046 akçe gedik tımar ile Amasya kalesinin Müstahfızlığı Hasan isminde birine tevcih edilmiş iken, adı geçen şahsın bir kaç seneden beri "ismi mevcud, cismi nâmevcud" olduğu zikredilerek müstahfızlığın Seyyid Ahmed'e verilmesi hususunda arzını bildirmiştir. Bu sefer gönderilen 1172 sefer tarihli bir ferman ile adı geçen 2046 akçe gedik timarı ve Amasya Kalesi'nin müstahfızlığı Seyyid Ahmed'e tevcih olunmuştur⁽⁶³⁾.

h- Çeribaşı

Sipahi, müselleme, voynuk, evlâd-ı fatihân ve emsali olan askerî teşekküllerin zâbitlerinden birinin adıdır. "*Lehçe-i Osmani*"de çeribaşı için "*salâr, serçeşme, başbuğ, çingeneler sergerdesi*" izahatı verilmiştir. Çeribaşılardan yerine göre zeamet ve timarları olduğu gibi, mıntıkları dâhilindeki arazi sahiplerinden resim de alırlardı. Sipahilerin çeribaşılardan mutasarrıf oldukları zeâmetin bulunduğu yerlerde otururlardı. Çeribaşı, mıntıkası dahilindeki müsellimlerin koyun resmiyle bad-ı hevâsından hisse alırdı.

62- M.Z. Pekalın, a.g.söz., c.II, s.630.

63- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 45.

Çeribaşı'nın vazifesi, memur olduğu yerlerin asayişini temin etmek, sefer vukuunda ve muhafazalarda icabeden eşkinici neferleri çıkarmak, muharebe bertaraf olduğu senelerde iktiza eden muafiyetleri tahsil etmektir⁽⁶⁴⁾.

Çeribaşı belgelerimizde örfî tekâlifin toplanmasında ismi geçen görevliler arasında zikredilmiştir⁽⁶⁵⁾.

1- Çeri Sürücüleri

Sipahilerin küçük zâbitlerinden birinin adı idi. Bunların da timarları mevcut olup, bütün timar mutasarrıfları gibi bunların da timarlarının buldukları yerlerde oturmaları kanun icabındandı. Çeri sürücüleri terakki edince "Çeribaşı" olurlardı⁽⁶⁶⁾.

Çeri sürücüleri ile alâkalı olarak sicillerimizde⁽⁶⁷⁾: "... *rusum-ı serbest cürm-i cibâyet ve resm-i urûsâne ve kul ve câriye müjdegânesi ve ba'd-i hevâdan ibaret olan rûsûmun toplanmasında yetkili oldukları*" belirtilmektedir.

64- M.Z. Pakalın, *a.g.söz.*, c.I, s.353-354.

65- 50 nolu şerhiye sicili belge no: 63..

66- M.Z. Pakalın, *a.g.söz.*, c.I, s.354

67- 50 nolu şerhiye sicili belge no: 63..

2- EHL-İ ŞER ve ULEMA

a-Kadı

Bilindiği gibi Osmanlı idarî yapısı içerisinde eyâlet, sancak, kaza ve nâhiye silsilesi esastı. Bu idarî yapı içerisinde başta adlîmekanizma olmak üzere kadı ve naibler ta'yin edilmiş ve bu sistem uzun bir süre devam etmiştir. Kadılar medrese tahsili görüp icazet alarak mülazemet edenlerden tayin edilirdi. Medreseden çıkıp kazasker divanına mülâzemet edenler, müderris olmak istemeyip kadılık etmek isterlerse, doğrudan doğruya kazâ kadılıklarına tayin edildikleri gibi bir müddet müderrislik edip sonra kadı olmak isteyenler de müderrisliklerinin derecesine göre kaza, sancak veya eyâletlerden birinin kaza kadısı olurlardı⁽⁶⁸⁾.

Onaltıncı asrın ortalarına bütün müderris ve Mevâli'nin tayinleri kazaskerler ile Vezir-i Âzâm'a aitken, bundan sonra yirmili, otuzlu, kırklı müderrisler ile kaza kadılarının tayin ve azilleri kazaskerlere bırakılmıştır. Anadolu kadılarının tayinlerinde en önemli rolü Anadolu kazaskeri ve Şeyhülislâm oynamaktaydı. Kadılığa layık olanlar kazasker tarafından seçilir ki, bu seçim imtihan usulü ile gerçekleştirilir idi imtihanı kazananlar ise, şeyhülislâma bildirilir ve onun işaretiyle "*Ferman-ı Alî*" yazılırdı. Çalışma konusu yaptığımız şeriyye sicillerinde Amasya'ya tayin edilen kadının, deftere derc edildiği cihetle, Anadolu kazaskeri imzasıyla yapılan tayinler ile ilgili bilgi bulmak mümkündür. Mesela; Anadolu kazaskeri imzasıyla Mevlâna Yeğenzâde Es-Seyyid Mehmed Arif Efendi'ye ait kadı tayini ile ilgili belgede:

68. İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, s.87.

"İzzetmeab , şeriat nisâb Mevlâna beğinzâde Es-Seyyid Mehmed Ârif Efendi kâmyâb ba'det-tahıyye vel-hâc İbrâhim işbu sene-i sebîn ve mieti veelf zilkâdeti's-şerîfesi gâyetinden ref' ve yer-i muvakkati olduğun kadıasker esbak rüz namçesinde mukayyed eşraf kuzât-i kiram zevi'l-ihtramdan sezâvâr inâyeti şehr-i yâri ve şayeste-i re'fet-i tâcidârı olmağla ber tevcihi esbak sana ibkâ olunmuşdur. Gerektir ki sene-i mezbârda zilhiceti's-şerîfesi gurrâsından ancak on ay mutasarrıf olub bakıyye on ay zamanın Amasya mutasarrıfı Osman müdde-i örfiyyesin ba'de't-tasarruf ref'inde tekmîl ve beyne'l-ahâli icrâ-i ahkâm-ı şer'iyyede sa'y ü cemîl eylesin El-fakîr Çelebizâde İsmâil Âsım El-Kâdı..."⁽⁶⁹⁾.

Burada adı geçen Osman Efendi "...müdde-i örfiyyesin ba'de't tasarruf ref'inde..." şeklinde geçen ibâreden de anlaşılacağı üzere bir önceki Amasya kadısı olup, 1170 senesi Zilhicce ayı başlarında Amasya'da zuhur eden bir hadiseden dolayı halkın mahkemeye hücumundan korkup, İstanbul'a kaçmak mecburiyetinde kalmıştı. Bu bilgiler, Kadı Osman Efendi'nin cereyan eden bu olaylarda dahli olduğunu göstermektedir⁽⁷⁰⁾.

Osman Efendi İstanbul'a giderken kendisine nâib olarak Abdullah Efendi'yi atamış, fakat meşihatın emri olmaksızın şehri terkettiğinden azledilip yerine, Konya'lı Yeğenzâde Mehmed Arif Efendi'nin ta'yini gerçekleşmiştir. Arif Efendi ile ilgili olarak Hüseyin Hüsameddin Efendi, Amasya'ya gelmediğini ve onun da nâib atadığını zikretmektedir⁽⁷¹⁾.

1172 senesine ait Mevlâna Mustafa Efendi'nin Amasya'ya kadı

69- 50 nolu şer'iyye sicili, Belge No: 8.

70- Yesar, *a.g.e.*, c.IV, e zeyl, İstanbul 1935, s.93-94.

71- Yesar, *a.g.e.*, c.IV, e zeyl, s.94.

olarak ta'yini ile ilgili olarak "*El-Fakir Es-Seyyid Mehmed Sâdi-Mirzâ-zâde Kadı-ı bi-Askeri Anadolu*" imzasıyla sicilde tescil edilen bilgiler: "*İzzetmeâb şerîat nisâb Mevlâna Mustafâ Efendi kâmyâb ba'dettahîyye elvâfiye inhâ olunurki işbu sene isneyn ve sebîne ve mieti ve elf recebu'l-ferdi gurrâsında Amasya kazâsının umûr-ı şer'iyyesi tarafımızdan sana tevzî' olmuştur.*" şeklinde geçmektedir⁽⁷²⁾.

1173 senesine ait kadı Mevlâna Es-Seyyid Eş-Şeyh Muhammed Efendi ile al kalı olarak, sicilimizde bilgilere tesadüf etmekteyiz. Fakat, ta'yin yazısı ile ilgili bir kayda rastlanmamıştır. Mevcut kayda göre; Es-Seyyid Eş-Şeyh Muhammed Efendi, kendisiyle alâkalı olarak sicile tescil ettiği başlama tarihini de şu şekilde göstermektedir: "*Yâ fettah yâ rezzâk yâ Allah Eûzu billahi mine'ş-şeytânirracim Bismillâhirrahmânirrahîm. Allahümme sehhl illâ m cealtehû sehlen ve ente tec'alu'-haza sehlen izâ inse'te sehlen Allahümme rabbi sehhl umûru İsmâil el-müvellâ hılâfehâ bi-mahmiye-i Amasya min cânib-i Mevlâna Es-Seyyid Şey Muhammed El-Kâdî bi medine-i mahrûse. Tahriren fi evâsıtı min şehri muharremü'l-haram lisene selâse ve sebîne ve mieti ve elf min Hazret-i nebî bi'l uzzi ve şeref*"⁽⁷³⁾.

Yine aynı yıl içerisinde Amasya kadısı olarak Es-Seyyid Süleyman Efendi'nin ta'yini ile ilgili olarak "*El-Muhlis Osman El-Kadı bi Askerî*" imzasıyla⁽⁷⁴⁾ ve 1175 tarihli Amasya kadılığına gönderilen Ezinepazarı nahiyesiyle alâkalı bir fermanda muhatap olarak yine İbrahim Efendi'yi görmekteyiz ki, büyük bir ihtimalle bu İbrahim Efendi, 1173 tarihindeki görevini i'fa ettikten sonra

72- 50 Nolu Şer'iyye sicili, Belge no: 56.

73- 50 Nolu şer'iyye sicili, Belge no: 98..

74- 50 Nolu şer'iyye sicili, Belge no: 19,20,21,22.

tekrar kadı olarak atanmıştır⁽⁷⁵⁾.

Kapusuz levend eşkiyâsının tedip edilmesi ve derbendci ta'yini ile alâkalı 1174 tarihli mevcut bir fermânla Amasya kadısı olarak "*Mevlâna Osman zîde Fazlâhu*" ibâresini görmekteyiz ki, bu tarihte adı geçen şahsın Amasya kadısı olduğu sicilde geçen bilgilere nazaran tescil olmuştur⁽⁷⁶⁾.

Bu bilgiler ışığı altında Amasya'ya gelen kadılar "devriye Mevleviyetleri" statüsünde idi. Mevleviyetlerde fiili hizmet aranmayıp, ekserisi naib ile idare olunmakta ve hizmet süreleri de "*1 sene müdde-ti örfiyye*" şeklinde tesbit edilmişti⁽⁷⁷⁾

Sicillerimizde kadıların görev sürelerinin bitimindeki hayatıyla alâkalı bilgiler mevcut olmamakla birlikte, konuya bir bütünlük, kazandırmak amacıyla şu bilgileri verebiliriz. Kadılar, görev sürelerinin bitiminde İstanbul'a mazul olarak gitmekte ve mensub oldukları kazasker'in nezdinde "mülâzemet-i Müstemirre" denilen bir süreyi doldururlar idi. Bu müddet iki sene kadar olup, buna kadının "*zaman-ı infisali*" ve müddetini doldurup sırası gelince ta'yin edilmesine de "*zaman-ı ittisâli*" adı verilmekteydi.

daha sonra 1716'dan itibaren "*Mülâzenet-i Müstemirre usulü*" kaldırarak mazûl kadının tekrar ta'yin olunabilmesi için kendi derecesindeki sahip olması şartları getirilmiştir⁽⁷⁸⁾.

Kadılar, buldukları kazalarda birinci derecede adli işlerden sorunlu idiler. Bu konuda sicillerimizde pek çok bilgi bulunmaktadır. Bunların arasında alım-satım, vekâlet, vasiyyet, vesayet, vasi azl ve ta'yini , aile davaları ve buna mümasil şer'i davalar

75- 50 Nolu Amasya şer'iyye sicili, Belge no: 17

76- 50 Nolu Amasya şer'iyye sicili, Belge no 79.

77- İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 102-103.

78- İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 107.

gibi bir çok davanın karara bağlanması gibi kayıtlar da mevcuttur⁽⁷⁹⁾.

Kadılar, kazaların adli işlerinden başka beledi işlerine de bakmaktaydılar. Kadı, kazadaki esnafın teftişinden ve fiatlarıntesbit edilmesinden birinci derecede mes'ul idi. Narh'ın tesbit edilmesinde ayân, şehir kethüdası, esnaf şeyhleri ve diğer temsilcilerin biraraya geldiği toplantılara nezaret eder, tesbit edilen fiatttan fazla veya noksan tartılı mal satımını engellemek hususunda ve müeyyide koymada da birinci derecede söz sahibiydi. Bu hususla ilgili olarak belgemizde oldukça zengin bilgiler mevcuttur. 1171 tarihine ait "*Fi narh-ı bakâlat*" başlığı ile başlayan belgede bakliyat türü mallara konan narhı örnek gösterebiliriz⁽⁸⁰⁾.

Kazalardaki vergilerin toplanmasına da kadılar nezaret etmekteydiler; Sicillerimizde "*imdad-ı Hazeriyye*"lerin⁽⁸¹⁾, "*avarız*"⁽⁸²⁾ ve "*bedel-i nüzul*"⁽⁸³⁾ ve kazanın hissesine düşen mübâyââ bedellerinin toplanmasında: "*Mefâhirü'l kuzât ve'l-hukkâm meâdinûl-fezâili ve'l-keâm Amasya sancağında vâki' kazaların kadıları zîde fazluhum tevkî-i refî-i humâyun vasıl olacak malûm ola ki...*" doğrudan kadılara emirler gönderilmekle ve bu emirlerde "...zulm ve teaddi ittirmeyesiz. Şöyle bilesiz alâmeti şerifeye itimad kulasız". gibi ibârelerle hak ve hukukta ayrılmamaları bildirilmiştir⁽⁸⁴⁾.

Bunlardan başka kazalar ile ilgili hususlar ihtiva eden ferman

79- 49 Nolu şer'iyye sicilimizde bu konuyla alakalı pek çok belge mevcuttur.

80- 50 Nolu Şer'iyye Sicili, Belge no 119 ve diğerleri.

81- 50 Nolu şer'iyye sicili, Belge no 38, 41, 76.

82- Amasya sancağı kazalarına ait avarızın tahsili ile alakalı olarak Amasya ve kazalarındaki kadılara hitaben resmi emirler yazılmıştır. Bkz. 24,46,48,77.

83- 50 Nolu şer'iyye sicili, Belge no 23, 49, 78

84- 50 Nolu şer'iyye sicili, Belge no 23.

lar da doğrudan doğruya kadılara gelirdi. Kazada görev alan şahısların ta'yinleriyle alâkalı yazıları kadıya gönderilmekte ve kadılar da ilgililere havale edilmekteydiler ki; Yeniçeri serdarlığına⁽⁸⁵⁾, mütesellimliğe ve mütevelliliğe⁽⁸⁶⁾ vb. atanan şahısların belgeleri bu hususa örnek teşkil etmektedir.

Kadılar çeşitli konularla alâkalı fermanları, fermanlarda isimleri geçen görevlilere bildirirken, bunların birer suretini de sicillere geçirerek günümüze kadar ulaşmalarını te'min etmişlerdir.

Kadıların buldukları kazalardaki halkın korunmasıyla alâkalı pek çok resmi evrak kadılara gönderilmiştir ki, bu hususiyet de kadıların buldukları bölgelerde ne kadar ehemmiyetli bir görev icrâ ettiğinin ve mes'uliyet altında bulunduğunun bir göstergesidir. Nitekim, sicillerimizde Amasya kadısına bu yolda pek çok emir gönderilmiş ve reayanın korunması yolunda devletin hassasiyeti de ortaya konulmuştur. Bu tip belgenin en önemlileri "*Adalet feermanları*" olup, sancaktaki bütün görevlileri hedef tutarak yazılmışlardır⁽⁸⁷⁾.

Kadıların önemli görevleri arasında sayabileceğimiz önemli husus ta ölen askerlerin mallarını yazmak ve varislerine sez'i esaslar dahilinde mallarını dağıtmakla mükellef olmalarıydı. Sicillerimizde; ehemmiyetli görülen bu husus kadıların ta'yin belgelerinde özellikle zikredilmekte ve kadıya şu şekilde hitap edilmekteydi: "... *Kaza-yı mezbûrun umur-ı kısmet-i askeriyesi iş bu sene-i sebîn ve mieti ve elf, Zilhiccetü'z-şerîfesi gurrâsında sana tefviz olunmağın vâkıa olan muhallelât-ı mevtâ-ı kısmet-i askeriyeyi tehrîr ve teskim ve beyne'l-verese bi'l-farizeti's-şerîyye tevzî ve taksim eyleyesin ves-selâm*".⁽⁸⁸⁾.

85- 50 Nolu şer'iyye, Belge No 105

86- 50 Nolu şer'iyye, Belge No 118

87- 50 Nolu şer'iyye, Belge No 65

88- 50 Nolu şer'iyye, Belge No 45

1170 ve 1174 tarihleri arasında yukarıda ta'yin yazılarını verdiğimiz kadıların isimleriyle, Amasya sancağına bağlı diğer kazalarda isimleri sicillerimizde tesbit idilebilen kadılıklar ve kadıların isimlerini ise, bir bilgi vermesi bakımından aşağıya çıkartıyoruz. Bunlar:

Amasya Kadıları

- 1- Osman Efendi (1170)
- 2- Mevlâna Yeğenzâde Es-Seyyid Mehmed Arif Efendi (1171)
- 3- Mevlâna Mustafa Efendi (1172)
- 4- Es-Seyyie Eş-Şeyh Muhammed Efendi (11739)
- 5- Es-Seyyid Süleyman Efendi (1173) tekrar (1175)
- 6- Mevlâna Osman (1174)
- 7- Kadı Hasan Efendi (1174)(25).

Amasya sancağına bağlı diğer kazalardaki tesbit idilebilen kadı ve kadılıklar:

Ladik kazası: Mevlâna El hac Ahmed Efendi

Merzifon kazası:

Hacıköy

Gelgiras

b- Naib

Naib, vekil demek olup, kadılar nâmına muhtelif hizmetleri gören görevlilerdi⁽⁸⁹⁾. Naibin bir veya birden fazla oluşu, kadının görev yaptığı kazânın önem derecesine göre değişmekte idi. Nâibler; görevlerinin mahiyetlerine göre, kazâ nâibleri, kadı nâibleri, mevâli nâibleri, arpalık nâibleri olarak sınıflandırılmışlardır.

89- M.Z. Pakalın, *a.g.söz*, c. II, s. 644.-645

Kazâ nâibleri; kadılar tarafından kendi kazâları dahilindeki nahiyelerin şer'i muamelelerini yürüten bir görevli idi. Kadı nâibi, gerektiğinde kadının yanında bulunur ve ona vekâlet eder, icabettiği zaman da herhangi bir şer'i muameleyi yürütmek üzere kadı tarafından nahije ve köye gönderilirdi.

Bir de mevâlî nâibleri vardı ki; bunlar, mevlâna tesmiye idilen kadıların görevlendirildikleri eyâlet ve sancaklara gitmemeleri usulünün yerleşmeye başlamasından sonra, kadı adına vekil olarak ilgili merkeze gider, hasılatı da aralarındaki mukavele mucebince taksim ederlerdi⁽⁹⁰⁾. Kadı; tayin olunduğu yere gitmeyip, yerine vekil olarak, ilgili yere atayacağı nâibi, mahallinden de seçebilirdi. Nitekim; 1173 senesinde Amasya Kadısı Mevlâna es-seyyid eş-şeyh Muhammed Efendi, nâiblik makamına, halen bu görevi deruhte eden Mevlâna İsmail Efendi'yi tayin etmiştir⁽⁹¹⁾. İlgili belgede: *"Amasya Kazâsı'nın niyâbeti sene selâse ve sebine ve mieti ve elf muharremi'l-harâm gurrasinden zâbt itmek üzere tarafımızdan sana tefviz ve ihâle olunmuşdur. Gerekdir ki, niyâbet-i kazâ-i mezbûrda umumî kısmet-i askeriyesi ile munsarıf şerh-i mezbûreden mutasarrıf olup beyne'l-ahâli ahkâm-ı şer-i âli eyleyesiz ve'sselâm"*.

Amasya Sancağı dahilinde nâib olarak görev yapmış olanlardan sicillerimize nazaran tesbit edilebilenlerin isimleri aşağıya çıkartılmış olup, bunlar;

A- Amasya Naibleri

1- Mevlâna Abdullah Efendi⁽⁹²⁾

2- Derviş Mustafa Efendi⁽⁹³⁾

90- İ.H. Uzunçarşılı, *İmtiyaz Teşkilâtı*, s. 118.

91- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 80.

92- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 43.

93- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 89.

3- Mevlâna Mustafa Efendi⁽⁹⁴⁾

4- Mevlâna İsmail Efendi⁽⁹⁵⁾'dir.

B- Diğer belgelere ait yalnızca, Gelgiran Kazası nâibi Mevlâna Ali Efendi'nin ismi zikredilmiştir⁽⁹⁶⁾.

c- Muhzır

Kadınların mahkemelerdeki maiyyetinden olan muhızrlar⁽⁹⁷⁾, kadının padişaha arzı ve "*padişah beratı*" ile tayin olunurlardı. Muhzır Arapça "*ihzâr eden, huzura getiren*" anlamına gelmekte olup daha sonra mübâşir karşılığı olarak bu görev devam edegelmiştir. Büyük kazalarda veya önemli kadılıklarda birden fazla muhızır bulunduğu için bunların da başlarında amirleri bulunur ve bunlara da "*ser-muhzır*" veya "*muhzırbaşı*" denilirdi. Muhzırbaşılık görevi de iltizam usulü ile elde edilmekte idi⁽⁹⁸⁾.

Sicillerimizde "ser-muhzıran" şeklinde kayıtlar mevcut olup bu görevi ahdesinde bulunduran şahıs ise Ömer Ağa olarak zikredilmektedir⁽⁹⁹⁾.

Mübâşir olarak kayıtlarımızda geçen fakat yukarıda işaret edilen görevlerin dışında daha başka görevler icrâ eden bir memuriyet daha tesbit edilmiştir ki, bu tabirlerin birbiriyle karıştırılması için burada zikredilmesi uygun görülmüştür.

94- 50 nolu şeriyye sicili, Belge no: 56.

95- 50 nolu şeriyye sicili, Belge no: 79.

96- 50 nolu şeriyye sicili, Belge no: 118.

97- M.Z. Pakalın, a.g.söz., c.II, s.572.

98- Y. Özkaya, a.g.e., s.48.

99- 50 nolu şeriyye sicili, Belge no: 11.

Tanzimattan evvel devletçe, gördürülmesi gereken bir işin yerine getirilmesine memur edilenler hakkında kullanılan bir tabir olan mübâşir, Arabca bir işe başlayıcı, başlayan anlamına gelmektedir⁽¹⁰⁰⁾. Bu gibi görevlilere devletçe yol parası vs. masraf karşılığı para verilmez, onların bu türden masrafları, gittikleri yerlerin tevzî defterlerine geçmek suretiyle halkdan tahsil edilirdi. Mübaşirler, genel olarak vilâyet ve sancaklara, vali, mutasarrıf ve kadılara padişahın, fermanını götürür veya toplanan vergi gelirlerinin payitahta ulaştırılması gibi görevleri de deruhte ederlerdi⁽¹⁰¹⁾. Bu hususla alakalı olarak kayıtlarımızda; "... *Buyurdum ki hükm-i şerîfimle mübâşir merkûm vardık da bu babda sâdir olan emrim üzere amel idüb dahî târih-i mezbûrda vâki' kazâ-i mezbûrların olmikdarhâneleri olub beherhânesinden altışaryüz akçe bedel-i nüzullerin irsâl olunan mühürlü ve nişanlı mevkûfât defteri sûret-i mâcebince vakt ve zamanıyla yerlü yerinden cem' ve tahsîl ve dâhil-i hazine-i âmireme itdirüb hulâf-ı emr-i defterkimesneye taallül ve muhâlefet itdirmeyesin ve bundan maadâ mübâşir-i merkûmun cihet-i meâşi için beherhânesinden otuz akçe vech-i meûş dahî aldırıla ve hîn-i tahsilinde bedel-i nüzûl için alınan akçenin heryüz akçesinden bir esed-i gurûş tahsîl olunub hîn-i tahsilinde mîr-i için alınan akçeyi hazîne-i âmireme alındığı vech üzere aldırub bundan ziyâde ve noksan akçe alınmaya ve aldirmayasız..." denilmektedir⁽¹⁰²⁾.*

100- M. Zeki Pakalın, *a.g.söz.*, c.II, s. 592.

101- 50 Nolu şerhye sicili, Belge No: 48, 78

102- 50 Nolu şerhye sicili, Belge No: 47, 78.

ç- Müftî

Osmanlılarda dört ehl-i sünnet mezhebinden hanefi fıkhı üzerine kandisine sorulan umumi ve hususi şer'i ve hukuki meselelere ait dini hükümlere uyarak karar veren zata müftü ve verilencarara da fetva adı verilmiştir. Müftülere şeyhülislâm ünvanı da verilmiştir. Müftü kendisinden fetvası istenilen meseleleri hanefi fıkhına ait eserlere müracaat etmek suretiyle verirdi. XVI. asırda Hanefi İbrahim Efendi Ebhar isimli eseriyle müftülerin işini kolaylaştırmıştır. Osmanlı müftülerinin bazıları verdikleri fetvaları ya bizzat toplamışlar ve yahut toplatmışlardır ki, bunların bir kısmı basılmıştır.

Osmanlılar'da müftülük ile kadılık ayrı ayrı olup bazan, XVI. asır ortalarına kadar birleşirdi; Fakat bu tarihten itibaren müftü bütün ilmiye sınıfının reisi olup, müderrislerle mevali denilen ve ulemanın mercii olan müftülerden başka vilâyet, sancak ve kazalarda da halkın sordukları suallere cevap veren müftülikten mevcuttu.

Osmanlı kaynaklarında en yüksek ilmiye makamı sahibi XVI. asır sonlarına kadar müftü ünvanı taşımaya rağmen, XVIII. asırdan itibaren şeyhülislâm tabiri umumileşmiştir.

Vilâyet, sancak ve kazâ müftileri de halkın şer'i meselelerine dair fetvalar verirlerdi. Müftiler verdikleri fetvanın üstüne nerenin müftisi olduğunu beyân ile mühürlerini basarlar ve verdikleri fetvanın Arapça metni ile bunu hangi fetva kitabından aldıklarını zikrederlerdi. Sicilde de bu hususu te'yid eden bilgiler bulunmaktadır. "...Gerektir ki, *istifta olundukda esah-ı akvâl-i eimme-i hanefiyye ile iftâ idüp kütüb-i mü'tebereden nakl-i sarih ve imzalarında Amasya müftüsü olduğunu tasrih eylesin ve's-selam*"

şeklinde ifade edilmektedir⁽¹⁰³⁾. Hangi mezhepten olursa olsun Osmanlı müftüsü verdiği fetvayı Hanefî mazhebi üzerine verirdi; yalnız Mekke, Medine, Kahire, Kudüs ahâlisinin mühim kısmı şafîi, Malikî, Hanbelî mezheplerinde olduklarından buralara bu üç mezhebe mensup işlere kadılar bakarlardı. İşte bu cümleden olarak kazâlarda bulunan Müftülerin adlî alanda kadıların önemli yardımcıları olduklarını zikredebiliriz. Müftüler şer'î hükümleri en iyi bilen ve davalar hakkında verilecek kararları uygulayabilecek fetva makamları olarak kadıya adlî alanda fayda sağlamakta idiler. Kadılar bazı zor davalarda müftiden fetva alırlardı. Şahıslar da müftîye danışıp fetva alabilmekteydi. Fetva alan şahıs müftîye belli vergi öderdi. Müftîlik görevi kazâların tanınmış bir müderrisine padişah tarafından verilmekteydi. Resmi bir görev kabul edilmediğinden, ayrıca bir maaş almamaktaydılar. Müftüler buldukları kazânın sâdât kaymakamı⁽¹⁰⁴⁾, imam, müezzin, hatip, müderris ve diğer ilmiye mensuplarının da reisi durumunda olup, bu zümre arasındaki anlaşmazlıkları da halletmeye görevliydi.

Sicillerimizde, 1173 tarihli bir belgede Amasya Müftüsü Abdullah Efendi'nin "*adem-i ehliyet*" sahibi olduğu, zulme taviz veren ve hakkında 17 adet isimleri tespit edilmiş şikâyet dilekçesi bulunduğuna mebni yerine Mehmed Efendi'nin Amasya müftîliğine getirildiğine dair tavsilat mevcuttur⁽¹⁰⁵⁾. Fakat, 1174 tarihli bir belgede de müftî ve ifta makamı ile alakalı olarak Amasya'da müftîlik makamına kadı Efendi'nin bilgilendirmesi doğrultusunda Es-seyyid Elhâc Abdullah Efendi'nin tekrar ta'yin edildiğini görmekteyiz. İlgili belgede⁽¹⁰⁶⁾: "... *izzetmeâb Abdullah Efendi kâmyâb bâ'des-selâm inha olunur ki, Amasya müftiden hâli olup bâ arz-ı*

103- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 13,90.

104- Bilgi için bakınız Nakibül'eşraf kaymakamı .

105- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 90

106- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 13.

kadı Hasan sulûkun ihbar olduğuna binâen kazâ-i mezbûrda iftâyâ tarafımızdan sana izin verilmiştir." Son yapılan ta'yin ile, hakkında şikâyet bulunan bir şahsın tekrar fetva makamına getirilmesi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında suistimalin arttığı, iltimasın had safhaya ulaştığını göstermesi bakımından da dikkate şâyândır⁽¹⁰⁷⁾.

3-AYÂN ve EŞRAF

Kaza içerisinde kadıdan sonra en önemli yeri, kaza işlerinin yürütülmesinde amil olan zümre olmaktadır. Bu zümre veya eşrâfa "*âyân-ı vilâyet*"de denilmekte olup, emekli kadı, vali, sipahi ve yeniçerililerden tekaüde ayrılanlar, müderrisler, mültezimler, seyyidler, imamlar ve zengin nüfuz sahibi ailelerin mensupları bu topluluğu teşkil etmekte idi⁽¹⁰⁸⁾.

Osmanlı Devletinde, daha ilk dönemlerinden itibaren ayan tabiri ve ayanlık mevcut idi. Bu tabir ve müessese ile şehir ve köylerde, orduda, aşiretlerde ve devlet kademelerinde şöhret kazanmış olanlar katledilmekte idi. Bu zümreye "*ayan-ı vilâyet*", "*ayan ve eşraf*", "*ayan ve vücuh*", şeklinde belgelerde sık sık tesadüf idilmektedir⁽¹⁰⁹⁾. Bir de eşraf tarafından görevi resmen kabul edilmiş olan ve bir takım yetkileri haiz olan, halk ile devlet oranında "*aracı*" olan şahıslar mevcuttur ki bunlar da "*ser-ayan*" yani vilayet ayanının reisi durumunda görevliler de mevcuttur⁽¹¹⁰⁾.

Osmanlı Devleti, merkezi otoritenin zaafa uğraması ile birlikte ayandan adeta "medet umar" hale gelmiş bu durum da XVIII. yy. ile birlikte ayanlığın gelişmesine ve kuvvetlenmesine zemin hazırlamıştır.

Yukarıda da işaret edildiği gibi merkezi otoritenin zayıflaması, Anadolu'dan payitahtın ve bunun yanında harp ihtiyaçlarının temin edilmesini sağlamak maksadı ile vilâyetlerdeki ayan ve eşraf ile diyalog kurulmuş ve onlar marifeti ile temin cihetine gidilmiş bu durum ise devletin aleyhine mühim sonuçlar doğurmuştur. Bunun

108- Y. Özkaya, *a.g.e.*, s. 43.

109- 50 numaralı şeriye sicili, Belge No: 26

110- 50 numaralı şeriye sicili Belge No: 18.

sonucu olarak da Anadolu'daki içtimaî ve iktisadî sıkıntılar sebebi ile ayanlık kısa sürede kökleşmiş ve kuvvet kazanmıştır. Devlet teşkilatındaki bozulmalara paralel olarak, valiler, kadılar, nâibler ve diğer devlet görevlileri fazla kazanç temin üzere yerli aileler ile anlaşma cihetine gitmişler bunlardan fazla para verenlere valiler buyruldu, kadılarda müresele vererek ayan olmalarını temin etmişlerdir⁽¹¹¹⁾. Bu evsâl ile halkın isteği ile ayan olma şartı yerine daha kolay yoldan para ve rüşvet ile kadı ve valiler etki ederek ayan olma yerleşmiştir ki bu husus aşağıda işaret edeceğimiz "*sened-i ittifak*"ın ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır.

Önceleri devlet kontrolünde bulunan ayanlar, zamanla devletin kontrolünden çıkarak buldukları bölgeleri nüfûzu altına alan "*kudretli hanedanlar*" kurmayı başarmışlar ve devlet bunların halk üzerindeki tesirlerini son günlerine kadar silememiştir. II. Mahmud döneminde tescil edilen ayanların nüfûz ve otoriteleri, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiş, çoğu zulüm ve haksız kazanç ile temin edilen servet sayesinde günümüze kadar halk arasında ve belde işlerinde etkili olmuşlardır.

Araştırma konusu yaptığımız 1757-1763 tarihleri arasında kaleme alınmış Amasya Şeriye Sicillerinde "*ayan*" ve "*ayanlık müessesesi*" ile alakalı oldukça çok belge bulunmaktadır. Bunların içinde ayan seçiminden, riayet ve ayanlık iddiasıyla ortaya çıkanların salyâne tarh etmelerine kadar çeşitli konularda bilgi bulmak mümkündür.

1170 senesine ait bir belgede "*Cümle 'ayân ve eşrâf ve 'ulemâ ve suhelâ ve ahali-i belde marifetiyle medine-i Amasya'ya bâ-fermân-ı âli varid olan tekalif-i padişâhiyi rü'yet ve idareye ve umûr-u beldenin temşiyet ve nizâmına*" seçilen kimseleri

111- Y. Özkaya, *a.g.e.*, s.9.

tesbit etmekteyiz ki bu bilgiler bize aynı zamanda ayan veya ser-ayanın vazifelerini de göstermesi bakımından önemlidir⁽¹¹²⁾.

Ayanın vazifesi; padişah fermanıyla belli olan vergilerin nizamî kaideler dairesinde toplatılması ve diğer belde işlerinin yoluna koyulması olarak belirlenmiştir. 1170 senesinde bu işleri görmekle mükellef görevlilerin başında Torun Es-seyyid Ali Ağa ve Hacı Efendi-zâde Ahmed Ağa "*Ser-'ayân*" olarak gelmektedirler. "*Ser-hâcıyan*" olarak ise Abdulgani Efendi ve "*hacı*" nasb edilen diğer zevât ayân ile beraber yukarıda zikredilen görevleri yürütmek üzere bir hey'et oluşturmaktadırlar.

Yine, mütesellimlik bahsinde ayân-mütesellim münâsebetleri belirtildiği vechile aynı zamanda mütesellimliği de deruhte eden ayânlar da mevcuttu. Özellikle Hasanzâde Elhac Ahmed Bey ayânlık vazifesini de mütesellimlikle beraber yürütmekteydi⁽¹¹³⁾.

Ayânlar önemli görevleri ifâ eden birer görevli olmaları hasabiyle, ellerinde bulundurdukları güçleri zaman zaman kötüye kullandıkları da olmuş ve bu halleri şikâyeti muceb olmuştur⁽¹¹⁴⁾.

112- 50 nolu şeriyye sicili Belge No: 18.

113- 50 nolu şeriyye sicili Belge No: 109,110.

114- 50 nolu şeriyye sicili Belge No: 17.

4- ESNAF TEŞKİLATI

Esnaf teşkilatı, askerî zümre dışında bütün şehirli nüfusunu bünyesinde teşkilatlandırmış bir sisteme sahipti⁽¹¹⁵⁾. Osmanlı şehirlerinin hemen hepsinde görülen bu yaygın, güçlü ve o nisbet te de nüfuz sahibi olan esnaf teşkilatı XIII. ve XVI. yüzyıllar arasındaki ahî hareketinin bir devamıdır⁽¹¹⁶⁾.

Daha sonraki dönemlerde devlet tarafından, hemen bütün esnaf toplulukları bir riyâset altında birer birim olarak kabul edilmiş ve bu topluluğun kendi aralarındaki bir meselede veya devlet ile muhatap oldukları bir durumda bunların reisleri dikkate alınarak münasebetler düzenlenmiştir.

Diğer bir ifadeyle esnaf riyâseti marifetiyle devlet, bir takım kaide ve kuralların işleyişini temin etmiş, devlet yöneticileri ile esnaf arasında münasebetler düzenlemiştir. Esnaf teşkilatları içerisinde karşımıza çıkan ve esnaf riyâsetini deruhte eden şahıslara şeyh, ahî baba , bazarbaşı, nakib, kethüda, yiğitbaşı, duacı, çavuş, usta başı ve usta tabirleri zikredilmektedir ki, sicillerimizde tesadüf olunan ünvanlar yalnızca "*bazarbaşı*" ve "*yiğitbaşı*" olmuştur⁽¹¹⁷⁾.

a- Yiğitbaşı

Esnaf teşekküllerindeki vazife sahiplerinden birinin adıdır. Kethüdalardan sonra gelen ve esnaf tarafından ayrı ayrı olarak ve kendi aralarında seçilen Yiğitbaşılar kethüdalarla esnaf arasında emir ve haber alıp vermek vazifesiyle mükellef oldukları gibi

115- Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.43.

116- Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, Ankara 19 , s.3.

117- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 129.

esnafa ait teşkilât ve nizamları takib ile de vazifeli idiler. Ehl-i hibrelîk (bilir kişilik) de yaparlardı. Sefer münasebetiyle Kapı Kulu Ocakları için istenilen "Orducu"lar da Kethüda, Yiğitbaşı ve esnafın ihtiyarları tarafından temin olunurdu⁽¹¹⁸⁾.

Belgelerimizde 1173 tarihi itibariyle kasaplar üzerine yiğitbaşı seçilen Alemdarın adı zikredilmektedir⁽¹¹⁹⁾.

118- M.Z. Pakalın, *a.g.sđz*, c.III, s.637.

119- 50 Nolu şer'iyye sicili, Belge no 13.

5- NAKİBÜ'L-EŞRAF KAYMAKAMI

Osmanlı Devleti, büyük İslâm camiası teşkil etmeğe başladığı andan itibaren memleketlerine gelen seyyid ve şeriflere hürmet ve riayet göstermiş onları vergi ve rusumdan muaf tutarak ellerine beratlar vermiştir.

Osmanlı Devleti'nde Nakib'ül Eşraf makamı 1400'de Yıldırım Bayezid zamanında te'sis olunmuş Bağdat'lı Seyyid Ali Natta bin. Muhammed nâmında bir şahıs Osmanlı diyarındaki seyyid ve şeriflere nazır ta'yin edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed bu makamı lağvetmiş ise de seyyidlik iddiasında bulunan bazı uluslar meydana çıkmış olduklarından bu teşkilâtın yeniden bir nizama bağlanması zarureti ortaya çıkmıştı. II. Bâyezid zamanında, padişahın hocası Seyyid Abdullah'ın oğlu Seyyid Mahmud 1494'de şerif ve seyyid teşkilâtının başına getirilmiştir. Seyyid Mahmud'un teklifi ile bu makama naikb'ül-eşraf denilmiş ve Osmanlı saltanatının ilgasına kadar devam etmiştir.

Nakibü'l-Eşraflar, eyalet, sancak ve kazâlarda yine seyyid olan kaymakamları vasıtasıyla Osmanlı diyarındaki bütün seyyid ve şeriflerin isimlerini havi defterleri tutmuşlardı. Sadat ve süferadan hepsinin isim ve hüviyetleri, siyâdat veya sefaret silsilesi, evlâdı, ahval ve ahlâk ile ikâmetgâhları (*secere-i tayyibe*) denilen defterlere kayıtlı idi⁽¹²⁰⁾. Seyyidlik iddiasında bulunanlar, şahitler huzurunda iddiasını ispat ederse ona seyyidlik beratı verilirdi. Şahitler de genellikle o beldenin ulemâsı ve müftisi tarafından oluşmakta idi ki, bu hususiyet de belgemizde açık bir şekilde ortaya konulmaktadır.

Belgede^(*); *Hafız Ali Kayaoğlu Hacı Mustafa, Hacı Mûsa,*

120- I. Hakkı Uzunçarşılı, *İlmîye Teşkilatı*, s.161.

*- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 8

Hasan Beşe, Hacı Bilâl oğlu Mehmed Mülutsuzoğlu Halil, Küçük Mehmed, El-Hâc Derviş, Bekteşoğlu Seyyid Abdullah, Hafız Mustafa şerîf nasb kaydşûd" denilmektedir. Bu şahısların şerif nasb eden heyet ise şu kimselerden oluşmaktaydı⁽¹²¹⁾.

Müderriş müftî Es-Seyyid Abdullah Efendi, Müderriş Seyyid Ahmed, Müderriş Abdurrahman, Müderriş İbrahim Efendi, Müderriş Seyyid İbrahim Efendi ve sâir müderriş-i fahrul-evâm bin zâde El-Hâc İbrahim Gözezâde Halil Efendi ve Seyyid Abdullah Efendi Beg ve Seyyid Ali Beg ve Hacıyân.

Seyyid ve şeriflerin kanun ve adetlere aykırı hareketleri söz-konusu olursa İstanbul'da nakib'ül-eşraf, taşrada ise nakib'ül-eşraf kaymakamları tarafından cezaya çarptırılırlar idi. Taşradaki nakib'ül-eşraf makamları, seyyidler hakkında tatbikatda bulunup durumu nakib'ül-eşrafa bildirir ve onun da hükûmete bildirmesi üzerine bunların başlarındaki yeşil sarık alınır, uymayanlar cezalandırılırdı.

Belgelerimizde, "*sâdât kaymakamı*" şeklinde de telaffuz edilen nakibü'l-eşraf kaymakamının tayini ile ilgili olarak Amasya müftüsü "*Es-seyyid Muhammed müftî Es-saib-i Alâ Eşrefi'l memâlik*" imzasıyla Amasya ve Zünnûn-abâd kazalarının sabık kaymakamı Seyyid Mustafa Efendi'ye hitaben, bu makama tekrar 1172/1761 senesi rebiülahir ayından itibaren atandığı belirtilmiş ve "*... sadat-ı kirâm'a i'zaz ve ikrâm ve üzerlerine şer'ân sabit olan ahkâm-ı marifetiniz ile husûl-pezir olmasına ikdâm idüp kuzat ve kaymakamlar senedleriyle müceddiden bir ferde iş sâdir virmeyesiz...*" şeklinde emir verilerek, Seyyidlik iddiasında bulunanlara taviz virilmemesi hususunada işaret edilmiştir⁽¹²²⁾.

121- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 5/d.

122- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 52.

Bu hususiyet bir başka belgede daha açık bir şekilde ifade edilmiştir. Amasya ve Zünnûabâd kazâlarının sadat kaymakamı Seyyid Abdalbaki Çelebi'ye 1173 senesinde gönderilen ta'yin mektubunda, sadat kaimmakamı ta'yin edildiğini ve "*...üzerlerine şer'ân sabit olan ahkâmı marifetiyle akdem idüp kuzât ve kaymakamları müceddiden bir ferde yeşil sardırmayasız...*" şeklindeki emri ile de yukarıda belirtilen hususa i'tinâ edilmesi ihtar edilmiştir⁽¹²³⁾. Zira; seyyidlerin fiziken alâmetlerinden biri yeşil sarık takmaktı.

Bilindiği gibi Abbasi halifesi Harûn Reşid ve Me'mun devirlerinde seyyidler yeşil sarık sarıp, yeşil cüppe giyerlerdi. Fakat bu usûl sonradan terkedilmiş olduğundan evlâd-ı Ali ile halk farkedilmez olmuştu. Mısır'da Türk Memlûk sultanlarından Melîk Eşref Şaban zamanında (1371) seyyidlerin başlarına yeşil alâmet sarmaları emredilmiş, bu yeşil alâmet Osmanlı saltanatı zamanında da şerif ve seyyidlerin "*alâmet-i mahsûsâ*"sı olmuştur. Sadat'tan olan kadınlar dahi başlarına yeşil alâmet takarlardı. Seyyidlerin uyması gereken kurallardan biri de yeşil sarığı her zaman takmak ve onunla gezmek mecburiyetinde olmaları idi. Onun için her seyyidlik iddiasında bulunana yeşil giydirilmemesi hususu üzerinde ciddiyetle durulması emr olunmaktaydı.

Yine bu belgelerden aktardığımız bilgiler doğrultusunda, seyyidler; "*tevcihiyye*", "*örfiyye*", "*urüsüyye*", "*muhaddesât-ı sa'ire*" ve "*merziyye*" nâmı altında alınan vergilerden muaf tutulmuştur. Bu husus belgelerde: "*... bir habbelerin almayub ve ahara dahî aldurmayub şevketlü, mehabetlü padişah-ı islâm ebedehullahû tealâ ve ikbahu ilâ yevmi'l-kıyame hazretlerinin devam-ı ömr vedevletlerinin sadat-ı kirâmın ediye-i hayriyelerini isticlâ idüp*"

her emirde şer'-i şerife imtisâl ile cenâb-ı Resûl-ı Ekrem Sallallâhü Tealâ Aleyhi ve sellem Efendimizin şefaât-ı aliyyelerine mazhar olasız ves-selâm..." şeklinde üzerinde ısrarla durulan ve uyulması gereken önemli bir husus olarak belirtilmiştir⁽²⁾. Bir İslâm hükümdarı olan Osmanlı sultanının, seyyidlerin refah içinde yaşatılması hususunda göstermiş olduğu tevazuyu da örneklemek bakımından önemli olan bu belgelerde seyyidlik ücreti ile ilgili tavsilata ise tesadüf edilememiştir. Fakat, devlet muaf tuttuğu vergilerin dışında seyyidlerin de vermesi gereken vergilerin toplatılması hususunda da kararlı görülmektedir. Nitekim; 1172 târîhli bir belgede konu ile alâkalı güzel bir örnek göze çarpmaktadır. Burada; "... Amasya kasabası ahâlilerinden ve sairleri sūdde-i saadetine arzu hâl idüp yine Amasya kasabası sakinlerinden sādât-ı kirâm ve yeniçeri..." zümresinden dahî ma'lumû'l-esâmi kimesnelerin kasaba-i mezkûr toprağında bi'l-fiil zabt ve tasarruflarında hâne-i avarıza bağı tekalis alınmak icab lâzım gelir. Tekalifden u'lâ ve evsât ve edna itibarıyla tahammüllerine göre hisselerine düşeni talep eyledüklerinden mezbûrun birbiriyle yekdül ve yekcihed ve mücerred virmemek için biz sādât ve yeniçeri ve ulemâ ve (....) zümresinden olmağla sizinle meân tekalis vermeyiz deyu hilaf-ı kanun taallül ve muhalefet itmesiyle..." şeklinde kendilerine bütün vergilerden muaf olduklarını iddia ettikleri tesbit edilmiştir. Yine aynı belgede: "...tahammüllerine göre hisselerine düşen tekalislerin meân edâ itdürülüb hilaf-ı kânun (...) ve muhalefet itdirülmemek babında emr-i şerife ve kanun üzere amel olunmak emrim olmuştur. (...) inad ve muhâlefet üzre olanları isim ve resmleri ile yazub asitâne-i saâdetime arz ve i'lâm eyleyüb husûs-u mezbûr için dahi bir dahi emr-i şerifim isdâr ve

irsâline muhtac eylesin..." denilerek, vermekle mükellef olduğu vergileri vermemek, emre itaat göstermemek gibi davranışlar içine giren sâdât taifesi için de geçerli olmak üzere müeyyideler konulmuştur⁽¹²⁴⁾.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMASYA SANCAĞI'INDA İÇTİMAİ YAPI

A- NÜFUS VE ŞEHİR NÜFUSUNUN TAHLİLİ

Osmanlı Devleti'nde nüfusun tesbit edilmesiyle ilgili çalışma yapabilmenin zorlukları aşikârdır. Zira, doğrudan nüfus sayımı ile ilgili kaynakların XIX. yüzyıl ortalarına kadar yeterli derecede bulunmadığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihinden itibaren yaptırdığı tahrirler, sadece vergi toplamaya muktedir kaynaklar olup, yapılan tahrirlerin bir çoğu da bir veya iki defa yaptırıldığı için sağlıklı bir bilgi temin etmemizi zorlaştırmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilk nüfus sayımı 1831 senesinde yapılmış fakat bu sayım da çoğu meseleyi izah etmekten uzak kalmıştır⁽¹⁾. Çünkü bu sayımda sadece erkek nüfus hesaba katılmıştır. Bu hususta Amasya nüfusu ile alakalı olarak, döneme ait avarızhâne-lerden istifade ile bir takım rakamlar vererek kesin olmayan nüfusu belirtmeye çalışacağız. Zira, ilgili döneme ışık tutabilecek başkaca bir resmî kaynak söz konusu değildir. 1171-1175 seneleri arasında, belgelerimizde Amasya'nın avarızhâne sayısı 373.5 ve 1.5 rub' olarak belirlenmiş ve bu sayı değişmemiştir⁽²⁾. Yalnız buradaki "hane" kavramı, belli bir ailenin yaşadığı ve "ev" olarak telakki ettiğimiz haneden farklıdır⁽³⁾.

Burada verilen haneler, vergi mükellefi beş ilâ onbeş hanenin

1- E. Ziya Karal, *Osmanlı Devleti'nde İlk Nüfus sayımı 1831*, Ankara 1943. s.

2- 50 nolu şerhiye sicili, belge no: 48.

3- Nejat Göytünç, "Hane Deyimi Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 1979, S. , s.32

bir avarızhanesini teşkil etmekte idi. Yine bu haneler, mahalle- nin, iktisadî ve coğrafî durumu, meskenlerin şehir, kaza, köy ve mezra olması, kişilerin mülk sahibi olmaları, evli veya bekâr olmaları gibi bir takım esaslar göz önünde bulundurularak hesaplanmaktaydı. Bu rakamlara göre "*Nefs-i Amasya*"nın nüfusunu 10 ve 15 gerçek hane itibariyle hesaplayarak tahminî bir rakam verebiliriz. Buna göre:

$373.5 \text{ ve } 1.5 \cdot \text{rub}' = 373.9 \times 10 = 3739$ hane ve her hane diğer bütün çalışmalarda 5 kişi esas alınmış olduğu için $3739 \times 5 = 18695$ rakamını buluruz. Bu işlemi bir de 15 gerçek hane üzerinden yapacak olursak $373.9 \times 15 = 5608.5 \times 5 = 28024.5$ rakamını buluruz. Bu rakamlar bize, Amasya'nın tahminî nüfusu hakkında bilgi vermekte olup, 18.695 ilâ 28.024 arasında bir nüfus olabileceğini belirtmektedir. Evliya Çelebi, Amasya'da 5000 hane olduğunu belirtmektedir ki, bu da 20.000-25.000 arasında bir nüfusu ihtiva etmektedir⁽⁴⁾.

Sicillerimizdeki bilgiler ışığı altında, çekilen sıkıntı yukarıda tespit etmeye çalıştığımız nüfusun ne kadarının gayr-i müslim unsurlar tarafından oluşturulduğunun hesaplanması olmuştur. Nitekim, belgelerimizdeki cizye evrakları bize gayr-ı müslim nüfus hakkında yaklaşık bir rakam vermesi gerekirdi. Fakat, Sivas vilayeti esas alınarak rakamların verilmiş olması Amasya'daki gayr-i müslim nüfusun ne kadar olduğu hakkında bir bilgivermemizi zorlaştırmaktadır. Yine de önce veya sonraki tarihlerde değişik kaynaklarda yer alan rakamlarla bir tespit yapmak mümkün görünmektedir⁽⁵⁾.

4- *Evliya Çelebi Seyahatname*, c.I-II, s.528-529.

5- Amasya 1525'te 5'i gayr-i müslim olmak üzere 55 mahalleye sahip bulunurken nüfusu ise yaklaşık 8000 civarındaydı. Bunun 2000 kadarını gayr-i müslim unsur

Amasya'daki mahallelerin 5 veya 6 tanesinin gayr-i müslimlere ait olduğu seyyahlar tarafından belirtilmesine rağmen⁽⁶⁾, yaptığımız çalışmada böyle bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Zira, hemen her mahallede sakin gayr-i müslim unsur yaşadığına dair sicillerimize intikal eden kayıtlar mevcut olduğuna göre böyle bir ayırım yapmanın ne dereceye kadar doğru olacağı tartışmalıdır. Gayr-i müslimler, müslümanlarla aynı mahallede yaşamakla kalmıyor, alışverişte bulunuyor hatta sicillerimize intikal ettiği ölçüler arasında borç verip alabiliyorlardı⁽⁷⁾.

Gayr-i müslim unsurlar bu kaynaşmadan ve İslâm'ın hoşgörüsünden dolayı din değiştirmekte ve İslâm'ı seçmekte idi. Bununla ilgili bilgilerimizde "*...ermenî'l-asl olub Karabet Veledi Milkon nâm zimmî şeref-i İslâm ile müşerref teherrî-i edyân-ı batile idüb ismi Mehmed tesmiye olunduğu...*" şeklinde geçmektedir⁽⁸⁾.

Sicillerimize nazaran Amasya ve dahilinde mevcut gayr-i müslim unsurlardan sadece ermenileri tesbit edebiliyoruz. Diğerleri hakkında müşahhas bilgiler mevcut olmamakla birlikte yine hristiyan olan Rumlar'ın da yaşadığını söyleyebiliriz.

---

lar meydana getirmekteydi. XVI. yüzyıl sonunda ise gayr-i müslim unsur 1500 civarında kalarak bir düşüş göstermiş XVII. yüzyılda ise Evliya Çelebi'ye göre şehir nüfusu 5000 hane civarında olup, tahmini nüfusu 20000-25000 civarındadır. Daha önceki rakamlarla kıyaslayacak olursak gayr-i müslim nüfusun da bu artıştan nasibi - ni aldığını ve nüfusunda tabii bir artış olabileceğini söyleyebiliriz.

6- Derschwan, *a.g.e.*, s.278-296.: *Evliya Çelebi ...*, c.I-II, s.528-529.

7- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 18/c.

8- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 121.

B- SOSYAL TABAKALAŞMA

İnsanlar çok eski dönemlerden itibaren, benzer özellikleri itibarıyla tasnife tabi tutulmuşlardır. Avrupa'da ve Hindistan'da sınıf farklılıkları bu sosyal tabakalaşmayı daha değişik bir tarzda ifade etmişlerdir. Lakin Türk topluluklarında bu tür bir tabakalaşma yerine hizmete ve mesleklere ve bu mesleklerin ortaya çıkarttığı fakat muazzam bir kaynaşmanın söz konusu olduğu bir içtimaî tabakalaşma hakimdir. Ayrıca İslâmın getirdiği hükümler bu kaynaşmayı daha da kuvvetlendirmiştir.

İçtimaî yapı içerisinde, Osmanlı Toplumundaki şehir tabakalaşmasını şu şekilde belirtebiliriz. Sancakbeyi veya mutasarrıf, mütesellim, kethüda yeri, yeniçeri serdari vs. oluşan ehl-i örf unsurları ki temelde idarî ve askerî bir zümreyi ifade etmektedirler. Bunların yanında özellikle medrese mensubu olan ehl-i şer zümresi mevcut olup kadı, naib, müfti ve nakibü'l-eşraf kaymakamından oluşmakta ve dini görevleri ifa ederek halkla bütünleşmeyi sağlamakta idiler. İçtimaî yapının önemli unsurlarından biri de ayan, eşraf, mütevellilik yapan zümredir ki, bunlar idarî mekanizma içerisinde devlet ile halk arasında vasıta rolü oynamakta idiler.

İçtimaî tabakalaşma içerisinde en renkli zümreyi halk teşkil etmektedir. Müslim ve gayr-i müslim unsurlardan müteşekkil halk topluluğu içerisinde insanların içtimaî statülerini belirleyen en ahenkli unsur ise hiç şüphesiz ünvan ve lakabları teşkil etmektedir. Fakat bu ünvanlar ve lakablar, batıda ve diğer bazı yerlerde olduğu gibi bir asaleti ve sınıflaşmaya giden bir statüyü ifade etmediğini bir kere daha hatırlatmakta fayda vardır.

Osmanlı toplumunda en yaygın ünvan ve lakabların başında El-hac, Molla, Şeyh, Ağa ve Bey gibi kelimeler gelmektedir. Ayrıca, bir iş ve meslekteki kabiliyet ve istidaddan kaynaklanan ünvanlarda içtimaî yapı yapı içerisinde sıkça karşılaşılan kavramlar olmaktadır. Osmanlı toplumunda en sık karşılaşılan şahsa ait lakablardır. Bunun yanında vatandaşın ismi bir gelenek olarak baba ismiyle birlikte zikredilerek bu isim daha sonraki ailelerde bir lakab olarak tesmiye olunmuştur. Osmanlı toplumu içerisinde Hazreti Muhammed Mustafa (S.A.V.)'nin soyundan gelen ve seyyid olarak adlandırılan bir zümre vardır ki bu özellikleri onların ünvanı olarak telakki edilmekteydi. Sicillerimizden tespit ettiğimiz ve bilgi vermek bakımından kısmen burada zikretmek istediğimiz ünvan ve lakablar ise şunlardır:

- Deccaloğlu Agob
- Vekilzâde El-hac İbrahim
- Evlâtlizâde İbrahim Ağa Bin Hacı Veli Ağa
- Koca Süleyman Ağa Bin Mehmed
- Kalaycı Hacı Mehmed Bin İbrahim
- Tüfekçi Süleyman Bin Osman
- Müftizâde Mustafa Efendi
- Hasan Ağa Sancızâde
- Dervişoğlu
- Kırıklıoğlu
- Kara İbrahim Efendi
- Molla Ömer Bin Osman
- Berberoğlu Hasan
- Nevruzoğlu Zimmî Nohan
- Gümüşlüzâde Hüseyin
- Kırbacıoğlu Hacı Ahmed
- Sağıroğlu Mehmed

K r Aslan
 Yorgu oğlu Hasan Ağa
 Sarra  Ahmed Ağa
 Saatcızade Es-seyyid Hacı Salih
 Kasap Mehmed
  avuş Serdar H seyin Beşe Bin Mustafa
  r kc  Agop
 G m şoğlu Zimm 
 Sarı Hafız
 Papazoğlu V sıl Veled
 Aded-i Ağn m Tahsild rı Emin Ağa
 Aş ızade Abdullah
 Tahtacı Ahmed Ağa Bin  mer
 Kantarcıoğlu Hacı Mehmed Bin Ahmed
 Hızıroğlu Osman Efendi
 Sofuzade Bin Osman Beşe
 Dabbağzade Hacı Hafız
 Eskicioğlu Abdullah  elebi
 Nalbantcioğlu Bayraktar Beşe
 Danışzade
 Fazlızade El-K tip
 Boyalıoğlu Seyyid Osman
 K se Mustafa
 Beyt lmalcı Molla İbrahim
 Semerci Mahmudoğulları Hasan ve İsmail
 Mumcuoğlu Es-seyyid Ahmed Bin Seyyid Ali
 Sedar Otluzade Mustafa Ağa
 İmamoğlu Ali
 K r Mustafa Efendi
 (Tartıcıbaşı) Senc zade Hasan Ağa

Kölezâde Hacı Mustafa

Şeyh Salih Dede (Mevlevîhâne Şeyhi)

Şeyh Muhammed dede

El-hac Mehmed Ağa Bekcizâde Dergâh-ı Alî

Bozoğlu Hüseyin

Araboğlu

Bekmezoğlu Mıgırdıç Ohan

Sakallı Mehmed Ağa

Mirzazâde Kadı-ı bi'askerî Anadolu

Hatiboğlu nâm Şâkî

C- AİLE VE İÇTİMAİ YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ

Aile, devletlerin küçük bir modeli durumundadır. Ailelerin yapısının sağlam olması o devletin yapısında sağlam olması demektir. Bu yönüyle bir topluluğun siyasî, sosyal, hukukî ve ahlâkî yapısını görebilmek için o topluluğun aile yapısına bakmak gereklidir⁽⁹⁾. Bir aile fertleri arasında siyasî, hukukî, içtimai ve ahlaki dengenin bulunması o toplumlarda da siyasi, hukuki içtimai ve ahlaki bir dengenin varlığında işaretler. Eski Türk ailesi incelendiğinde, Türk Devlet yapısına etki eden bu tür özelliklerini görmek mümkündür.⁽¹⁰⁾

Üç kıtada 22.000.000 km² lik bir sahaya yayılan Osmanlı Devleti Türk İslam karakterli bir devlettir. Osmanlı Devleti yönetim bakımından birincisi kaynağı ayet hadis kıyas ve içma hükümlerinin teşkil ettiği şer'i hukuk ikincisi ise, Türk Devlet geleneği ile feth edilen memleketlerdeki vergi usulleri ve kanunların teşkil ettiği örfi hukuktur. Osmanlı Devleti şer'i ve örfi hukukla ilgili içtimai hadiselerin kayd edildiği şer'iyeye sicillerinden Osmanlı dönemi Türk ailesi hakkında bilgi sahibi olabilmekteyi. Amasya 49 numaralı şer'iyeye sicilinden Osmanlı Devletinin şehzade sancağı olan Amasya'daki ailenin içtimai yönleri ortaya konullmağa çalışılacaktır. Amasya 49 numaralı şer'iyeye sicilinde Osmanlı Devletinin aile ile ilgili geçen belgelerden bazılarının muhtevaları şu şekildedir.

Ailenin teşekkül edebilmesi için nikâh akdinin yapılması gereklidir. Nikâh akdinin aleni olması esastır. Bu yüzden nikâhlar

9- Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, Ankara 1987, s.81.

10- İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1988, s.125-126, Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, s.237vd.,

şer'iyye sicillerinede kayd edilirdi. Belgelerimizde nikah akdine kadar olan dönemden öncesini yansıtan ve örfümüz olan beşik kertmesi, nişan ve başlık ile ilgili belgeler de bulunmaktadır. Evlenecek erkekle kızın hür iradelerini kullanmaları islami bir prensiptir. Bu iki şahıstan birinin rızasının olmaması evliliğin gerçekleşmesine engeldir. Belgelerimiz arasında⁽¹¹⁾, "13 yıl önce Göynük Köyünden Ömer bin Ali'ye namzet (beşik kertmesi) idilen Emine binti Mehmed'in mahkemeye gelip bu evliliği kabul etmediğini" görmekteyiz.

Belgelerimiz arasında nikahtan önce başlık verildiğine dair örnek mevcuttur⁽¹²⁾. "İsmail bin Mehmet kız kardeşi Alime'yi on yıl önce Mustafa ile nikahlarken 10 guruş Öküz akçesi başlık almıştır". şeklinde geçmektedir.

24 muharrem 1176/1765 tarihli belgede⁽¹³⁾, evlilik öncesi namzetlik yani nişanlanma dönemi olduğunu görmekteyiz. Yine bir başka belgede nişanlanma ve nişanlanmadan vaz geçmeye dair örnek görülmektedir⁽¹⁴⁾. İbrahim bin Osman'ın dava ettiği Ümmü-gülsüm binti Hasan'ın bir yıl önce evlenmek üzere anlaşıp nişan olmak üzere kendisine çember ve yüzgünü ahz itmişken şimdi evliliğe razı olmadığını mahkemeye bildirmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi evlilik için evlenecek olan kızla erkeğin hür iradeleri önemlidir. Belgelerimiz arasında, nikah için vekalet verdiği abisi tarafından başkasına nikahlanmasına itiraz eden Zeliha binti Halil'in itiraz metni bulunmaktadır.⁽¹⁵⁾ Yine aynı belgeden akraba evliliğinin olduğu da anlaşılmaktadır. Adı

11- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 36/a.

12- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 33/a.

13- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 24/c.

14- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 34/c.

15- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 26/b.

geçen Zeliha abisine vekaleti verirken dayısının oğuluyla evlilik için vermiştir.

Türklerde genellikle tek eşli evlilik görülmektedir. Teaddüd-ü zevcat (çok eşle evlilik) örneği sadece iki belgede görülmektedir⁽¹⁶⁾.

Aile içinde huzursuzluğu gösteren kayıtların sayısı azdır. Eşi tarafından dövüldüğüne dair mahkemeye müracaat eden kadın sayısı sadece bir tanedir⁽¹⁷⁾. Kocası tarafından hakarete uğrayan ve dövüldüğünü iddia eden kadın mahkemeye gelerek hakkını arayabilmektedir.

Ailelerin çocuk sayısı hakkında belgelerden kesin bir sonuç elde etmek mümkün değildir. Fakat tereke kayıtlarının bazılarında çocuk sayısı verilmiştir. Bunlardan 7 çocuklu bir aile görülmektedir⁽¹⁸⁾. 4 çocuklu aile sayısı ise iki olup, 3 çocuklu aile sayısı da ikidir.

Damat adayı tarafından gelin adayına verilen belirli bir miktar para olan mehire dair örneklerimiz bulunmaktadır. Orta Asya Türkleri arasında da bilinen ve güvey adayının kız evine verdiği bu paraya "*kalın*" veya "*sep*" denilmektedir. İslam hukukunda kızın dışında başkasının almasının yasak olduğu mehir, mehr-i muaccel ile mehr-i müeccel adı ile ikiye ayrılmaktadır. Günün şartlarına göre ailenin zengin veya fakir olmasına bağlı olarak mehrin miktarı değişmiştir. Mehrin ailenin zenginliğine göre belirlendiğini belirtmiştik. Mehr ödeyemeyecek kadar fakir olan erkeklerin eşlerine kur'an-ı kerim verdikleri bilinmektedir⁽¹⁹⁾.

Mehr-i muaccel, islam hukukuna göre; nikah akdinden önce

16- 49 nolu şer'iyye sicili, Belge No: 6/f, 9/b

17- 49 nolu şer'iyye sicili, Belge No: 6/d

18- 49 nolu şer'iyye sicili, Belge No: 7/c

19- R. Özdemir, *a.g.m.*, s.108.

veya nikah akdi sırasında, şahitler huzurunda güvey adayı tarafından gelin adayına verilmesi gereken paradır. Eğer evlilik akdi sırasında ödenmezse boşanma ve ölümden sonra ödenmelidir. Mihr-i muaccel ile ilgili 300 guruşluk bir örnek bulunmaktadır⁽²⁰⁾. Mehr-i mueccel, nikah akdi sırasında belirlenmemişse boşanma ve ölüm halinde miktarı emsallerine göre belirlenmektedir. Belgelerimiz arasında en yüksek meblağı 1200 guruş⁽²¹⁾ ve en düşüğü 90 guruş⁽²²⁾ olan mihr-i müeccel örnekleri bulunmaktadır. Yine belgelerimiz arasında boşanmadan sonra belirlenmiş olan mihr-i müeccel örneği bulunmaktadır⁽²³⁾.

Nafaka, çıkmak gitmek sarf etmek, manalarını taşıırken, fıkıh ıstılahında ise yeme giyinme, barınma ve bunlara tabii olan şeylere denilmektedir. İslam hukukuna göre erkeğin evinde olması, uzaklara gitmesi veya boşanması halinde iddet süresinde nafaka tayin etmesi bir vecibe olarak kararlaştırılmıştır. Belgelerimiz arasında boşanmanın ve nafakanın birlikte ele alındığı örnek bir dava bulunmaktadır⁽²⁴⁾. Belgede, Safiye binti Osman kadı huzurunda 5 sene önce boşandığı eşi Ali bin Süleyman'dan davacı olarak eski eşinin zimmetinde "*...20 guruş mihr-i ve nafaka iddetim vebir börk ve bir değirmen yeri ve müstamel kumaş entari zimmetinde olmağla talep iderim*". şeklinde geçmektedir. Burada nafaka miktarı belirtilmemiştir. 13 şaban 1176 tarihli belgede⁽²⁵⁾ her ay 4'er guruş nafaka bağlanmasına karar verilmiştir. Belgede "*Medine-i Amasya'da pazarbaşı olan Es-seyyid Ömer Çelebi'nin Hisar*

20- 49 nolu Şer'iyye sicili, Belge No: 9/b.

21- 49 nolu Şer'iyye sicili, Belge No: 28/a

22- 49 nolu Şer'iyye sicili, Belge No: 4/a.

23- 49 nolu Şer'iyye sicili, Belge No: 27/a

24- 49 nolu Şer'iyye sicili, Belge No: 33/b.

25- 49 nolu şer'iyye sicili, Belge No: 45/a.

hali olup nafaka varisleri olan sülbi kebir oğulları Seyyid Mehmed ve Seyyid Ali üzerlerine şer'an lazım olup mezkur Seyyid Ömer Çelebi'nin kızkarındaşı kızı Aişe nam hatun iş bu tarihten itibaren beher mah dörder gurus nafakayla görmeye taahhüd itmeğin mezburun Seyyid Mehmed ve Seyyid Ali'den nafakamız mezbur taleb olunmak üzere işbu mahalde kayd olundu" şeklinde geçmektedir.

Belgelerimiz arasında boşanma ile ilgili kayıtlarda bulunmaktadır. 12 zilhicce 1175 tarihli belgede⁽²⁶⁾, Aişe binti Galib eşi Veli bin Hüseyin'den 5 gurus mehr-i müeccelinden boşanmış iken vaz geçmiştir. Yine başka bir belgede⁽²⁷⁾ "*Nan Karyesinden Ebu Bekir bin Mustafa zevcem muallaka Fatıma binti Ahmed mahzarında benden mutallaka olduğundan hamile olub batnında olan veledi iskat itmekle sual-i inkar*" şeklinde geçmektedir. Bir başka belgede⁽²⁸⁾ ise, "*Amine binti Ömer meclis-i şer'de zevci mutallakı Osman bin Derviş mahzarında mezbur Osman beni 4 sene mukaddem talak-ı selase talak idip zimmetinde 50 gurus mihr-i müeccelim ve 40 gurus bağ hissem ve 10 gurus dahi hançer bahası ile cem'an 100 gurus hakkımı talep ederim*" şeklinde geçmektedir. Bir başka belgede ise boşanmanın sebebidir verilmektedir⁽²⁹⁾. Belgede, "*Bayezid Paşa'dan Hüseyin bin Halil Gök, Mehmed bin Abdullah mahzarında taht-ı nikahında Aişe binti Abdullah bir buçuk aydan fizuli zabt idip, halen menzilindedir. sual mezbur Hüseyin talak-ı selaseyi zikr etmekle talak mezbura binanen menzelimde sakin olup mezbur Hüseyin cevabında eğer sen enişten hanesine gidersen üç üzerine olsun demiştim deyu cevab*". şeklinde geçmektedir.

26- 49 nolu şer'iyye sicili, Belge No: 16/a

27- 49 nolu şer'iyye sicili, Belge No: 16/d

28- 49 nolu şer'iyye sicili, Belge No: 27/a

29- 49 nolu şer'iyye sicili, Belge No: 34/a

Belgelerde küçük çocukların korunmasını hedef alan vasilikle ilgili belgelerde bulunmaktadır. Amcasının vasi tayin edildiği belgede⁽³⁰⁾ *"Mehmet Paşa' mahallesinden Ömer Efendi tarafından vekil subhi çelebi oğlu Mustafa meclis-i şer'de Sevadiye Mahallesi'nden üç sene mukaddem fevt Abdullah bin Hacı Halil'in vasesi liebeveyn kızkarındaşı Havva ve liebeveyn sagire Şerife'ye ve liebeveyn emmisi Raci'ye ba'del inhisar müteveffay-ı mezburun fevtinden mukaddem hal-i hayatında sülüs malını vucuh-ı hayırda harç ve sarfa emmisi mezbur İbrahim vasi muhtar nasp ve tayin ve ba'del vefat vasi marifetiyle"* şeklinde geçmektedir.

Belgelerimiz arasına zina ile ilgili örnekler bulunmaktadır. Bu belgelerden 23 zilkade 1175 tarihli belgede⁽³¹⁾ Mehmed bin Bahçivan Osman zevcesine zevcesine Ali bin Ömer'in fiil-i şen-i kasdıyla gece geldiğini kadıya şikayet etmiştir. 12 zilhicce 1175 tarihli bir belgede⁽³²⁾ ise, *"Sofu Karyesinden Keziban binti Alikoca nam Hatun meclis-i şer'de yine karyeden Seyyid Osman mahzarında dava iderki bundan beş gün mukaddem mezbur Seyyid Osman fiil-i şen-i kasdıyla bir defa menzilimde ve bir defa tarik-i ammda beni ahz ve öpüşüne avlacık olmağla sual olnup ben mucub-i şer'isi taleb iyelerüm sual-i inkar beyyineden acz badet teklif muarızadan men'i kayd-i şud"* şeklinde geçmektedir. Bir başka belede ise⁽³³⁾, *"Ortaköy'den Veli bin Hüseyin meclis-i şer'de yine karyeden Mehmed bin Mehmed mahzarında 15 gün mukaddem mezbur Mehmed'in avratı Aişe benim zevcem diğer Aişe binti Hüseyin'i kendi menziline götürüp mezbur dahi alet-i harb*

30- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 13/b.

31- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 111/d.

32- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 16/b.

33- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 48/a

harple üzerine hücum ve cebren zevcem mezbure zina itmekle mucib-i şer'isi icra olunmak muradıdır" şeklinde geçmektedir.

Tecavüzle ilgili belgeler de bulunmaktadır. bunlardan 12 zilhicce 1175 tarihli belgede⁽³⁴⁾, "*Acemali mahallesinden Seyyid Mustafa bin Osman meclis-i şer'den Hacı Mehmed mahallesinden Abdurrahman bin Mehmed mahzarında dava iderki dokuz gün mukaddem mezbur Abdurrahman iyalime fiil-i şen'i kasdıyla ne-haren menzilime gelüb avradıma tecavüz etmekle süal ittiklerinde beyyine taleb"* şeklinde geçmektedir. Ayrıca tecavüle ilgili başka belgeler de bulunmaktadır⁽³⁵⁾.

34- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no:16/c

35- 49 nolu şer'iyye sicili, belge no: 17/d, 25/d, 28/e, 42/b, 51/e,

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AMASYA SANCAĞI'NDA İKTİSADİ YAPI

A- ZİRAAT

1- TOPRAK:

Osmanlı toprak nizamı içerisinde "*Rum Eyaleti*"ne bağlı Amasya, Divriği, Sivas bölgesindeki bazı arazilerin tasarruf tarzı diğer bazı yerlerde uygulanan toprak rejimine mukbil ayrı bir özellik arz etmektedir. Bu bölgede arazinin tasarruf tarzına "*Malikâne-divânî*" veya "*iki başlı arazi sistemi*" denilmektedir.

Fetihle birlikte bu bölgenin ahalisi yerlerinde bırakılmış ve diğer Anadolu arazisi gibi haracî arazi statüsünde mirî arazi kabul edilmiştir. Mal sahipliği beytü'l-male ait olan bu araziler, sonraları bazı ayân ve eşrafa temlik olunmuş fakat, harac-ı muvazzafını (arazi-i haraciyye üzerine yerin tehamüllerine göre, maktuiyet vechile tayin olunan vergi) ve hem de harac-ı mukasemesini (arazi-i haraciyye mahsullerinden onda birden yarısına kadar alınan vergi) beytü'l-mâle vermeleri şartı konulmuştur. Yani normal olarak bu araziyi kendilerine temlik olunan ayânlar işletseler, resmî çift adıyla harac-ı muvazzafını ve öşür adıyla harac-ı mukasemesini beytü'l-mâle vermeleri gerekecekti. Fakat ayân kendilerine temlik olunan araziyi bizzat kendileri işletmeyip, kendi adına ahaliden işletebilecek olanlara kiraya vermişlerdir. Bu durumda araziyi işleten mutasarrıfların iki malî mükellefiyeti ortaya çıkmıştır. Birincisi arazinin harac-ı mukaseme ve muvazzafını ayân adına sipahiye vermektedir ki, bunun harac-ı mukaseme kısmına öşürü i divânî denmiştir. İkincisi ise elde ettikleri gelir ve ürünlerin

öşrünü de icar-ı arz yani arazinin kira bedeli olarak maliklerine vermektir ki buna da öşr-i malikâne denmiştir⁽¹⁾.

Bu çeşit mülk devletin bütün ve serbest vakıflarından farklı olarak, sipahilerine toprağın yalnız mülkiyetine sahip olmaktan mütevellik sınırlı haklar temin etmektedir. Bu gibi mülkler dahilinde devlet, kendisine ait her türlü hukuk ve divânî hisselerini toplamak için müdahale etmekteydi. Bir başka ifadeyle toprağın ve toprak üzerinde bulunan köylülerin devlete vermeye mecbur olduğu bütün resmler, divânî adı altında doğrudan doğruya devlete, yani orada devleti temsil eden sipahi veya âmile ait bulunmaktadır⁽²⁾. Bu hususla ilgili olarak belgelerimizde tamamlayıcı bilgiler mevcuttur. 25 Receb 1172 tarihli bir belgede "*...hâne-i avârizdan ve bedel-i nüzûl sâciyân ve celb-i küşân ve nüzûl imdâdiyesi ve urba ve iştirâ ve mübâyia ve imdâd-ı seferiyyeden muâf ve gayr-ı muâf dahil olub mübâyiası ve sâir akçalı ve akçasuz tekâliflerden ve tekâlif-i örfiyye ve şâkkanın küllisinden muâf ve müslimler olub min külli'l-vücûh mef-rûzu'l-kalem maktûu'l-kadem serbest olub ve kuru hüddamlarının rüsûm-i serbestleri kanûn-i mukırradan olub ve havâs-ı humâyun korularının hâsılı ve tahsîli ceyb-i humâyun şevketmakrûna ait ve rikâb-ı humâyunu müteallik olmağla ceyb-i humâyuna hâsılı kayd olunan...*" başlığıyla divânî hissesi olarak devletin talep ettiği ve kuru ağası tarafından "*ahz u kabz edilmesi*" istenilen vergiler şunlardı: Yazlak, kışlak, otlak, a'şâr, resm-i örfiyye, mücerred, bennâk, resm-i tapuy-ı zemin, bağ ve bahçe resmi, öşr-i neferât, resm-i arusane, ve beytû'l-mâl-i âmme ve kaçgun, cürm-ü cinayet, sulb-i siyâset, ba'd-ı heva, aded-i deştibani, haymâne, gayr-i haymâne kul ve cariyeye

1- Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c.VI, s.212.

2- Ö.Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi-Toplu Eserler-1*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s.153-154.

müjdeganesi ve rusum-ı sairenin cüz-î ve küllî mahsulat-ı kadimesi⁽³⁾.

Bu tür tasarruf edilen topraklarda mülk sipahileri, mülkiyeti kendilerine ait olan toprakları işleyen köylülerden yalnız bir toprak kirası isteme hakkına sahiptiler. Malikâne hissesi tabir edilen bu toprak kirası umumiyetle mahsulün beşte, yedide veya onda biri olarak kabul edilmiştir⁽⁴⁾.

Belgelerimizde de bu fikri teyid bilgilere tesadüf olunmakta ve "*...ancak koru hüddamları sakin-i kurralarda ziraatle hasıl iyledikleri mahsulâtın öşrün sahib-i arz olanlara edâ iylediklerinden sonra...*" şeklinde ifade edilmektedir⁽⁵⁾.

Kanunî Sultan Süleyman devri tahrirlerine göre Amasya Livasında mevcut 95 köyün hepsinde sipahisinden başka bir de sahib-i arz-ı mevcut olup buralardaki vakıfların ise malikâne hisselerinin vakfedilmesi suretiyle ortaya çıktığı görülmektedir⁽⁶⁾. Zira, sicillerimde vakıf arazilerinden de bahsedilmekte olup, Cuî vakfı, Iyas (Ayas) Ağa vakfı, Sitti Hatun vakfı, Torumtay vakfı vs. gibi vakfa tahsis olunan araziler mevcuttur. Bunlardan başka, burada devletin başka topraklarında da mevcut olan ve bütün gelirleri "*Evkaf-ı karameyn-i şerifeyn*" nazırlığı tarafından toplanan ve kutsal topraklar için hasredilmiş vakıf topraklarında mevcuttur. Bu çeşit araziler her çeşit vergi ve resimden muaf tutulmuşlardır⁽⁷⁾.

Statüsünü tesbit etmeye çalıştığımız bu arazi üzerinde yapılan ziraate ait teferruatlı bir bilgiye sahip değiliz. Yalnız belgelerimizde, yapılan ziraat neticesinde elde edilen mahsulün vergisi veya "*meyve ve sebzevât-ı mukataat-ı bazar*" ile ilgili kayıtlar

3- 50 nolu şerhiye sicili, Belge No: 58

4- Ö.L. Barkan, *a.g.e.*, s.154.

5- 50 nolu şerhiye sicili, Belge No: 58.

4- Ö.L. Barkan, *a.g.e.*, s.166.

6- 50 nolu şerhiye sicili, Belge No: 72,118..

geçmektedir ki, bu bilgilerden hareketle ancak toprağın ekilip biçildiği ve ürün hasadı yapıldığı anlaşılmakta fakat ürünün nev'i hakkında bilgi sahibi olamamaktayız.

Belgelerimizde oldukça fazla bilgi bulunan en önemli husus dut yetiştiriciliğine bağlı olarak ipek böcekçiliğidir. İpek üretimi ve dolayısıyla ipek böceği yetiştirmek üzere gerekli olan ve önemli miktardaki dut ağacının yetiştirildiği ve bunun ziraatinin yapıldığı da muhakkaktır. Zira, Amasya'da Harîr (ipek) mukataası ile ilgili tafsilatlı bilgi bulunmaktadır. Elde edilen ipekler, işlenmek üzere Amasya'daki harîr mukataasına getirilmekte ve buradaki mukataaya ait olan dolaplar marifetiyle işlenmekteydi. Ayrıca ipek alımı-satımı da mukataa bünyesinde gerçekleştirilmekte, alandan ve satandan nisbetine göre vergi alınmakta idi⁽⁷⁾.

Ayrıca belgelerimizde, "*...mukaddimeden saray-ı amireme hizmet edip çekik çayırının otunu biçip taşıya geldikleri...*" şeklinde izah edildiği gibi Amasya ve havalisinde ziraat bahsi içerisinde ele alabileceğimiz bir başka husus da otlak ve çayırlar ile korulardır.

Çayır ve otlaklar padişah ahırına lazım gelen ot, saman vs. ihtiyaçların karşılanması için tahsis edilmiş araziler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Ladik'te; Çekik çayırı, Kara çayır, Esengeldi çayırı, Karacabey çayırı, Kızıoğlu köyü yakınlarındaki Ağa çayırı, Sarayönü almalı bahçe, Yenice, Çorak, Akçayır, Eğri-bacak, Karaca, Kurutahta, Hakim Kütmesi, Tatçak çayırları ile Amasya'da; Kurnaz çayırı, Bardaklı çayır ve İnpazarı hanı önündeki çayırdır⁽⁸⁾.

7- Mizân-ı harîr mukataası ile ilgili bilgiler için bkz. 50 nolu şerhiye sicili, Belge no: 51,25,52,54,81,82,66,99.

8- 50 nolu şerhiye sicili , belge No: 57,58,59,60.

B-VERGİ GELİRLERİ

Vergi, tarihî bir vakıdır. Bu sebepten çeşitli cemiyetlerde değişik şekillerde tezahür etmiştir. Vergi fikrinin tarihi tekamülünü tesbit eden bir çok müellif, "*hediye*", "*yardım*", "*iştirak*", "*fedakârlık*" ve "*zorla alma*" safhalar geçirdiğini belirtmektedirler⁽⁹⁾.

Bu bilgiler ışığında umûmi masrafların yükünü, fertler arasında taksim ve tevzî için müracaat olunan usûle vergi diyebiliriz.

Osmanlı Devleti'nde de vergi yerine kullanılan hususî tabirler mevcut olup, bunlar "*resmî*", "*teklif*", "*adet*" ve "*baç*" sayılabilir. Osmanlı Devleti'nde umûmî olarak reayadan tarh ve tahsil olunan vergileri iki kategoride tasnif edebiliriz.

- 1- Şer'î vergiler, (Tekâlif-i şer'iyye)
- 2- Örfî vergiler (tekâlif-i örfiyye).

Şer'î vergiler içerisinde sayabileceğimiz vergi çeşitleri zekât, haraç, öşr ve cizyeden ibarettir.

Adedi yüze yakın olan örfî vergiler ise fevkalade şartlarda devlet hazinesinde müzayaka söz konusu olduğu zaman tarh ve tahsil olunan vergilerdir⁽¹⁰⁾.

1-ŞER'İ VERGİLER

:

a- Öşr

Arabça onda bir demek olan öşr istilâh olarak hububattan alınan vergi yerine kullanılmıştır⁽¹¹⁾. Aşâr da bu tabirin cem'i olup belgelerimizde malikâne divanî tarzda tasarruf olunan topraklarda "*sahib-i arz*"a tevci edilen vergi olarak belirtilmektedir. Fakat ne

9- Z. Kazıcı- M. Şeker, *İslâm Türk Medeniyet Tarihî*, İstanbul 1982, s.222.

10- M.Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, c.III, s.434.

11- M.Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, c.III, s.434.

miktarı, ne de yekünü belirtilmemiştir. Sadece "... *sakin-i kurâ-larda ziraatleri ile hasıl eyledikleri mahsulatın öşrün sahib-i arz olanlara eylediklerinden sonra...*" kaydı geçmektedir⁽¹²⁾.

b- Cizye

Şer'i bir vergi çeşidi olan cizye, Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıla kadar genellikle haraç adı ile anılmış ve düzenli gelirleri arasında yer almıştır. Daha sonra cizye veya cizye-i şer'i adı altında yaygınlaşmıştır. Bu vergiyi toplayanlara önceleri haraççı, sonraları ise cizyedar denilmiştir⁽¹³⁾.

Nas ve içtihatlarla belirlendiği fermanlarda zikredilen cizye, Osmanlılar için toplanması ve harcanması itina gerektiren bir şer'i vergiydi. Doğrudan devlet hazinesi için padişaha bağlı görevlilerce toplanırdı. Cizye genel olarak gayr-i müslimlerin bülüğ çağına gelen erkeklerinden "*askerlik muafiyeti*"ne bedel olarak alınmakta idi⁽¹⁴⁾.

Fethedilen topraklar, bir Osmanlı eyaleti haline getirildiğinde cizye vermekle mükellef durumda olanların tahriri, o bölgenin kadısı tarafından yapılır; hazırlanan defterlere "*defter-i cizye-i gebrân*" adı verilirdi. Defter iki suret hazırlanıp, bir payitahta gider biri de beylerbeylik merkezinde saklanırdı. Ancak, bu tahrirler uzun süre yenilenemediği için ölüm, doğum, göç ve ihtida gibi değişikliklerin tesbit edilemediği ve mevcut defterlerin gerçekleri yansıtmadığı görülmektedir⁽¹⁵⁾.

II. Mehmed zamanında bir köyden kaçan yükümlünün cizyele

12- 50 nolu Şer'iyye Sicili, belge no: 58.

13- Halil İnalçık, "Cizye", *T.D.V.İslâm Ansiklopedisi*, c.VIII.s.45-48.

14- Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul, 1972, s.102.; Boris Christoff Nedkoff, (ter. Şinasi Altundağ), "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye" *Belleten*, c.VIII, S.32, s.608.

15- H. İnalçık, a.g.mad, s.46.

rinin yarısı tımar sahibine yarısı da köyde kalanlara tazmin ettirilirdi. Fakat, XVI. yüzyıl sonlarında tımar sisteminin çöküşüyle bütün yük köylülerin üzerin kalmış ve nu sıkıntı, 1691'deki cizye reformu ile halledilme yoluna gidilmiştir. Buna göre herkesin kendi vergisinden mesul olduğu belirtilmiş ve yapılan ödemeleri belgelemek üzere mükelleflerin ellerine "kâğıt" veya "varak" denen bir belge verilmiştir⁽¹⁶⁾. Belgelerimizde de, "... ve ehl-i zimmet-i kâfrenin her birine mirî mühürleriyle mehmûr eşkalini birer kâğıt virülüb ve a'mâl-ı cizyeyi tevzî' eylediği evrakın..." şeklinde cizye veren gayr-i müslimlere verilen evraktan bahsedilmektedir⁽¹⁶⁾.

1691 yılından sonra malûller dışında bütüm rahiplerde vergi mükellefi kabul edilerek daha önceki muafiyetleri kaldırıldı. Cizyeden muaf sayılanların şartları ve durumları ise Osmanlı şer'i hukukuna göre tanzim edilmiş olup bunlar; kadın, çocuk, kör, malül, işsiz ve fakir kimselerdive sürekli olarak cizyeden muaf tutulmuşlardır. Belgelerimizde de "...Mîr-i mühürleriyle memhûr eşkâlini birer kâğıt virülüb ve a'mâl-cizyeyi tevzî eylediği evrakın alâsından oniki evsâtından dokuz ve ednâsından altı baha meîşet ve bundan maada mihr bir varakda birer göre cizye muhâsebecisi ve kâtiblerine ücret-i kitâbet ta'yîn olunmağla mahdûm olan mâl-ı cizyeden hîn-i muhâsebede deynlerine mahsûb olmak ve memâliki mahrûsemde vâki' evkâf karyelerinde sâkin ehl-i zimmetden selâtin-i ızâm ve vüzerâ-i kirâm ve mîr-i mîrân ve sâir karyenin havâs ve ocaklarına ve voyvodalıkları dâhil ve bazı esbâba binâen defterden ifrâz ve maktu' olanlar râhib ve patrik ve kesiş ve bir tarîk ile ellerine berât olub tercümanlık ve müsellemlik iddiâsında olanlar ve iktisâba ve

16- Boris Christoff Nedkoff, a.g.m., s.622.

17- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 75.

amele kâdir olub iktisabdan mâni' oluna, zamanında zarûret ve zimmetden istisnâ olunmayub cümlesinden vech-i şer' üzere istihkaklarına göre yed ve âhardan esnâf-i selâse i'tibâriyle cizyeleri cebâbet ve cizyeye mustahak olmayan sabî ve zâhiru'l-ğına olmayub pîr-i fânî ve amelmânda olub bir vechile kâr-ı kisbe kadar olmayanlardan hilâf-ı şer'i şerîf cizye talep olunmaya ve ehl-i zimmetden anında ve defaten edâye kudreti olanlardan maadâ ancak fakîr-i mu'temelinden dört kat ile cem' ve tahsil idüb cizyedarlar mâl-i cizye vakit ve zamânıyla hazîne-i âmireme teslim eyleyeler ve mâl-i cizye nâssan ve ictihâden icâb iden vâridâtı şerîyyeden olub ehl-i zimmet sükût-u cizyey-i müstağrim olunur. Özülden sâlim iken siğar ile mustahak oldukları cizyeleri vermemek için bivech-i kader irâdına iştirâ tarîkiyle ebâ, bir yere ihtifâ veyâhud alâya mustehak evsâf ve evsâf-ı mustahak iken ednâ cizyesini virmemeğe tesaddi ider olur ise cizyey-i şerîyyelerinden ebâ ve imtinâ iyledikleri için ol mekûlelerin rakabesi üzere mukırr olan cizyeleri alındıktan sonra eşedd-i ikâb ile icâb-ı cezâları tertib oluna ve ahâlî-i vilâyetden ba'zı zîm kudret kimselerin bağ ve bahçe ve çiftlik ve değirmen ve mandıralarında Çobanoğlan nâmıyle ve sâir bahâneler ile ehl-i zimmet-i istishâb ve cizyeleri virdirmeyub bu gibi harekete cesâret idenler bâisi hızlâna ebrâr olub ukûbât-ı şedîde ile maâkıb olacakların muzarrer muhakkak bilüb selâmet halleri için kemâl-i intibâh üzere hareket eyleyeler ve cizyedarların birbirlerinin mukâyeselerine dâhil olmayan reâyâ hîle ile evrâk gönderub tevzî' oldukları şer'an sâbit oldukları bil-vech ta'lîl ve muhâlefet itdirilmeye. Şer-i şerîf ale's-seviyye tevzi' olunduğu şer'i humâyunuma ilkâ olur ise bu bid'ate göre men' olub herbir ehl-i zimmetin tahammüllere göre cizyedarlarından evrak

ları virilüb cizyeleri cibâyet oluna." denilmektedir⁽¹⁸⁾.

Şer'î kaidelere göre şeyhülislâm tarafından verilen fetva ile her sene cizye miktarı belirlenir ve hükümdar tarafından ilan edilirdi.

Yine belgelerimizde: "... *mezheb-i hanefiyye üzre âlâ evsât ve ednâ itibarıyla evrak-ı cizyesi sene-i sabilel mucibince küşad ve (...) tevziîne mübaderet olunmak üzere hatt-ı hümayun-ı şevket makrunum sâdır olmağın...*" şeklinde cizye muhatablarının sınıflandırması yapılmıştır⁽¹⁹⁾. A'lâ evsat ve ednâ evrakını ve hamil cizye vergisi ödeyecek olanlar, paranız resmî değeri ile piyasa değeri arasındaki farklılıktan dolayı altun para üzerinden ödemeyi gerçekleştiriyorlardı. Mesela A'lâ evrakını hamil cizye mükellefi 4 zermahbub veya 11 kuruş, evsat evrakını hamil cizye mükellefi 2 zer-mahbub altını veya 5,5 kuruş ednâ evrakını hamil cizye mükellefi ise 1 zer-mahbub veya 2,5 kuruş bir rub ödeyecekti⁽²⁰⁾.

Amasya'ya ait a'lâ, evsât ve ednâ itibarıyla cizye evrakının tamamı tespit edilememiş olup sicillerimizde yalnızca Sivas Eyaletine mahsus rakamlar verilmiştir. Amasyada ki gayr-ı müslim vergi mükellefleri de bu sayının içinde yer aldığı için bu rakamları burada vermeyi uygun gördük. Buna göre 1173/1762 senesi muharem ayı başından geçerli olmak üzere:

2005	a'lâ	
1'4990	evsat	
4401	ednâ olmak üzere toplam:	21396 evrak " <i>cizye evrak-ı bohcası</i> "ndan çıkartılmıştır ⁽²¹⁾ .

1174/1763 senesine ait cizye evrakı ise 2000 a'lâ 14998 evsat 4402 ednâ olmak üzere

18- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 75.

19- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 102.

20- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 75.

21- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 74.

toplam 21390 evrak ve cizye mükellefi söz konusudur⁽²²⁾. Fakat ilgili belgelerde bu rakamların ne kadarının Amasya'ya ne kadar gayr-i müslim olduğu belirtilmediği için Amasya'da ne kadar gayr-i müslim bulunduğu tespit edilememiştir.

Cizye tahsili ile alakalı bilgiler arasında cizye vergisini vermekle mükellef olanlardan durumu iyi olanların bir defa da, gerekirse de dört taksitte ödeyebileceklerine dair kayıtlar mevcut olup, vergiyi vermek istemeyenler, durumunu olduğundan düşük gösterip ya az, yada hiç vergi vermek istemeyenlerin şiddetle cezalandırılacağı ve müeyyideler belirtilmektedir⁽²³⁾.

2- ÖRF-İ VERGİLER

Örfi vergiler ise bir belgede toplu olarak geçmekte olup mevcut vergi nevinin hemen hemen çok önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bunlar hakkında sicillerimizde etraflı bir bilgi verilmediği için sadece isimlerini zikretmekle yetineceğiz. Bu vergiler: "...kışlık ve yazlık ve otlak ve a'sâr ve resm-i örfiyye ve mücerred ve bennâk ve resm-i tabûy-ı pemin ve bağ ve bahçe ve öşrû ve neferât ve resmi arûsâne ve beytül'l-mâl-i âmme ve hâsse ve mâl-i gâib ve mâl-i mefkûd ve esencebe ve yâve ve kaçgün ve cürm-i cibânet ve sulb-i siyâset ve ba'di hevâ ve âdet ve deştibân ve haymâne ve kul ve câriye müjdegânesi ..."dir⁽²⁴⁾.

Tekâlif-i örfiyye içerisinde yer alan ve belgelerimizde de teferruatlı bilgiler bulunan vergi ve vergi gelirleri şunlardır:

22- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 102

23- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 75.

24- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 58.: Ayrıca; bu vergiler için bkz., Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergiler", A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, c.V, S.5, s.483-511.

a- İmdad-ı Hazariyye

Muharebe olmadığı zamanlarda bütçe açığını kapatmak için ahaliden tahsil olunan bir vergi idi. Önceleri bütçe açığını kapatmak için toplanan bu vergi devamlı hale getirilmiş ve "*ru'z-ı kasım*" ve "*ru'z-ı hızır*" itibariyle yılda iki taksitle toplatılmıştır. İmdad-ı hazariyye vergisi başlangıçtaki toplanma gayesinden uzaklaşarak, vilayet ve sancaklardaki vali ve mutasarrıfların yıllık masraflarını karşılamak üzere toplanır hale gelmiştir.

İmdadiyelerin yukarıda izah edildiği şekliyle meşru hale gelmesinde XVIII. yüzyıl ile birlikte vali ve sancakbeylerinin has gelirlerinin azalmasıyla yakından alakalıdır. Zira, vali ve sancakbeylerinin çoğu artık has gelirleriyle geçinemediklerini, dolayısıyla üzerlerine düşen idarî ve askerî mükellefiyetlerini tam olarak yerine getiremediklerini beyan etmeye başlamışlardı. Bu hususa çare bulmak amacıyla "*imdad-ı hazariyye*" adlı vergi ihdas olunarak vali ve mutasarrıfların giderlerine karşılık olmak üzere eyalet ve sancak mutasarrıflarına tahsis olundu⁽²⁵⁾.

1718 tarihinde "*imdad-ı seferiyye*" vergisi düzenlenmesi yoluna gidilmiş, "*imdad-ı hazariyye*" vergisi ile ilgili temel özellikler ise daha sonraki dönemlerde müşahhas hale gelmiştir. İmdad-ı seferiyye bir defada tarh ve tahsil olunurken, imdad-ı hazariyye taksitlerle tahsil olunurdu. Eyalet valilerinin imdad-ı hazariyyesi senede iki taksitle, sancak mutasarrıflarının ki ise üç taksitle tahsil olunurdu. Hazariyyelerin toptan alınması kesinlikle yasak olup, tahsilattan sonra vergi mükellefine bir "*eda tezkeresi*" verilir ve böylece mükerrer tahsillere karşı bir önlem alınmış olurdu.

XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde eyalet ve sancak muta-

25- Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mall Tarih)*, İstanbul 1986, s. 53.

sarrıfı olan vezirlerin, kendilerine gelir sağlayan alanlar ya ellerinden çıkmış veya küçülmüştü. Bunun sonucu olarak, bunlar iyice fakirleşmiş ve merkeze karşı yükümlülüklerini de yerine getiremez duruma düşmüşlerdi⁽²⁶⁾. Nitekim sicillerimizde "...Amasya sancağında vaki kuzat ve nevab zide fazluhum ve mefahirü'l-emâsil ve'l-ekrân vilâyet erleri zîde kadruhum tevki-i ref'ihümayun vasıl olacak. Malûm olaki 1172 senesine mahsuben Amasya sancağında mu'tâd-ı kadim tahsil olunagelen üç bin gurûş imdad-ı hazeriyyesi üç taksit ile tevzî' ve taksim ve halen mezbûr mutasarrıfı emiru'l-ümera ve'l-kirâm Hasan Râm ikbalehu tarafından kabzına me'mura edâ ve teslim olunmak fermanım olmağın işbu emr-i şerîfim isdar ile irsal olunmuşdur... liva-i mezbûreden muayyer olan olmikdar hazeriyyesi sene-i mezbûr.....sadır olmuşdur."⁽²⁷⁾

Payitahttan gönderilen bir fermanla Sivas vilayetine ait olan hazeriyyenin ne şekilde toplanılacağı ne gibi kural ve kaidelere uyulacağı belirtilmektedir. Burada: "... Ferman-ı Alişânım sadır olmuşdur. Buyurdum ki... amel olub hilâfında rıza ve cevaz göstermeyesiz." denilmekte ve yukarıda belirtilen hususlara açıklık getirilmektedir⁽²⁸⁾. "Adet-i kâdim" üzere vilayetlere mahsus hazeriyyelerin iki taksit, sancaklara ait hazeriyyelerin ise üç taksitte toplanması gerekirken bunlara tezat teşkil edecek bilgilere rastlamak mümkündür. Zira, belgelerimizde hazeriyyenin def'aten toplatılmasına dair kayıtlar geçmektedir⁽²⁹⁾. Bu hususa gerekçe olarak ta imdad-ı hazeriyyenin iki taksitte toplatılması halinde iki defa

26- C. Orhonlu, "Osmanlı Teşkilatına Ait Küçük Bir Risale", "Risale-i Tercüme", *Belgeler*, c.IV, S.7-8, s.39-49.

27- 50 nolu şeriyye sicili, belge no: 37

28- 50 nolu şeriyye sicili, belge no: 41.

29- 50 nolu şeriyye sicili, belge no: 81.

"*hizmet-i mübaşiriyye*" vesair masrafların halka tarh ve tahsil edileceği gösterilmiştir⁽³⁰⁾. Yukarıdaki "*buyruldu*" doğrultusunda Sivas vilayetine bağlı sancaklarda ve bu arada Amasya'da da bu tür bir uygulamaya gidildiği ve 1174 senesine mahsuben imdad-ı hazariyyenin defaten toplatılmasına dair bilgiler bulmak mümkündür⁽³¹⁾.

Yine belgelerimizde hazariyyelerin arabi ayların ilki olan muharrem ayından başlamak üzere, iki taksit toplatılmasına dair bilgiler mevcut olup, ilgili belgede şu ifadelere tesadüf olunmaktadır: "*İmdi vusûlünda fermânım olduğu üzere müşârunileyhin eyâlet-i mezbûreden muayyen olan hadariyyesine sene-i mezbûrun ibtidâ-i muharreminden senede iki taksit ve beher taksîdi vakîtin ve zamânıyla cümle ma'rifeti ve ma'rifet şer'iyle tevzî' ve taksitin ve yerlerinden cem' ve tahsîl tarafından kabzına edâ ve teslim itdirülüb avk-ı tahrirden ve mikdâr-ı muayyenden ziyâde bir akçe idhâl ve tevzîinden gâyetü'l-gâye ihtirâz olunmak bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur*" denilmektedir⁽³²⁾

Sivas vilayeti adına toplatılan imdad-ı hazariyyelerin Amasya'ya düşen hissesinde daha yukarıda belirtildiği gibi vilayet ve sancak masraflarının karşılanmasından başka, gerek Sivas valisi adına ve gerekse Amasya sancağı mutasarrıfı adına tahsil olunan hizmet ücretleri de zikredilmektedir ki, 1173 senesine ait olan Sivas valisi Feyzullah Paşa'nın "*maa hizmet*" ücreti 550 kuruş, Amasya sancağı mutasarrıfı Ebubekr Paşa'nın "*maa hizmet*" ücreti ise, 600 kuruş olarak tesbit edilmiştir⁽³³⁾.

Ayrıca, hazariyyenin toplanması sırasında değişik belgelerde

30- 50 nolu şeriyye sicili, belge no 76.

31- 50 nolu şeriyye sicili, belge no 78.

32- 50 nolu şeriyye sicili, belge no 41.

33- 50 nolu şeriyye sicili, belge no 89.

de zikredildiği gibi bu işi üstlenen mübaşirlerinde aldığı ücretler tevzî defterlerinde gösterilmektedir. Belgelerimizde "... *Sivas tarafında hazariyye isticaline gelen çukadâra verilen 16,5 gurûş, Feyzullah Paşa tarafından maiyetine bahsolunan ikinci çukadâra verilen 125 gurûş ve (...) hazinedâr agayediyle Sivas Tatar ağasına verilen 11 guruş...*" şeklinde geçmektedir⁽³⁴⁾.

Bundan başka toplatılan bu hazariyeler karşılığı yapılan masraf defterleride tutulmuştur⁽³⁵⁾. 1171/1760 ve 1175/1764 yıllarına ait olan imdad-ı hazariyye vergisinin Amasya sancağı hissesine düşen 15000 guruşun merkez mahalleleri ve merkeze bağlı nahiyelerin köylerine göre taksimi ise şu şekilde yapılmıştır⁽³⁶⁾.

34- 50 nolu şeriyeye, sicili belge no, 89. Ayrıca, 1174 masraf tevzî, defterindeki masraflar bahsinde Ahmed Paşa tarafından hazariyye için buyruldu ile gelen Tatar ağasına verilen 22 guruş iki defa akçe isticaline gelen çukâdarlara verilen 65 guruş ve yukarıda Ahmed Paşa adına hazariyye toplamakla görevlendirildiğini gördüğümüz Hasan Ağa'ya verilen 25 guruştan bahsedilmektedir. bkz. 50 nolu şeriyeye sicili, belge no: 89.

35- 50 nolu şeriyeye sicili, belge no: 89.

36- 1171-1175 senelerine ait belgeler.

Mahalle ve Köy İsmi	Senelere Göre		Hissesine Düşen Hazariyye Miktarı
	1173 (1762)	1174 (1763)	
Merkez Mahalleler			Guruş olarak
Mahalle-i Şeyh Garik	70	104,5	
Uzun Mustafa Mahallesi	36	54,5	
Gümürlüzâde "	388	578,5	
Pirinc'çi "	39	58	
Bazarbaşı (Bazar-i Süfli) "	53	79,5	
Saraçhâne "	53	80,5	
Köprübaşı "	48	72,5	
Daru's-selâm "	103	154,5	
Kurşunlu "	87	131	
Karatay "	82	123	
Hızır Paşa "	106	227	
Hacı-İlyas "	208	227	
Gökmedrese "	94	139,5	
Sabık'id-din "	152	221	
Yukarı Sevadiye "	85	128	
Bâyezid Paşa "	388	578,5	
Şeyh Cui "	63	94,5	
Çeribaşı "	298	444	
Acem Ali "	298	444	
Dere "	200	152	
Kamarüddün "	205	300	
Küpceğiz "	205	307	
Hatuniye "	38	57,5	
Kılıçcı "	77	116	

Yakutiye	Mahallesi	105	157
Eski Kethüda	"	205	316
Bozahâne	"	298	440
El-hac Saâduddin	"	49	74
Devehâne	"	388	578,5
Receb	"	65	97,5
Hoca Süleyman	"	52	78,5
Kocacık	"	28	30
Helkis	"	118	133,5
Saray	"	49	73,5
Mehmed Paşa	"	143	217
Temennâ	"	85	127,5
Aşağı Savadiye	"	270	411
Şamice	"	127	189
Üçler	"	171	265
Sofular	"	90	142
Çırakcı	"	155	232
Hacı Hamza	"	98	147
İslâm	"	112	165,5
Cami-i Enderun	"	175	261,5
Sofuzâde	"	125	187
Şamlı	"	93	139
Bağbaşı (Bağ-ı herkis)	"	48	72,5
Pervânebey	"	67	102
Gökçe	"	51	77,5
-----	"	155	
Fetiye	"	125	196

Akdağ Nahiyesi		
Katır Kışlası	26	25
Çukurviran	21	35
Derebaşı Yaylası	26	?
Sofular	15	22,5
Akviran	35	35
Boyalıca (?)	17	26
Yenice	112	167,5
Zana (Zanne)	112	167,5
Göndes	16	20
Karaköse	13	22
Sofu	24	17
Bâalkan	13	19
Kızıl Kışlacık	60	95
Mürek	113	167,5
Kördeler	13	17,5
Şarular	23	40
Daşbaşı	27	40
TOPLAM	670	664
İzzethanlı	26	40
Kuşcu	15	20
Dere	41	50
Deveci	19	25
Temennâ	17	25
Bayırlı	19	25
Eymir	26	40
Ulvi	57	80
Cezmezoğlu	15	

Ulus	6	9
Arucak	19	30
Arslan	13	15
Hakala	45	65
Uzunoba	12	18
Turbeyi	18	25
Kayacık	16	20
Senzî	14	21
Horlu	13	20
Firur (Fürur)	6	13
Hacı Bayram	13	15
Buzbaşı	17	
Güdeles	18	20
Kurnaz	15	20
Merdenur	16	20
Feyza	71	110
Soluca	53	30
Kulu	17	30
Kilitgelân		
	Nahiyesi	
Hamza Köy	56	70
İlgazi	19	25
Gerne	20	25
Bulduklu	56	70
Karlı	12	15
Temesnâ	21	30
Bağlıca	30	40
Köklük	22	30
Orta	65	110

Soma	50	80
Küpceğiz	17	20
Moramul	114	150
Yağmur	21	25
Atabek	26	30
Ulus	40	60
Kilitgelân	6	5
Luri	27	40
Eyice	1.6	10
Musa	21	30
Eymirli	19	20
Yördenik	40	72
Katu (Kastu)	26	22
Kovay	21	47
Kürtler	15	22,5
Boğa	25	38
Belər	10	13

1173 ve 1174 senelerine ait yukarıda verilen mahalle ve köylerin hissesine düşen hazariyye miktarları, mahalle ve köylerin "*hane*" sayısı dikkate alınarak tespit edilmekte olduğu değerlendirilince, adı geçen mahalle ve köylerin vermiş oldukları hazariyye miktarı iel nüfuzunun az veya çokluğu ve nüfuzun az gelip gelmediği hakkında bilgi verilmektedir. Zirâ, bazı mahalle ve köylerin vermiş oldukları vergi miktarlarında bir önceki yıla göre normalde artış olması gerekirken bir azalma göstermiştir. Bir de o mahalle nüfusunun veya hane sayısının azaldığına işarettir.

Yine toplanan bu vergileri dikkate alarak bir mukayese yapacak olursak yaklaşık %50 nisbetinde bir artış olduğu görülecektir ki, bu da bize o dönemde değer kaybettiğini, yani enflasyona uğradığını göstermektedir.

b- Avarız

Osmanlılar'da vergi ve nüfus tesbitleri aile (hâne) sayımına dayanmakta idi. Sayımlarda da vergi verebilecek durumda olanlar esas kabul edilirdi. Bu sebeple sadece aile reisleri ve ailelerin kazanç sayabilecek durumda olan erkek fertleri sayılır, bu sonuncular mücezred (bekâr) olarak gösterilirdi. Osmanlı tahrir defterlerinde nüfus "*avâriz hânesi*" ve "*hâne-i gayr ez-avâriz*" olarak ikiye ayrılırdı. Avâriz hâneler vergilendirilebilir. yahut fiilen vergilendirilmiş olan hâneleri göstermekte idi. Diğeri ise derbent'cilik, tuzculuk, madencilik, celeblik, şahincilik gibi belirli bir hizmete hükümlü olanları: kadı, nâib, sipahi, muhassıl, müderris gibi resmi görevlileri: imam, hatip, müezzin, zâviyedar, şeyh, seyyid gibi din adamlarını: körlük, delilik, düşkünlük gibi bedenî sakatlıkları olan kimseleri içine almakta olup, vergilerin tamamından veya bir kısmından muafiyeti ifade ederlerdi⁽³⁷⁾.

Genel teamül yukarıda belirtildiği gibi olmasına rağmen, 1171 sesine ait bir belgede "*...sâdât-ı kirâm ve yeniçeri ve sipâhî ve ulemâ ve (...) hutabâ ve sâir askeri zümresinden dahî ma'lûmu'l-esâmî kimesnelerin kasaba-i mezbûr toprağında bi'l-fiil zabt ve tasarruflarında hâne-i avârıza bağlı tekâlif alınmak icâb iden ...*"⁽³⁸⁾ muafiyet sebebi olan hizmetlilerin çoğu "*avâriz-ı divâniye*" ve "*tekâlif-i örfiyye*"den sayılan yükümlülüklerdi. Belirli bir hizmete mükellef olana başka hizmet yüklenemezdi.

Saraya şahin, atmaca gibi avcı kuşları yetiştirip getirenlerbunların yuvalarını işpence, koyun resmi, gerdek resmi, gümrük resmi gibi örfî vergiler, angarya hizmetler, tekâlif-i şakka ile

37- Halil Sahillioğlu, "Avâriz", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c.IV, s.108-109.

38- 50 nolu şeriye sicili, Belge No: 46.

devlete arpa, buğday, kereste vermek gibi avâriz mahiyetindeki vergilerden muaf tutulurdu. F.S. Mehmed tarafından Balyabadra şehir halkına şehir etrafındaki surları yapmak ve onarmak karşılığında muaf nâme vermişti. Bu muafnâme ile onlar "*avâriz-ı divâniyye*" ve "*tekâlif-i örfiyye*" den oğullarını yeniçeri olarak alınmasından, sürgün edilmekten, subaşı ve muhtesibin müdahalesinden, beyleri ve sipahileri ağırlamaktan, kadıların kendilerinden izinsiz miraslarını taksim etmesinden, ekinlerini ve bağlarına hayvan salınmasından korunmuşlardı. Diğer vergileri de indirilmişti ki, avâriz hânelerinden yetmiş akçe alınırken muaf olanlardan sadece otuz akçe avâriz vergisi alınmaktaydı. Kazaya tabî köylerin halkı avâriz bedelini üç yüz akçe olarak ödemekteydi.

Yerine ve vergisine göre, sayım birimi olan gerçek avâriz hânesinin dört ile elli hânesi bir avâriz hânesini oluşturuyordu. Avâriz adı altında toplanan vergide beş-onbeş gerçek hâne bir "*avâriz hânesi*" sayılırdı. Bunlar avâriz hanelerine dağıttıkları vergiyi kendi aralarında paylaşır ve öderlerdi. Ayrıca, "*bedel-i tımar*", "*bedel-i mükâri*", "*nüzül*", "*sürsat*" asıl avâriz yahut avâriz tipi vergi çeşitlerinden idi.

Osmanlı bütçelerinde ise avâriz düzenli olmayan gelirlerin başlıcalarını teşkil etmekte olup, bu vergilerin çoğu "*avâriz*" adı altında tahsil edilir ve bazı tahsil fermanlarında "*bedel-i avâriz*" olarak da geçerdi⁽³⁹⁾.

Avâriz nakit olarak alınır nüzül ve sürsat ise buğday, un, yağ, şeklinde aynî olarak tahsil edilirdi⁽⁴⁰⁾. Avâriz vergisi önceleri fevkâlade vergilerden olup, genellikle savaş zamanı ihtiyaç anında toplanırken daha sonraları her sene toplanagelen bir vergi halini almıştır.

39- 50 nolu şerhiye sicili, belge no: 24.

40- 50 nolu şerhiye sicili, belge no: 92.

Savaş zamanında tahsil edilen "*imdad-ı seferiyye*" vergisi avâriz vergisinin toplana vergiler içindeki payının düzinesinde rol oynamıştır. Avâriz vergisi tanzimatla ortadan kaldırılmıştır.

Avariz vergilerinin tarh ve tahsili ve bu verginin daimileşmesinden sonra bir kısım hayır sahipleri tarafından kendi mahalleleri halkını bu vergi yükünden kurtarmak için "*avâriz vakıfları*" kurulduğu görülmüştür. Vakıf gelirleri avâriza tahsis edilir, gelirin yetmediği zamanlarda verginin yetmeyen kısmı mahalle halkının kendi aralarında paylaşarak ödediği miktarla tamamlanırdı.

Avâriz vergisinin kaldırılması ile vakfın geliri mahalle ihtiyaçları için kullanılmaya devam etmiş nihayet 1930'da bu belediyelere devredilmiştir.

Belgelerimizde de 1171/1760 ve 1175/1764 tarihleri arasında tarh ve tahsili istenen avâriz, nüzül-hânesi ve sürsat ile ilgili belgeler mevcuttur. Amasya sancağı için tesbit edilen "*avârizhâne*" ve "*nüzülhâne*" sayıları gerçek değerler olarak değişmediği için rakamlar ile ilgili bilgiler hemen her sene için ayrı değerleri ifade etmektedir.

Bunun için avâriz ve nüzülhâneleri ile ilgili tek bir belgenin değerlendirilmesini ve bu husustaki emri esas aldık. İlgili belgede "*...hazîne-i âmirem defterleri mücebince Amasya sancağında vâki' kazâların üçyüzyetmişüç ve bir buçuk rub' avârizhâneleri olub 1174 senesine mahsûben cem' ve tahsîl lâzım gelmeyen deruhde olub yedine virilen mühürlü ve nişanlı mevkûfât defterleri süret-i mücebince cem' ve tahsîl ve dâhil-i hazine-i âmirem itdirilmek emrim olmuşdur. Buyurdumki hükm-i şerîfim vardıkda bu babda sâdır olan emrim üzere amel idüb dahî târih-i mezbûrda mahsûb livâ-i mezbûrda vâki' kazâların olmikdâr avârizhânesi olmağla beherhânesinde dörtyüz akçe mirîleri irsâl olmayan*

mühürlü ve nişanlı mevkûfât defteri sûret-i mâcebince vakit ve zamanıyla yerlü yerinden cem' tahsil ve dâhil-i hazîne-i âmirem itdirülüb hılâf-ı emr-i defter kimseye taallül ve muhâlefet itdir-meyesiz..." denilerek emir doğrudan kadılara gönderilmiş ve buna ilâveten avâriz vergisini tarh ve tahsil etmeye gelen mübaşirin maaşı için de ayrıca, *"...bundan maadâ mübâşir mezbûrun ciheti meâşî için her bir avârizhânesinden ellişer akçe dahî aldirulub ve avâriz için alınan akçenin tam yüzsekiz akçesinden bir esedi gürüş aldurub ve hîn-i tahsilde mir-î için alınan akçeyi hazîne-i âmirem alındığı vech üzre aldirub bundan ziyâde ve noksan alınmaya ve aldirmayasız..."* şeklinde bilgiler geçmektedir⁽⁴¹⁾.

Verilen bu rakamlardan Amasya nüfusu hakkında gerçek değerler olmasa da, tahmini rakamlarla ortaya koymak mümkündür. Bu tür yapılan araştırmaların genelinde hâne halkı sayısı takriben beş kişi kabul edilmiş ve gerçek hâne sayısı olarak da on ila onbeş rakamları esas alınmıştır.

Bu rakamlardan istifade ile Amasya'ya ait avârizhâne sayısı 373 olarak verildiğine göre:

$$373 \times 70 = 3730 \times 5 = 18650 \text{ veya}$$

$$373 \times 15 = 4595 \times 5 = 22975 \text{ rakamlarını buluruz.}$$

Bu rakamlara göre tahmini olarak Amasya şehir nüfusu 18650 ilâ 22975 arasında bir miktarı ifade etmektedir.

41- 50 nolu şerhiye sicili, Belge No: 77,48.

c- Nüzûl ve Sürsat

Yukarıda izah ettiğimiz, tekâlif-i divani içerisinde yer alan avarız vergisinin yanı sıra nüzul ve sürsat vergisi de belgelerimizde geçmektedir. Nitekim, Avarız vergisiyle yanyana sicillere işlenmiş bulunan bedel-i nüzûl vergisinin tahsili ile alâkalı emirler, kadıya hitaben yapılmakta ve nüzûlhânelerinin sayısı da avarızhânelerinde olduğu gibi değişmemekte sabit tutulmakta idi⁽⁴²⁾. Bedel-i nüzûl ve sürsat hane başına taksim edilen zahire (arpa, buğday, un vs.) ile her çeşit erzaktan da toplanmakta idi. Sürsat iel ilgili olarak toplanan erzâkın devlet tarafından halka ödenmesi gerekmekte idi. Aynı zamanda bir tür tekâlifler yalnız sefer zamanın da toplanmakta idi⁽⁴³⁾.

Amasya sancağına ait 1172/1761 ve 1175/1764 seneleri arasında toplanan bedel-i nüzûl için esas alınan hane sayısı "*üç yüz yetmiş üç buçuk ve buçuk rub*" olarak tespit edilmiş ve her haneden 600 akçe alınması emredilerek, bedel-i nüzûl tahsilâtını yapmak üzere gönderilen mübaşirin maaşı için de ayrıca, her haneden alınmak üzere 30 akçe aldırılması karar altına alınmıştır. Buna göre Amasya ve kazalarından toplanan bedel-i nüzûl vergisinin yekûni ise; $373,5 \text{ ve buçuk Rub} \times 600 \text{ akçe} = 224137,5 \text{ akçe'dir}$. Ayrıca, mübaşir ücretini de ilâve edecek olursak $373,5 \text{ ve buçuk rub} \times 30 = 11223,73 \text{ akçe}$ eder ki nüzûl akçesi ile birlikte hanelerden tahsil olunduğuna göre toplam 235361.25 akçeye baliğ olmaktadır.

Sürsat'a örnek olabilecek bilgiler ise sicillerimizde şu şekilde geçmektedir. 1173/1762 tarihli bir belgede: "...*Nân-ı azîz bin beş*

42- 50 nolu şerhiye sicili, Belge no: 49,74,23.

43- Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 59.

,yüz kıyye pirinç sekiz yüz elli kıyye, revgân-ı sâde iki yüz kıyye ,
 ,şa'-i keyl-i İstanbul'u yedi yüz elli kıyye, asel otuz kıyye ,
 nohut on beş kıyye, soğan otuz beş kıyye, nişasta on beş kıyye,
 dakîk-i hâs otuz beş kıyye, şem-i ğasel on kıyye, şem-i revgân
 otuz beş kıyye, kahve on kıyye, şeker on kıyye, biber bir kıyye,
 tavuk altmış adet, yumurta otuz adet, tuz yigirmi beş kıyye, süt
 yigirmi beş kıyye, yoğurt yigirmi beş kıyye, pekmez on beş kıyye,
 sebzevât yüz kıyye, çıra yüz kıyye, saman yüz elli yük, hatab yüz
 elli yük mekkâri bargiri yüz re's." denilerek ihtiyaç gösterilen
 gıda maddeleri ve diğer malzemeler ile taşımada kullanılacak hay-
 vanlar talep edilmiştir⁽⁴⁴⁾.

ç- Cebelü Bedeliyyesi

Sefere gitmeyen tımar ve zeamet sahiplerinden alınan bedel parası hakkında kullanılan bir tabir olan "cebelü bedeliyyesi" devletin vergi gelirleri arasında olup örfî vergiler arasında zikredilmektedir. Sipahilerin gelirleri nisbetinde cebelü çıkartmadıkları takdirde kendilerinden talep edilen bu tekâlif uygulaması, hazinenin paraya olan ihtiyacı sebebiyle XVII. ve XVIIIyy.'larda yaygınlaşmıştır⁽⁴⁵⁾.

Belgelerimiz arasında 1173/1762 senesine mahsuben Sivas Eyaletinde toplatılması istenen cebelû bedeliyyeleri ile alâkalı olarak "... bin yüz yetmiş üç senesine mahsub olmak üzere Sivas Eyaletinde cebelû bedeliyyeleri tahsîli (...) babında istiday-ı inâyet eylediği ecilden hazine-i amiremde mahfuz baş muhasebe defterlerine nazar olundukta Sivas sancağında vaki zuemâ,

44- 50 nolu şer'iyeye sicili, belge no: 92.

45 Feridun Emecan, "Cebelü", *T.D.V. İslam Anstiklopedisi*, c.7., s. 189.

erbâb-ı tımar'ın sıbyan ve tekaüd-dinin doksan altı ve bir sülüs neferleri ve Amasya sancağında otuz beş buçuk neferleri ve ..." şeklinde kayıtlar geçmekte olup beher nefer için kırk guruş cebelû bedeliyyesi takdir olunmuştur⁽⁴⁶⁾. Bu bilgilere göre Amasya sancağı hissesine düşen cebelû bedeliyyesi ise $35.5 \times 40 = 1420$ kuruş tutmaktadır.

46- 50 nolu şeriyye sicili, belge no: 73.

C-VERGİ TAHSİLİ ve YAPILAN SUİSTİMALLER

Osmanlı Devleti'nin vergi hukukunun en önemli özelliklerinden biri belki de en önemlisi, tebaa'dan vergisini tarh ve tahsil ederken ne malî ve ne de hukukî yönden rencide etmemiş olmasıdır. Vergi toplarken, koymuş olduğu kural ve kaidler ile göz önünde bulundurduğu hususlara riayeti şiar edinmiş ve bu sayede sosyal ve iktisadî statüleri ile dinî inanışları tamamen farklı olan insanları bir çatı altında toplamaya muvaffak olmuştu.

Fakat, bütün kaidelere ve getirilen müeyyidelere rağmen, bazı idareciler (vali, mutasarrıf, kadı, nâib, mütesellim, ayân vs.) taşrada merkezî otoritenin zaafa uğradığı zamanlarda halka zulüm derecesinde mükellefiyeti yüklemiş, haksız yere kazanç temin etme yoluna gitmişlerdir. Buna karşılık gönderilen her emirde reayanın haksız yere mağdur edilmemesi hususu özellikle belirtilmiş ve ilgili makamlar ihtar edilmiştir⁽⁴⁷⁾.

Mağduriyete uğrayan şahıs veya toplulukların kadıya müracaatları ve dolayısıyla payitahta gönderilen ilâmlarla ortaya çıkmıştır. Zira, çoğu yerde kadılarda bu haksız uygulamalara ortak olduğu için zorba yanında yer almış ve şikâyetlerin değerlendirilmesine fırsat tanımamışlardır.

Belgelerimizde şikâyet konusu olarak en yoğun biçimde karşılaştığımız husus, vergi muafiyeti tanınan şahıs veya topluluklardan zorla vergi tarh ve tahsili meselesidir. Zirâ, İstanbul'dan Sivas valisine, Amasya ve Gelgiras mukataası Hızır Veli karyesi

47- Adalet fermanı olarak gösterildiği tesbit ettiğimiz belgelerimizde bu husus:

"...Bilâ-ferman avâriz ve tekâlîf mutâbelesiyle reaya fukarasını rencide ittirme yesiz..." veya "...reaya-ıvâkıfı rencide ve tahrîm ve serbestilesine muğayir ta'dî i İtmelertyle fukara-ı raiyetin perakende ve perîşan-ı bats ve ba'dî olmağın (...) sekbanda ...". Bkz. 50 nolu şeriyyi sicili, Belge No: 17,118

ahalisinin vakî şikâyetleri üzerine, adı geçen köy ahalisine yapılan zulümün önlenmesi üzerinde durulmuştur.

Adı geçen vakıf halkı, mefruğû'l-kalem ve maktûu'l-kalem küllî'l-vücûh serbest ve avâriz-ı divânîye ve tekâlif-i örfiyenin tamamından muaf olmalarına rağmen beylerbeyi, sancakbeyi ve kethüdâları ile diğer ehl-i örf mensupları "*mücerred ve celb-i menfaatleri için hilâf-ı ses'i şerif muğâyir-i emr-i şerif*" olarak, vakıf halkı üzerine konmuşlar, bedavadan yem, arpa ve saman ile koyun, kuzu, tavuk vs. isteyerek "*selamlık*" ve "*nakil-i baha*" teklif etmişler⁽⁴⁸⁾ ve bu durumda halkın şikâyetini muceb olmuştur.

Yine aynı belgede haksız talepler karşısında vakıf halkının içinde bulunduğu durum ise "*fukaray-ı raiyeti rencide itmeleri ile vakıf-ı mezbûrun askeri reayası perâkende olub mahsul-ı vakıf-ı şerife zarar teştip idüb...*" şeklinde narh edilmiştir.

Gelgiras kazası Hıdır veli karyesi sakinlerinin uğramış olduğu ma'duriyetin önüne geçmek üzere ilgili yazılarda şu ifadeler yer almaktadır:⁽⁴⁹⁾ "...Buyurdum ki, hükmü şerifimle vusûl buldukda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel olunub husûs-ı mezbûre mukayyed olub göresin. İ'lâm olunduğu üzere ise eyyâm-ı sâadet-i encamda ahâli ve reâyâ ve bir ferdi bir veçhile zulüm ve tadî olunduğuna kat'î rızâ-i şerifim yoktur. Bunlar üzerine edâsı lâzım gelen evâmîr-i şerifimle vâkî' bi'l-cümle tekâlif-i edâ eylediklerinde kendi hallerinde olub üzerlerine şer'an bir nesne sabit olmayub hilâf-ı şer' ve kânûn ve muğâyir emr-i hümayun olveçhile mezâlim ve teaddiyât ile ve dâyı-ı halik-i ekberiyâyâ olan ahâli ve reâyâ fukârasını teaddî ve rencide ittirmeyüb himâyet ve siyânet olunub mazmûn-ı emr-i şerifim ile amel olasız..."

48- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 35.

49- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 37.

Şer'i yönden cevaz verilmeyen ve kaidelere de uymayan ve tekâlif-i şakka adını verdiğimiz bu tür vergiler önceleri fevkâlade şartlar altında toplamış olup, sonraları lüzumundan fazla halkı perişan ettiği için değişik isimler altında toplanması devlet tarafından engellenmişse de önüne geçilememiştir. bunların isimleri: diğer bir belgede de hizmetine binaen bir takım mükellefiyetleden muaf olduğunu gördüğümüz Ladik Kuru Ağalığı ahalisi de kadre uğramış ve vakî şikâyet üzerine meseleleri halledilme cihetine gidilmiştir.

Ladik Kuru Ağalığı halkı, çekik çayırlarının otunu biçmek ve kuru hizmetlerini yerine getirmek şartıyla tekâlif-i örfiyye ve tekâlşif-i şakkadan muaf olmalarına rağmen ehl-i örf ile ayânlar birliktelik olup "*mücerred mâl sevdasıyla*" halkı rencide ederek, adı geçen korunun darmadağın olmasına sebebiyet vermişlerdir. Şikâyet üzerine "... *Defter-i amirede mahfûz (...) defter-i mufassala müracaât*" edilmiş ve bura halkının saraya hizmet etmek karşılığında yaya; mücerred harcından, sekbanbaşı ve doğancı sürgün, hisar yapımı ile bütün avâriz-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden "*masum*" oldukları belirlenerek yeniden bir ferman çıkartılmış ve Ladik Kuru Ağalığı halkına yapılan zulmün önüne geçilmiştir. İlgili emirde kuru halkının rüsûm-u serbestilerini dahil olup ehl-i örf tarafından haksız yere tekâlif-i örfiyye ve tekâlif-i şakka nâmı altında aldıkları vergilerin kuru ağası marifetiyle ayân ve mütegalibeden geri istirdâd edilmesi açıkça belirtilmiştir. Burada belirtilen "rüsûm-u serbesti" sınırları belirlenen karyeler ve korular dahilinde yaptıkları ziraat ile elde ettikleri mahsulün öşrünü "*sahibi arz*"a te'diye ettikten sonra hiç bir tekâmasıdır. Zaten ilgili karye ve korularda bulunan reayanın "*cürm-ü cinayet ve beyt'ül-mâl-i amme ve hasse sulb-i siyanet ve resm-i arusâne ve ba'd-ı*

masıdır. Zaten ilgili karye ve korularda bulunan reayanın "cürm-ü cinayet ve beyt'ül-mâl-i amme ve hasse sulb-i siyanet ve resm-i arusâne ve ba'd-ı hevâ" adı altında sayacağımız örfî tekâlifleri koru ağaları tarafından tarh ve tahsi olunmakta idi⁽⁵⁰⁾.

Bunun haricinde hiç bir tekâlif-i örfiyye ve tekâlif-i şakka adı altında toplanan vergiden mesul olmadıkları da verilen emirlerde karar altına alınmıştır.

Bir başka belgemizde de Soma ve Ortaköy halkından Sivas valisinin kapu halkının yem ve yiyecek ihtiyacının karşılanması-ndan başka tekâlif-i şakka içinde değerlendirebileceğimiz "kurban akçası" taleb edilmiş ve bu husus şikâyet konusu olmuş olmalı ki, "...bundan sonra karye ahalisine bi-vech-i ta'dî ve kadr-i kifayede yem ve yiyecek kanaat idüb (---) ve "kurban akçası" teklifiyle fukarây-ı rencîde idenleri her kim olursa olsun (---) isim ve resmleriyle tarafımıza i'lâm ..." şeklinde usulsüzlüğün önüne geçilmesi için buyruldu gönderilmiştir⁽⁵¹⁾.

Osmanlı Devleti'nin iktisadî vaziyetinin, idarî ve askerî vaziyetine müsavî olarak zaafa uğradığı XVIII. yüzyıl idarî ve iktisadî hadiseleri hadiselerine örnek olabilecek bir başka belgede Ezinepazarı nahiyesine tabî karyelerin ahalileri tarafından yapılan şikâyetle alakalıdır. Bu belgede; Ezinepazarı msliyesinin şeyh Sadi karyesinde ayânlık iddiasında bulunup halka zulüm ederek gereğin

50- "...hâsılı kayd olunan kıyık ve yazlık ve otlak ve a'şâr ve resm-i örfiyye ve mücerred ve bennâk ve resm-i tabûy-ı zemin ve bağ ve bahçe ve öyrü ve ne ferât ve resmî arûsâne ve beytül'l-mâl-i amme ve hâsse ve mâl-i gâib ve mâl-i mefkûd ve esencebe ve yâve ve kaçgün ve cürm-i cîbânet ve sulb-i styâset ve ba'dî hevâ ve âdet ve deştîbân ve haymâne ve kul ve câriye müj degânesi ve rusûmu ve sâirenin cûzi ve kâllî mahsûlat kâdimesi haymâne ve gayr-ı haymâne reâyalarının beytül'l-mâl-i amme ve hâsseleri ve ölen ki mesnelerin beytül'l-mâl-i amme ve hâsseleridir...". Bkz. 50 nolu şeriyye sicili, Belge No: 58.

51- 50 nolu şeriyye sicili, Belge No: 86

den fazla vergi toplandığı kayd edilmektedir. Yapılan vakî şikâyet-lerde: "...Kör Mehmed ve karındaşı Ali ve imam Abdullah vesair hevâdarları nahiye-i mezbûrda riyâset ve a'yanlık iddâsıyla zuhûr ve ma'rifet-i olmaksızın nâhiyemiz kurâ ahâlisine salyâne tarh ve tevzî' ve vâli ma'rifetiyle cebren ve kahren tahsil ve meramları-na takviyet ve revâc vermemek içün vâliye istinâd ve beher sene kaul-i hodlarıyla dört, beş def'a dahî ziyâde salyâne tarh itmele-riyle muzdarib hal ve sergendân ve tarh olunan salyâne dahî def-'aten edâ olunmamağla vâli tarafından mübâşirleri ta'yin ve bazılarımızı ahz ve kabz ve bazılarımızın devâb ve mevâşilerimi-zi sürdürüb vech-i meşrûh üzere olan ta'diyâtı çekmeğe bervechi-le iktidârimiz kalmayub perâkende ve perişân olduklarımıza bâis ve bâdî ve kasabamız dahî Amasya kazasından tefrik olunmayub müstakilden başka kaza dahî olmamağla fimâ-ba'd vukû bulan tekâlif-i Amasya kadısı ma'rifet-i ve ahâli-i belge ma'rifetiyle tarh ve tevzi' olunub kâdim üzere şehir kethüdâları ma'rifetiyle ahz ve i'tâ olunub vâli olan tarafından başka kaza da'yesiyle tekâlif-i şakka tarh ve tahammülüne amel ve itibâr olunmayub ve livâ mutasarrıfları taraflarından bilâ fermân matlûb olan tekâlif-i örfiyye ve şakka mündefi' olunmak recâsıyla..." işe vali muta-sarrıf ve diğer idarî görevleri üstlenen kimselerin ayân ile işbirli-ğine girerek halka eziyet ettikleri anlaşılmaktadır⁽⁵²⁾.

Bu ve buna benzer bir çok belgede ehl-i örf için halka dahî âdem-i i'tibar ile hılâf-ı defter-i hâkânın ve mugâyır ehl-i örf taraf-ı a'yan kârca bulub kazâ-i mezbûre ve kurâ ahâlileri fukarâ-larına güne gün tekâlif tahmîl ve zam ve te'diye adem-i taham-müllerinden ekseri fukarâ tefrik ve perişan ve bâki kalanlar dahî birer mahalde perâkende olacakları nemâyan olmağla ceyb-i

hümâyun malının tamâmını bâdî ve hilâf-ı diğêr gün sayeste-i merhamet olmaları ile bermûcebi defter-i hâkânî ve şurât kadîmevere geldikleri mâreezzikr ceyb-i humâyun malını ve nüzul-ı akça ve irsâliye hazîne-i amme-i vakt ve zamanı ile ba'del edâ âhar güne tekâlîf talebi ve târika âhar ile ehli örf ve eyâlet vâlisi ve zulmenin ta'diyâtı üzerlerinden men' ve def' ve bir vechile rencîde ettirilmeyub muafiyet ve serbestleri kema fil evvel düsturul amel olunub yedlerine müceddiden emr-i şerîf âlişânım verilmek recâsına..." bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür⁽⁵³⁾.

Bir de "*sadat-ı kiram ve yeniçeri ve sipahi ve ulema ve eimme ve hüteba vesair askerî zümresinden olanlar da mükellef oldukları vergiyi vermemek için "hilâf-ı kanun ve muhalefet" etiklerine dair bilgilerimiz mevcuttur. İlgili belgede:⁽⁵⁴⁾ "... üzerlerine edâsı lâzım gelen tekâlîften a'lâ ve evsaf ve ednâ itibariyle tahammüllerine göre hisselerine düşeni talep eyledüklerinden mezbûrun birbirleriyle yek-dîl ve yek-cihâd ve mücerred virmemek için bir sâdât ve yeniçeri ve ulemâ ve eimme ve huteba vesair askerî zümresinden olmağla sizinle mean tekâlîf vermeyesiz deyu..." kendilerinin tekâlîften muaf olduklarını belirten bir zümreler topluluğu görmekteyiz. Burada da bu tür davranışlar içine giren zümreler ikaz edilerek "... emr-i hümayunun muhalefet kimesneye itdirmeyüb ve kasabada alâka ve medhali olmayanları kat'a karışdırmayub inad ve muhalefet üzre olanları isim ve resimleri ile yazub asitane-i saadetine arz ve ilam eyleyüb hususu mezbûr için bir dahî emr-ü şerîfim isdar ve irsaline muhtaç eylemeyesiz..." şeklindeki bilgilerle mevcut nizamın devamını te'min etmek için gayret göstermiştir.*

53- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 99.

54- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 46.

Yukarıda saydığımız türlü ehl-i örf taifesinin bu dönemde sıkça müracaat ettiği yolsuzlukların önüne geçilmesi hususunda örneklerini verdiğimiz adaletnâmeler neşredilmiş ve hemen hepsinde de halka zulüm edilmemesi hususunda emirler verilmiştir. Fakat, yapılan yolsuzlukların ne önün geçilebilmiş ne de ayânın bu denli nüfuz kazanarak köklü hanedan aileleri meydana getirmesine engel olunabilmiştir.

Ç- FİYAT AYARLAMALARI VE ÜCRETLER

Reayanın malî yönden sıkıntıya düşmesini önlemek, temel gıda maddelerinden ve tüketim mallarından değişik hizmetlerdeki günlük ücrete kadar müdahaleci bir tutum içinde bulunan Osmanlı iktisadî devlet anlayışı, çeşitli ırk, dil ve dinlerle iklimleri birbirine kaynaştırmış ve memleket dahilindeki birçok zenaatın ve ticaret hayatının da gelişmesini temin etmiştir.

İktisadî devlet anlayışında önemli bir yer işgâl eden bu "*müdahaleci*" tutum, iddia edilenin tersine "*tekel*" zihniyetinin önünde önemli bir set oluşturmuş ve halkın, üretici ve "*ara hizmet*" görevini yerine getiren esnaf ile daima barışık kelimesini temin etmiştir.

Osmanlı iktisadî anlayışı içerisinde önemli yer tutan müdahaleci politikanın temelini ise fiyat ayarlamaları ve ücretler oluşturmaktadır. Fiyat ayarlamaları ve ücretlerin tanzimi hususunda ise dikkate alınan unsurları değişik kategorilerde mütalaa etmek mümkündür⁽⁵⁵⁾. Bunların başında tedavülde olan altın ve gümüş paraların vezin ve fiyatları gelmektedir.

Osmanlı Devleti, ülkede tedavülde olan paraların fiyatlarını belirlemiş ve verilmiş olan rayici çok sıkı bir şekilde kontrol etmiştir. Herhangi bir fiyat değişiminde veya toplatılacak olan vergilerin mevcut paraların değerine göre fiyatını belirleyen fermânlar yollanmıştır. Burada tespit edilen fiyatlar devletin resmî fiyatları olduğu gibi, sikkelerin serbest fiyatları da mevcuttur.

55- Bu hususta yapılan tasnifte, Doç. Dr. Mustafa Öztürk'ün tasnif metodu örnek olarak alınmıştır. Bkz. Mustafa Öztürk, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası" ve fiyatların tahlili ", s. 87-100

Piyasada tedavülde bulunan ve sicillerimizde de fiyatı, birbirlerine karşı sağladığı değerleri mukayesesi ve para birimi olan kuruşa karşı sahip olduğu değerler, cizye toplatılmasıyla alakalı belgelerde teferruatlı olarak belirtilmiştir.

Burada, memlekette tedavülde olan "*vezn-i tarihû'l-vakt*" olan paralardan İstanbul altını dört yüz altmış beş akçeye, zer-mahbûb, mısır ve zencili altın üç yüz otuz akçeye, tuğralı mısır altını üç yüz on beş akçeye ve tuğralı sağ paranın^(x) her kırk adedi bir kuruşa tekabül etmektedir⁽⁵⁶⁾.

Yine aynı belgede tespit edilen cizye evraklarının değerleri tespit edilirken esas alınan değerın zer-mahbûb olduğunu ve bunların "*kuruş*" olarak karşılığını da görmekteyiz meselâ; âlâ evrakını hamil cizye mükellefinin zer-mahbûb veya on bir kuruş olarak vergisini ödemesi kararlaştırılmıştır. Bu değerlerden hareketle 1173 senesine ait bir kuruşun kaç akçeye tekabül ettiğinde

(x) XVII. XVIII. yy. larda, para üzerinde oynanan oyunlar piyasaya bol miktarda sahte ve vezni ve ayarı düşük paranın sürülmesi üzerine, devlet, oldukça sert tedbirler almış ve piyasadan toplatılan sahte, karışık, malî ve cezni ayarı düşük veya vezni noksan paraları gerçek değerlerini ödeyerek toplatmış ve bunları İstanbul darphanesinde eriterek "*sağ para*" haline getirmiştir. Bu hususta Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, Osmanlı İmparatorluğunda XVII. ve XVIII. yy.lar boyunca para düzeni ile ilgili belgeler" *Belgeler Dergisi*, C. XIII, s. 17, s. 87. Belgelerimizde de bununla ilgili bilgilere tesadüf olunmuştur. Meselâ ; 1172 senesine mahsuben İmdad-ı hazeriyye masraf cetvelinde "*iki defa gelen kemter-i ayarı akçe-i kübre ve getiren kimesneye virilen hizmet kırk beş guruş*" ifadesi ve yine 1174 imdad-i hazeriyye maruf cetvelinde geçen; "*... Mustafa Efendi yediyle saraf-ı zimmiyye virilen otuz üç buçuk guruş ve paşa tarafından vezn olunan altın noksanlyesi için virilen onsekiz buçuk guruş...*" ve yine "*... sarraf-ı zimminin ihraç ettiği sim altın ve kalıp guruş-ı noksanı yüz yigirmi guruş*" ifadeleri geçmektedir ki, bu bilgiler vezn-i ve ayarı düşük paraların riyasadan vali ve mutasarrıf marifetiyle toplatıldığına ve toplatılan paraların gerçek değerlerinin karşılında verilen miktarları belirlemektedir.

bulmak mümkündür. Belgede 4 zer-mahbûb altını veya karşılığı olarak on bir guruş tespit edilmiş olmakla: $4 \times 330 = 1320$:11=120 akçe karşılığını buluruz ki bir kuruş bu tarihte yüz yirmi akçeye tekabül etmekte idi.

Fiyat hareketleri ve ücretlerin kontrolü ve tespitinde diğer önemli bir husus, şehirlerde uygulanan narhlardır. narhlar, resmî fiyatlar olup, bütün gıda ve zaruri tüketim maddelerinin fiyatlarıyla usta, kalfa, çırak ve işçi ücretlerini (gündelik) yansıtılmaktadır. Diğer bir ifade ile bir mal veya hizmet için ilgili makamların tespit ettiği fiyat diyebiliriz⁽⁵⁷⁾. Yapılan bu tespitler yalnızca fiyat üzerine kalmayıp ölçü ve kalite üzerinde olmaktadır.

Bir Kısım malın fiyatlarının belirlenmesinde "a'la", "evsât" ve "ednâ" şeklinde kalite farklılığı gözönünde tutulmakta ve buna göre fiyat farkı uygulanmakta idi. "âlâ" ve "ednâ" şeklinde taşınan mallarda ise "dahi âlâ" "dahi ednâ" şeklinde ikinci bir kalite ayırımına gidildiğinde bilinmektedir⁽⁵⁸⁾.

Narhın nasıl verileceğide ihtisâb kanunlarında belirlenmekteydi. Konu ile alakalı bir kanunnâmede; "...muhtesib olan kimesne kadı ma'rifeti ile narh vire, ammâ narh vireceği zaman eğer şehirde ve eğer köyde ve eğer kasabada ve eğer sâir yerde olur, ol yerin a'yânından ve pîrlerinden ve fakirlerinden, kassâblarından, ekmekcilerinden ahvalin bilir kimesneleri getirüb hesâb idüb ne mikdâr olunca faide ider ve ne mikdar olunca ziyân ider tamam bir hoşça hesâb idüb andan sonra onun ondört üzerine narh vireler... narh virdikten sonra tenbih ideler ve muhalefet idenlerin te'dib edib haklarından geleler..." şeklindeki ifadeler

57- Ömer Demirel, II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim Tüketim İlişkileri., s. 112.

58- Bu hususta gıda maddeleri tablosuna bakınız.

narha ait teferruatlı bilgiler vermektedir⁽⁵⁹⁾.

Sene içinde yetişen ürünlerin, kente gelen malların durumlarına göre yılda bir kaç kez narh verilerek kadı sicillerine kaydedilmiştir. "*Ru'z-u kasım*" ve "*ru'z-u hızır*" şeklinde en az iki defa yapılan bu fiyat ayarlamaları mevsime göre imal edilen gıda ve tüketim maddeleri ile yetişen sebze ve meyvelerin pazara sürülmesi ile meydana gelen zaruretten kaynaklanmakta idi. Ayrıca, kıtlık, para ayarlamaları ve harp gibi fevkâlade şartlarda da her türlü gıda ve diğer ticarî mal ve ücretlere narh verilirdi. Narh verilme işleminden sonra ise muhtesipler "*narhlık akçesi*" denilen ücreti tahsil ederlerdi⁽⁶⁰⁾.

Sicillerimizde, 1171, 1173 ve 1174 senelerine ait narhlar esas alınmış ve bir mukayese yoluna gidilmiştir. Yapılan mukayesede ise esas alınan ekmek (nan-ı 'aziz) fiyatları olmuştur. Bunu yağ ve et fiyatları ile kuru yiyecekler ve diğer coğrafi özellik taşıyan gıda, yiyecek ve tüketim maddeleri takip etmektedir.

1171 senesinde mısır ve arpa (sa'ir) karıştırılmış undan mamul ekmeğin 200 dirhemi 3 akçe (3 Rebiü'lahir), buna karşılık normal buğday ekmeğinin 75 dirhemi 1 akçe (9 Rebiü'levvel) olarak fiyatlandırılmıştır. Yine 1171 senesine ait ekmek fiyatı halis buğdaydan 135 dirhemi 3 akçe (3 Rebiü'levvel) olarak tesbit edilmiştir⁽⁶¹⁾. 1173 senesine ait ekmek fiyatı ise 100 dirhemi 1 akçe (18 Muharrem) ve 110 dirhemi 1 akçe (Gurre-i Safer ve 25 Cema-ziye'levvel) ve diğer bir belgede de yine 1173 senesine ait ekmek fiyatı 120 dirhemi 1 akçe (21 Şevval) olarak belirlenmiştir⁽⁶²⁾.

59- Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Düzenine ait Metinler V. 1640 Tarihli Esâr Defteri, Metnin Türk Harflerine çevirisi ve Değerlendirilmesi*, Ankara 1982, s. VII-IX.

60- Yaşar Yücel, a.g.e., s.VIII.

61- Bkz. 50 nolu şer'iyye sicili, narh defterleri.

62- Bkz. 50 nolu şer'iyye sicili, narh defterleri.

1174 senesine ait ekmek fiyatları ise safi buğday (hınta)dan mamul 200 dirhem 3 akçe ve 140 dirhem 1 akçe (22 Muharrem) olmak üzere tesbit edilmiştir⁽⁶³⁾.

Yukarıda verilen rakamların tahsilinde ise sadece ekmeğin ağırlık ayarlamalarının yapılmasına karşılık 1 akçede sabit tutulduğu, ağırlık ayarlamalarının ise normal ekmekte 15-20 dirhemi geçmediği ve 1174 senesi ekmek fiyatının geçmiş senelere rağmen ucuz olduğu dikkati çekmektedir.

Yine aşağıda tablo halinde verdiğimiz listeye bakıldığında ekmek fiyatlarının aksine yağ ve et fiyatlarında bir dalgalanma ve istikrarsızlık görülmektedir. Meselâ; 1171 senesine ait sade yağ (revgân-ı sade) fiyatı 1 kıyyesi 45 akçe iken 1173 de 45, 48 ve 54 akçe arasında değiştiği ve 1174'de de 66 akçeye yükseldiği görülmektedir. Buuna karşılık zeytinyağı (revgân-ı zeyt) fiyatlarında aksine bir düşüş tesbit edilmiştir. 1171'de 80 akçe olan 1 kıyye zeytinyağı 1173'te 60 akçeye 1174'te de 74 akçeye tekabül etmektedir. Yine kuyruk yağı (revgân-ı kuyruk)nın 1171 senesine ait fiyatı 1 kıyyesi 40 akçe iken 1173 senesinde 1 batmanı 162 akçeye ve iç yağı (revgân-ı iç) fiyatı ise 1 batmanı 1173 senesinde 100 akçeye tekabül etmektedir. Fiyatlar arasında bir denge söz konusu değildir. Çünkü, XVIII. yüzyıla birlikte para ayarının bozulması ve enflasyonun daimi bir şekilde yükseldiğini dikkate alarak 1171 ve 1173 fiyatları arasında en az %30 luk bir fark olması gerekirdi. Fakat, 1171 fiyatları 1173 fiyatları ile aynı seyrederken 1173 ve 1174 fiyatları arasında ortalama olarak %30 luk bir fiyat artışı söz konusudur. Bu muvazene normal olmasına karşılık 1171 ve 1173 fiyatlarında bu müvazeneyi göremiyoruz. Çünkü, 1171 fiyatlarında 1173 fiyatlarına oranla %30 dolaylarında bir ucuzluk

63- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 131.

olması gerekirdi. Bir başka ifade ile 1171 fiyatları genel olarak bir hayli yüksek tutulmuştur. Bunun sebebi de daha önce uzun süre devam eden ve bu seneye de kısmen tesiri sözkonusu olan İran ve Avusturya harblerinde aramak kanaatindeyiz.

Et fiyatlarında da 1173 ve 1174 senelerine ait mevcut rakamlara baktığımızda 1174 senesinde fiyatların daha ucuz olduğu gözlenmektedir. Zira, 1173'de koyun eti (lahm-i ganem)nin 1 kıyyesi 16 akçe ve kelle eti (lahm-i malge)nin 1 kıyyesi 15 akçe iken 1174 senesine ait rakamlar koyun etinde 14, kelle etinde de 13 akçedir.

Temel tüketim ve gıda maddeleri içinde yer alan pirinç fiyatlarında da 1171'de 1 kıyyesi 24 akçe olmasına karşılık 1174 senesinde 18 akçe olarak fiyat tesbiti yapıldığını görmekteyiz. Zira, pirinç normal enflasyon dikkate alındığında 1171'de 24 akçe olmasına karşılık 1174'te 40, 56 akçeye yükselmesi gerekirdi.

Sonuç olarak, sağlıklı bir mukayese yapabilmek için 1171, 1173 ve 1174 senelerine ait tesbit edilen narhlarla ilgili tablo aşağıya çıkarılmıştır.

Temel Gıda ve Tüketim Maddelerinin adı	Miktarı				Senelere göre fiyatı (akçe olarak)			
	dir- hem	kıyye 1282 arşın	batman 6 okka	kile (25) kilo	1171	1173	( )	1174
Ekmek (nân-ı aziz)	x				75dir. 1 ak.	100 1 ak.	110-120 1 akçe	140 dir. 1 akçe
" (mısır ve şair mahlut)	x				200d. 3akçe			
" (halis Hintta)	x				135d. 3 ak.			—
" (hintta-i safi)	x							200 dir. 3 akçe
Revgân-ı sade (sade yağ)					45	48	45-54	66
Revgân-ı zeyt (zeytin yağı)					80	60	60	—
" İzmir (zeytin yağı)					—	40		—
" Kuyruk (Kuyruk yağı)		x			40	—		—
" Kuyruk			x		—	162		—
" İç (İç yağı)			x		—	100		—
Tuz		x			—			—
Tuz			x		15	—		10-15
Lahm-i Ganem (Koyun eti)		x			—	16		14
" Magz (Beyin eti)		x			—	15		13
Kelle (Tane)					—			
Ciğer (Tane)					—			
Pastırma		x			24	—		24
Pirinç		x			24	—		18
Mısır Pirinci		x			—	24		—
Tosya Pirinci		x			—	20		—
Rumeli Pirinci		x			—	20		—
Nohut		x			4	10		8
Bulgur		x			10			6
Kışniş			x		60			—
Soğan		x			3			3
Sarımsak		x			8	12		10
Leblebi		x			12	20		12
Fındık		x			20	18		20
Badem		x			80			—
Kestane		x			8	10		12

İncir	x		24	24		
Kuru Üzüm	x			36		
Razak Üzümü	x		30			
Osmancık Üzümü	x		20			
Çorum Üzümü	x			18		
Asel-i musaffa(süzme Bal)	x		40	60	42-48 Rumeli Canik	40
Helva	x		24	24-30		36
Ak Pekmez	x		20	24	24	24
Kara Pekmez	x		16	20	16	16
Kadayıf	x			5	6	4
Badem Sucuğu	x		30	40		60
Ceviz Sucuğu	x		20	30		36
Yenice Sucuğu	x			20		
Peynir	x		24			
Zeytin	x		24			
Nişasta	x		20	24	15	12
Sabun-1 Trablus	x		66	60		60
Sabun-1 İzmir	x			54		
Sabun-1 _____	x		90	80		80
Hına (Kına)	x		20	24	24	24
Sirke	x		6	4		6
Çıra	x				1	1
Çıra		x	12			
Şem-i asel (Balmumu)		x	160	180		160/120
Şem-i revgân (mum yağı)	x		36	40		
Şab	x		30	24		30
Kara Sakız	x			10		
Katran	x		12	10		12
Mum	x					36

Bunlardan başka, resmî fiyat olarak değerlendirebileceğimiz hususların başında hizmet beratları ve nafakalar gelmektedir. Bunlara ait belgeler incelendiğinde, Yörgüç Paşa vakfında Seyyid Osman'ın 25 akçe vazife ile nakti ve senede iki müd hinta (buğday) ile altı müd şaire (arpa) aynî geliri ücret ile ilgili bilgiler arasında zikr edilebilir. Ayrıca 1176'da Ayşe isimli bir kadının ayda 4 kuruş nafaka aldığına dair bilgiler mevcuttur⁽⁶⁴⁾.

Resmî fiyatların dışında, iki şahsın karşılıklı olarak taşınır veya taşınmaz malların alım ve satımı ile ilgili fiyatlarda serbest piyasa fiyatlarını teşkil etmektedir. Fakat bu tür fiyatlarda, malın gerçek değerini, rayic bedelini anlamak mümkün değildir. Belgeler arasında bu hususla ilgili örnekler oldukça fazladır. Bunlardan bir kaç örnek vererek serbest piyasa fiyatları hakkında bir fikir verebiliriz. Meselâ; Çağlarbaşında "**dört ırgatlık**" bir bağın fiyatı 1171 senesi itibarıyla 50 kuruş olarak geçmektedir⁽⁶⁵⁾. Ayrıca, 1176'da "**altı ırgatlık**" 36 kuruş⁽⁶⁶⁾, on evlek bağ 120 kuruş⁽⁶⁷⁾, "**altı ırgatlık**" bir bağ 40 kuruş olarak fiyatlandırılmıştır.

1176 yılına ait ev fiyatları hakkında da sicillerimizde bilgi bulmak mümkündür. Meselâ, bir bâb fevkânî, bir bâb tahtânî oda, bir kiler, altta ahır ve bir miktar avlu 34 kuruşa satılmıştır⁽⁶⁸⁾. Bir başka örnekte de bir bâb yevleânî oda, bir kiler ve bir havuz ve bir miktar avludan ibaret mülk 25 kuruş değerinde gösterilmiştir⁽⁶⁹⁾.

64- 49 nolu Şeriyye sicili, Belge No: 45/a.

65- 49 nolu şeriyye sicili, Belge No:22/b.

66- 49 nolu şeriyye sicili, Belge No:12

67- 49 nolu şeriyye sicili, Belge No:38/a.

68- 49 nolu şeriyye sicili, Belge No:38/b.

69- 49 nolu şeriyye sicili, Belge No: 38/b.

BESİNCİ BÖLÜM

ULAŞIM ve KONAKLAMA

A- OSMANLI DEVLETİ SINIRLARI İÇİNDE ÜÇERKOL ve AMASYA

Osmanlı Devleti içerisinde kara ulaşımı bir kaç güzergâha ayrılmakta idi. Bu durum, dahilî düzenin ve emniyetin sağlanması bakımından önem arz etmekte idi. Bu güzergâh; sağ kol, sol kol ve orta kol şeklinde coğrafi taksimat esas alınarak tanzim edilmiştir⁽¹⁾.

Sağ kol olarak belirlenen ana yol güzergâhı Üsküdar'dan başlamakta ve Gebze, İzmit, Lefke, Söğüt, Eskişehir, Bolvadin, Akşehir, Konya, Ereğli, Ulukışla, Gülek Boğazı, Adana, Kurd Kulağı ve Payas'a kadar devam etmekteydi.

Sol kol Üsküdar'dan başlamak üzere Gebze, İzmit, Düzce, Bolu, Koçhisar, Tosya, Hacı Hamza, Merzifon, Niksar, Şebinkarahisar, Bayburt, Tercan, Erzurum ve Kars üzerinden geçmeye idi.

Orta kol ise, yine Üsküdar'dan başlamakta, Gebze, İzmit, Sapanca, Geyve, Göynük, Bolu, Gerede, Tosya, Hacı Hamza, Amasya, Tokat, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır, Musul ve Bağdad'a kadar uzanmaktaydı. Amasya ise bu coğrafi taksimata göre tanzim edilmiş bulunan Orta Kol'da yer almakta idi⁽²⁾.

B- DERBEND TEŞKİLATI

Yolların daima işler halde tutulmasına azamî riayet edilmekte ve buna bağlı olarak bazı müesseseler de teşkilatlandırılmaktaydı.

1-C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, İstanbul 1990, s.60.

2-Y. Halacoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988, T.T.K. Yayını, s.96.

Derbent teşkilâtı da bu hususta teşkil edilmiş önemli müesseselerden biridir.

Subaşının şehirlerde ifa ettiği asayiş ve inzibatı Derbentler ve Derbent teşkilatları da köylerde, kırlarda, şehir ve kasabaların haricindeki yerlerde ifa etmekte idi⁽³⁾.

Derbentler yukarıda belirtilen yol güzergâhlarında ticaretin ve münakale sisteminin düzenli bir şekilde işleyişini temin etmek üzere yol ve geçitlerde tesis edilmiştir. Derbentler, hukukî olarak iki kısımda mütalaâ edilmekte olup birincisi, yurtluk ve ocaklık şeklinde tımar yolu ile tasarruf olunan derbentler, ikincisi ise, muafiyet usulü ile tevcih edilmiş tehlikeli yerlere yerleştirilmiş veya memur edilmiş olan halkın muhafazası görevi ile köprü başlarında önemli geçitlerde bulunan derbentlerdir. Bu gibi derbentler genellikle vakıf ve has toprakları üzerinde veya hiç kimsenin tasarrufuna ait olmayan yerlerde bulunmaktadır.

Sicillerimizde de buna ait bilgilere tesadüf olunmuştur. Meselâ; Gelgiran Kazası'nda mevcut harameyn-i şerifeyn evkafı halkının, yakınlarında bulunan Akköprü mevkiindeki derbent için toplanmak istenen "*on nefer sekbân mütalebesi*"ni şikâyet etmeleri üzerine yapılan haksızlığın önüne geçildiği görülmektedir⁽⁴⁾. Belgede de görüldüğü gibi, buradaki derbent bir köprü başında tesis edilmiş olup, derbent için lâzım gelen muhafız neferlerden on adedinin bu karye ahalisinden celbetmek istenmesi karışıklığa ve itiraza sebebiyet vermiştir.

Bir başka belgede de derbent kurulacak yer ile alâkalı bilgiler geçmektedir. Burada⁽⁵⁾: "*...Mefâhiru'l-kuzat vel hükkâm meâdinu'l-fazli vel kelâm merzifon ve Hacıköy ve Gelgiras kadıları*

3- C. Orhonlu, *a.g.e.*, s.38.

4- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 118.

5- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 115.

zide fazluhu hümayun vâsıl olacak ma'lum olaki Amasya'ya dört sâat bâ'dî Merzifon ve Hacıköy ve Gelgiras beynlerinden vâki' Merzifon Obası demekle ma'rûf mevkî-i öteden berâ süvâ-ri kuttâ-i tarîk ve kapusuz levendâd eşkiyâsı ve mahallî me'v-âları olan Hüseyin âbâd kazâsı ve bozok sancağı kurb ve civâr olunduğundan mevzî mezkûr cadde-i azm üzerinde murâr-i nâs olmağla ekrât ve Türkmân ve başıboş levendâd eşkiyâ başı vakitli vakitsiz mahalli merkûme gelüb leylü nehâr ebnây-ı sebîl ve âmedsüzeden ulak ve kurban ve tüccâr-ı me'kûle olanların önlerine inüb muhârebe ve mukâteleye cesâret ve kudreti olmayanların emvâl ve eşyâlarını nehs ve garât iy-lediklerinden başka yiğirmişer ve otuzar ve kırkar ve ellişer eşkiyâ ile etrafda olan kurâ ahâlisinin hayvânâtını sürüb envâ-ı zulüm ve hasârından hâlî olmalarıyla mâru'z-zikr yürek ve Zilkübrâ nâm mevzîay-ı sâbika Sivas vâlisi vezirim İbrâhim Paşa edâmullahü Teâlâ iclâlehü Dirikli derbendinde vaz' olunan otuz nefer kimesnelere ta'yîn ve bir nefer-i cümlesine başbuğ nasb olunub leyl ü nehâr mahalli mezkûr ve evvelki havâli şer' ve mazarrât eşkiyâya ve kuttâ-i tarîk ve kapusuz levendâd eşkiyâsı hıfz ve haraset olunmak ve otuz nefer baliğ olur ise nefsi Amasya ve Merzifon abad ve Gelgiras ve Zünnûnâbâd Kazaları beynel ahâli marifet-i şer' ve cümle ma'rifetleriyle hadariyye üzere tevzî' ve emri şerîfim sûret-i sâbika Sivas vâlisi vezirin Zaralızâde Mehmed Paşa edâmellahu Teâlâ iclâle-hü arz ve Amasya kadısı mevlâna Osman zîde fazluhü i'lan ey-ledikleri ecilden hazineyi amiremde mahfûz olan mevkûfat defteri nazâr olundukda Direkli ve Derbend nizâmı kaydi ba'del uhrâ dahî olveçhile nizâmı verilmek bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur. Sivas eyaletinde vâki' Direkli ve Derbent mahal-

eşkiyası ve kutta-i tarîk olduğundan ebnâ-i sebîli hıfz u hirâset eylemek için sâbık Sivas vâlisi İbrâhim Paşa edâmella-hü Teâlâ şeyh Hacıköy ve Ormancık ve zeytûn ve Çorum kazâ-larının herbirisinden on ikişer neferden kırk sekiz nefer Derbend muhâfazasına vaz' ve ta'yîn ve iktizâ zikrolunan kazâlar ahâ-lileri kendi taraflarından virmek ve kırk sekiz nefer , tüfenk, endâs, piyâde üç mahalde on altışar neferi ale'd-devâm kıyam ve murûr ve ubûr iden ebnâ-i sebîl gereği gibi muhafazaya ihtimam şartıyla bin yüz yetmiş dört târihinde derbentci ta'yîn olundukları iltimas olunduğu üzere derbentci tayin olun-mak emr-i şerîf olmuşdur mücebince amel oluna..." şeklinde Sivas Derekli (direkli) derbent namında bir derbent tesisi izâh edilmektedir. Belgeden de anlaşılacağı gibi, Ekrad, Türkmen ve başıboş levend eşkiyasının gece-gündüz demeden ahaliyi ve tüccarı taciz etmemesi için Merzifon Obasına ki - üçerkol denilen yollar üzerinde önemli bir geçit ve güzergâhdır⁽⁶⁾ - derbent tesis edilme-si hususunda bir ferman gönderilmiş ve burada oluşturulacak olan derbende derbentci ve otuz derbent neferi başına da bir "başbuğ" nasb edilmesi karar altına alınmıştır.

İssız yerlerin şenlendirilmesi hususunda da önemli bir işlevi olan derbentlerin işleyişi, iaşesi ve derbentcilerin uyması gereken kurallara da işaret edilen belgede; derbentci tayin olunanların devletten hiç bir şey talep etmeyip, gece-gündüz belirtilen havalii-yi eşkiya tehlikesinden korumaları karşılığında tesbit edilecek ücretlerin kaza ahalipleri (Gelgiras, Merzifon, Gümüş maa Hacıköy) tarafından karşılanacağı açık bir dil ile ifade edildikten sonra bundan böyle de hiç bir şekilde "avâriz muafiyeti" iddiasın da bulunmamaları tenbih edilmiştir.

6- Merzifon, "üçerkol" anayollar sistemi içinde "sol kol" da bulunmakta idi. Bkz., Y. Halaçoğlu, a.g.e., s.96.

Belgede de, zikr edilen ve derbend için gerekli olan 30 nefer ve başlarına da aralarından birinin başbuğ seçilmesi derbend teşkilat kaidelerinden biri idi. Zira her 30 nefer derbendciye bir "tabl" denilmekte, başka bir ifade ile derbendlerin gözettikleri bölge ve mesafesine göre tesbit edilen tabl-ı vahid 30 neferden teşkil etmekte idi⁽⁷⁾.

Belgelerimizde de kurulacak olan derbend teşkilâtı için gerekli olan tekâlifin Amasya ve kazalarına taksimini bildiren bilgiler yer almakta olup, Amasya kazası 12 nefer, Ketga 8 nefer, zünnü-nabad 3 nefer, Merzifon 3 nefer, Gelgiras 4 nefer, temin edilmekle mükellef tutulmuştur. Nefer sayılarını dikkatlice tetkik edecek olursak toplamı bir tabl-ı vahid yani otuz nefere baliği olduğu anlaşılır⁽⁸⁾.

Yolların, ticaretin ve haberleşmenin güvenliğini temin maksadıyla teşkil olunduğunu bildiğimiz derbend teşkilâtını menzil ve menzilhâne kavramı ile birlikte mütalaa etmek gerekmektedir. Zira; Gelen giden yolcuların ve kervanlar ile payitahttan ferman vs. gibi evrak getiren ulakların, valilik heyetinin konakladığı, kıymetli madenlerin veya tarif ve tahsil edilen vergilerin payitahttaki hazineye nakilleri esnasında uğrak yeri ve ihtiyaçların temini cihetine gidilen menzillerin(*) güvenliğini de sağlanması derbendlere aitti. Bu gibi örneklere sicillerimizde sıkça tesadüf edilmektedir. Zira; 1174 tarihli bir belgede; " ....*Diyarbakir Valisi olan müteveffa vezir Çeteci Abdullah Paşanın dergâh-ı muallam kapucubaşlarından çavuşbaşı Sâbık Ahmed dâme mecdehû mübaşereti ile der âliyyeye nakl-i ferman-ı hümayunum olan nükûd ve eşyasıyla mübaşir mümâ ileyhe esnay-ı zâhide her kangınızın*

7- Bu hususta bkz., C. Orhonlu, *a.g.e.*, s. 40.

(*)- Menzil teşkilâtının işleyişi ve teşkilât yapısı hakkında sicillerimiz çerçevesinde ilgili bahisde bilgi verilecektir.

8- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 74.

*taht-ı kazâsına vâsıl ve dâhil olursa biemr-i mahfûz yerlere kon-
durub gecelerde ve gündüzlerde beklendurub mâhuf ve muhâtara
olan mahallelerde yanına kifâyet-i mikdâr birer ve mu'temed-i
âleyhimüslim tüfenk endâz adamlar koşub gereği gibi muhkem hıfz
iderler. Emin ve Sâlim ve bervechi müsâriât birbirimize ulaştır-
makda avk ve te'hirden ve ihmâl ve müsâmahadan ve i'yâzubillahi
Teâlâ menâzil ve mezâhilde ihmâl ve nukâsânınız sebebiyle mîr-i
hazîneye zarar ve ziyân iriştirmek ihtimâliniz olur ise sizlerden
tazmîn olunacağını karîn ve tebeayyin idüb ve bu bahâne ile
reâya fukarâsına celb-i mâl zulüm ve teaddi iylemekden bigâyet-
i ihtirâz ve ictinâb iylemeniz bâbında fermân âlişanım sâdır ol-
muşdur..."denilerek⁽⁹⁾, güvenliği sağlamakla görevli bulunan bütün
memurlar ikaz edilmiş, hatta daha önemli görülen payitahtta en
kısa sürede ulaşması istenen hazine veya tahsil edilen vergiler
hususunda da çok sert müeyyideler sarih bir şekilde fermanda
belirtilmiştir. Buna örnek olması bakımından sicillerimizden seçi-
len şu bilgiler oldukça tatminkârdır⁽¹⁰⁾: "...Gümüşhane ma'deni
haslarından işbu emr-i şerîf-i zişanım vurûd-u gününe müstemî
olan zerr-u sinin mübâyeası için sermaye olmak üzere irsal olu-
nan hazînenin aceleten ve müsâriaten ma'den-i mezkûr cânibine
eriştirilmesi ehemm-i mühâmdâr olmağla zikr olunan hazineye
ta'yin olunan mübâşirler ma'rifetiyle ihrâc olundukda tereke-i
elviye mutasarrıfları ve mütesellimleri ve voyvodaları ve ket-
hüdâları ve yeniçeri serdarları ve zâbitleri vesâir ağyân-ı vilâyet
iş erlerine her kangınızın taht-ı hükümet ve kazâsına dâhil olur-
sa aded-i iemâli ta'dâd ve te'min mahfûz mahallerde nüzûl ve
gecelerde mütemed bekçiler ta'yin ve gereği gibi hıfz cür'et ve
kaç re's menzûl barkiri iktizâ iderse mu'tâd üzere lâzım ücretle-*

9- 50 nolu şeriyye sicili Belge No: 27.

10- 50 nolu şeriyye sicili Belge No: 30.

ri mübâşir yedinden alınmak şartıyla tûvâna barkirler ihzâr ve yanlarına harb ve darbe kâdir, tamu'l-aslihâ tûfenk endâs kırk elli neferden noksân olmamak vechiyle süvâri ceberû, ta'yin ve hilâl rahda muhâfazasında dakika fevt itmeyerek a'sâr ve sâlimen birbirimize irsâl ve tesviye ve kazânızdan mahsûben bâ leylâ ihrâc ve kazâ-ı âhire tamâmen isâl eyledikleri hâvî irsâl olunan kazânın sicil mahkemesine ba'de's-subût mikdâr-ı icmâl tasrîh ile sened ahziderek serîan ve âcilen ma'den-i mezkûre isâl olmasına bezl mâhasal tâkat eylemeniz fermânım olmağın zikrolunan sermâye hazînesi zât-ı hümâyunda mahsûs tekâsüllerinizden nâşî el-ıyâzubillâh bir habbesi zâyi ve telef olmağ lâzım gelirse edâf-u mudâfını tazmîn ve tahsîl olunmağla ittifâ olunmayıb cümleniz ateşi gasb padişâhın mazhâr olacağınızı yakînen bilüb ona göre hıfz ve hırâsetde gereği gibi takdîr ve ihtimâm ve mukârîn ziyâde nüzûl ücreti talebinden i'tirâz-ı tâm eyleyesiz ve nerede kuzâd ve nevâb mumâ ileyin siz bu hususda tekâsül ve müsâmahanız zuhur ider ise yalnız ceride-i kazâ ve hükûmetden hükm ile kanâat olunmayıb herbiriniz bilâd-ı bâideye nefy ve takrîb ile te'dîb olacağınız muhakkak olmağla mübtelâ olacağınız envâ-ı hazîne ve tekâsül ve mu-âkıbât bir hoşca mülâhaza ve şerâit-i cezm ve ihtiyâtı gereği gibi riâyet ve muhâfaza iderek hazîne-i mezkûrenin hıfz ve harâsetinde ma'den-i mezkûre serîan tesyîrine sizler dahî sa'y ve iktâm ve hilâf-ı emr-i âlişânım hareketden tevakkî tâm eylemeniz bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur..."

C- KONA KLAMA VE MENZİL TEŞKİLATI

Kervanların ve tatarların indikleri ve at değıştirdikleri, yahut geceyi geçirmek üzere konakladıkları bina ve han yerinde kullanılan bir tabirdir. Sefer halinde bulunan askerın veya bir mahalle

görevli giden mübaşirlerin yiyeceklerini temin ve tedarik etmek ve bedeli mukabilinde zahire alınmak üzere menziller teşkil olunurdu. Bu işler, "*menzilci*" veya "*menzil emini*" denilen umûmi memurlar tarafından görülürdü⁽¹¹⁾.

Menzil veya menzihâne ise "*konak mevkii*" yerinde kullanılan bir tabir idi. Posta işini gören tatarlar konak yeri vazifesini gören menzilhânelere inerler, orada geceledikleri gibi hayvanlarını da orada bulunan hayvanlarla değiştirerek yollarına devam ederlerdi⁽¹²⁾.

İlkçağlarda Tarsus-Kayseri-Zile-Samsun ticaret yolu üzerinde bulunan Amasya, bilhassa Osmanlı döneminde ticarî ve iktisadî bir merkez olarak dikkati çekmektedir. ayrıca şehir Azerbaycan-Bursa yolu üzerinde bulunduğundan bu taraftan gelen İran ipeklileri içinde önemli bir pazar durumundaydı. Bundan dolayı stratejik bir önem kazanmış olan Amasya'nın bu ticaret yolunu güven altında tutması ve yolların şenlendirilmesi zarurî bir hal almakta idi. Buna bağlı olarak derbentler yol güzergâhında bulunan menzillerin emniyetini temin etmekle mükellef tutulmuşlardır.

Nitekim; "*Mar'aş cânibine azîmetimiz musammim olmağla dâiremiz halkının iktizâide-i ta'yînatlarına mûmzî ve makdûm defter mücebince bir günlük musâferet vechi üzere zehâiri ve etbâmızın ba'zen rûkâb ve bazen icmâl nakl itdirilmek içün taraf-ı kazâdan ma'rifeti ve cümle ittifâklarıyla tahıyye ve tedârik ve hâzır ve âmâde itdirmeniz bâbında Dîvân-ı Maraş'dan işbu buyruldu tahrîr ve isdâr ile irsâl olundu... Nefs-i Amasya menzlinde.... iktizâ idüb ecnâsı zehâirin defteridirki bervechi meşruh zikr ve beyan olunur*" şeklindeki bir emir ile Maraş'a gi

11- M.Z.Pakalın, *a.g.e.*, c.II, s.479.

12- M.Z.Pakalın, *a.g.e.*, c.II, s.480. Y.Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Menzilhâne Soru- nu", *A.Ü.D.T.C.F.Dergisi*, c.XXVIII, S.3-4, s. 339.

kafilenin bir günlük ihtiyaçları şu şekilde belirtilmiştir⁽¹³⁾. "*Nân-ı azîz bin beş yüz kıyye, pirinç sekiz yüz elli kıyye, revgân-ı sâde iki yüz kıyye, şa'-i keyl-i İstanbul'u yedi yüz elli kıyye, asel otuz kıyye, nohut on beş kıyye, soğan otuz beş kıyye, nişasta on beş kıyye, dakîk-i hâs otuz beş kıyye, şem-i gasel on kıyye, şem-i revgân otuz beş kıyye, kahve on kıyye, şeker on kıyye, biber bir kıyye, tavuk altmış adet, yumurta otuz adet, tuz yigirmibeş kıyye, süt yigirmi beş kıyye, yoğurt yigirmi beş kıyye, pekmez on beş kıyye, sebzevât yüz kıyye, çıra yüz kıyye, saman yüz elli yük, hatab yüz elli yük mekkâri bargiri yüz re's.*"

Yukarıda belirtildiği gibi sefer sırasında istenilen şeylerin tek tek adları ve asker için ne lazım ise mikdarları belirtilmekte ve halka ödenmesi usûlden idi⁽¹⁴⁾.

1174/1763 senesinden 1175/1764 senesine kadar Amasya menzili bu görevi daha önce yapan menzilciler, Ali Ağa ve İbrahim Ağa'ya üç bin gurûş imdadiye ile taahhüd ve iltizâm olunmuş, menzilhânedede katır ve merkepleri hazır halde bulundurarak ulakların, paşa ve elçilerin gelişlerinde zaruret ve muzayaka çektirmemeyi taahhüd etmişler, eğer bu taahhüdlerini yerine getirmeyecek olurlarsa tedip olunacakları karar altına alınmıştır⁽¹⁵⁾.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere, kazaların ayân ve ahalileri menzillerinde ölen beygirler için yenilerini almak, yiyeceklerini temin ettikten başka, iş görece kimseleri menzilci ta'yin etmek ve belirli masraf ve imdadiyeleri tamamen ödemek mecburiyetindeydiler. Yine belgedeki işaret edilen menzilcinin cezalandırılması hususu menzil hükmü olmayan şahıslara menzil

13- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 92

14- Y. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara 1977, s.63.

15- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 123.

beygiri vs. verilmesinden dolayı esas ihtiyaçları temin edilmesi gereken görevlilere gerektiği gibi hizmet etmemeleri hasebiyle ortaya çıkmaktaydı⁽¹⁶⁾.

Ulaşımın güvenlik içerisinde temin edilmesi ve menzillerin güvenliğinin sağlanması ve gelen-giden yolcular ile tüccar ve kervanların emniyetinin sağlanması hususlarında görevli olan derbentci ve derbent neferlerinin yanısıra menzilci ve menzillerde yolcuların ihtiyaçlarını temin eden görevliler de mevcut idi. Menzillerde görev yapan hizmetlilerden biri de karakullukçulardır.

KARAKULLUKÇU:

Yeniçeri ocağı bölük ve ortalarındaki küçük çavuşlara verilen addır. Bunlar, çorbacıların ve zabitlerin emir çavuşları idiler.

Acemioğlanlarından yeniçeri ocağına yeni kaydedilenlerden oda hizmetlerinde istihdâm olunanlara da bu ad verilirdi⁽¹⁷⁾. Acemioğlanlarından kapıya yeni çıkmış olanlara yani, yeniçeri ocağına kaydedilenlere düzen akçası ismiyle ikişer altın verilirdi. Bu yeni efrad mensup oldukları odalarda karakullukçuluk ederler, yani oda hizmetine bakarlardı. Vazifeleri odalarını süpürmek, silmek, ihtiyar yoldaşların ve odaya gelen misafirleirn ayakkabılarını temizlemek, yemek kaplarını yıkamak, odanın odununu yarmak, kandillerini yakmak, pazardan, odanın levazımâtını tedarik etmek gibi şeylerdi. Her odada, odanın kalabalık ve تنها oluşuna göre bir ve iki karakullukçu vardı. Ortalara kalabalık olan kulkethüdasının odasında beş ve çavuş odasında dört karakullukçu bulunurdu. Kethüda ve çavuş karakullukçuları'nın en yenisine "*karakullukçu*", onun alt yanında olanına "*pazara giden*" derlerdi. Yine bu

16- Y. Özkaya, *a.g.e.*, s.43.

17- M.Z. Pakalın, *a.g.sdz.*, c.II, s.198.

iki bölükte papuçcu ve kendi isimleriyle de karakullukçular vardı. Kethüda ve çavuş karakullukçularına aşçıbaşı nezaret ederdi. Bunlardan maada ocağa verilen acemilerden de bir iki nefer de çorbacıların seyislik ve hasekilik gibi hizmetlerine bakarlardı⁽¹⁸⁾. Taşra'da da Yeniçeri serdârının maiyetinde veya derbendlerde görevlendirildiğini gördüğümüz karakullukçular ile alâkalı sicillerimizde tavsilatlı bir bilgi geçmemektedir. Belgede, karakullukçulara, me'kûlât için gerekli olan zahirenin temin edilmesi hususunda atıfta bulunmaktadır⁽¹⁹⁾.

18- İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, c.I, Ankara 1988, s.64.

19- 50 nolu şer'iyye sicili, belge no: 18.

SONUÇ

Amasya XVI. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı Hanedanına mensup şehzadelerin idari tecrübe kazanmaları için gönderildikleri önemli merkezlerin başında yer aldı. Burada sancak beyi olarak bulunan bir çok şehzade taht için kendisini en kuvvetli aday olarak görüldü. Bunda doğu sınırına yakın bir sancağın merkezi olması sebebiyle sınır boylarında yapılacak mücadelelerde kazanılacak başarıların, şan ve şeref için taht yolunda büyük avantaj sağlayacağı şeklindeki düşüncenin rolü büyüktür. Nitekim Çelebi Mehmet'ten itibaren II. Murat Fatih, II. Bayezid sancak beyi olarak burada bulunmuşlardır. Ayrıca II. Murad'ın oğlu Alaeddin II. Bayezid'in oğlu ve kendisini güçlü bir taht varisi olarak gören şehzade Ahmet, Kanuni'nin oğulları şehzade Mustafa ve şehzade Bayezid'de Amasya'da idarecilik yaptılar. Ancak şehzade Mustafa'nın katlinden sonra, İstanbul'qa daha yakın olan şehzade sancaklarının öneminin artması ve Amasya'nın başşehirden uzak olması sebebiyle XVI. yüzyıl ortalarından itibaren şehir bu özelliğin kaybetmiştir. Onun yerine Manisa tek şehzade sancağı olarak önem kazanmıştır. Bundan sonra Amasya merkezden tayin edilen sancak beyleri tarafından idare edilmiştir.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti idari teşkilatı önce eyaletlere, eyaletler sancaklara,(liva), sancaklar kazalara, kazalarda nahiyelere bölünmüş halde idi.

Eyaletler, Osmanlı Devleti idari teşkilatının en büyük parçasını teşkil ediyordu. XVI. yüzyıl ortalarına kadar beylerbegi tarafından idare edilen eyaletler bundan sonra vezirler tarafından idare edilmeye başlanmıştır. İlgili dönemde Amasya sancağının da idari bakımdan bağlı olduğu Sivas vilayetinin başında vezir Zarılızade Feyzullah Paşa ile Çayır Ahmet Paşa vali olarak bulunmaktaydı.

Sancaklar, Osmanlı Devleti'nin eyaletlerden sonra gelen mülki parçası olup idari taksimatda da esas olan sancaklardı. İlk dönemlerde sancak beyleri tarafından idare olunan sancaklar daha sonra "mutasarrıf" adı verilen fakat çoğunluğu vezir rütbesi taşıyan kimseler tarafından idare edilmeye başlandı. Bu dönemde de <Amasya'nın Paşa rütbesi taşıyan Hasan, Ebu Bekir ve Süleyman Paşalar tarafından idare olunduğu tesbit edilmiştir.

Mutasarrıflar sancağın en büyük mülki emiri olup, ilgili sancağın asayışı ve zabıtasını temin ile mükellef olup bu vazifesini gerçekleştirmesine yardımcı olacak ve ehl-i örf içinde yer alan birçok görevlide mevcut idi. Bunların başında su başı kethüda yeri yeniçeri serdai vd. gelmektedir. Yukarıda saydığımız görevlilerin hemen hepsinin belli başlı görevleri söz konusudur.

Mutasarrıflar tayin edildiği sancağı herhangi bir özüründen dolayı gelemeyecek olursa veya hemen gelememesi halinde yerine ya devamlı yada geçici bir vekil tayin edebilirdi. Bunlara mütesellim denilmekteydi. Nitekim, bununla alakalı olarak örneklerimiz mevcuttur. Mesela; Süleyman Paşa 1763 tarihinde yerine Amasya eşrafından Ahmet Bey'i mütesellim olarak atamış olduğunu görmekteyiz.

Ehl-i şer ve ümera içerisinde en fazla yetki kadılarına aitti. Kadılar, kazaların adli, işlerinden başka belediyeye ait işlerine de nezaret etmekteydiler. Ayrıca, kazayı ilgilendiren her türlü emir ve ferman kadıya gönderilir ve kadı marifetiyle sicillere geçildikten sonra ilgililere tebliğ olunurdu. Kadılar buldukları yerlere göre Rumeli veya Anadolu Kazaskerleri tarafından seçilir ve Şeyhülislam marifetiyle ferman hazırlatılarak tayini tamamlanırdı.- Kadıların sancak ve kazalarda en önemli yardımcıları naibler ve muhızırbaşları idi. Kadılar tayin edildikleri yere gitmeyerek yerine bir naib atar veya bulunduğu görev mahalline bağlı beldelere

bir naib göndererek adli işleri sevk ve idare ederdi. Ayrıca mahkemelerde büyüklüğüne göre bir kaç muhızr bulunur ve bunların kademlilerine de muhızr başı denilirdi. Muhızr başılık iltizam yolu ile elde edilen bir görev olup kadıların en önemli yardımcıları idiler.

Ehl-i şer görevlileri içinde önemli bir görevi ifa edenlerden biri de müftilerdir. Müftilik makamı ayrıca bir ücreti gerektirmediği için o anda ilgili belde de müderrislik yapan zevattan seçilirdi. Sicillerimizde de bu hususiyet göze çarpmaktadır.

Gerek ehl-i örf ve gerekse ehl-i şer arasındaki münasebetlerde vasıta rolü oynayan ayan ve eşraf ise idari yapı içerisinde önemli bir yere sahipti. Özellikle ayanla nüfuzlu ailelere mensub şahsiyetler olduğu düşünülürse, idari yapı içerisinde oynamış oldukları rolün önemi ortaya çıkmaktadır. Şehir kethüdalığı ki, -şimdiki yerel yönetim anlayışında belediye başkanı görevine tekabül edecek bir görev idi-. Ayan olarak görev yapmış veya şehir halkı üzerinde nüfuzu hissettiren köklü ailelere mensup şahsiyetlerin önünde idi.

Ayanlar, Osmanlı Devleti'nin idari yönden zaafa uğrayarak merkezi otoritenin sarsıldığı dönemlerde, sancak ve kazalarda mahalli idareler tesis edecek derecede kuvvet kazanmışlar ve devleti tehdit eder hale gelmişlerdi.

Osmanlı Devleti'nde cari olan toprak rejimi ve bu sistem içerisinde Amasya sancağında geçerli olan duruma gelince, burada malikane divani türü topraklar geçerlik kazanmış ve kadimden beri de bu gelenek devam etmiştir.

Malikane divani sistem içerisinde kendisine malikane tevcih ve tenbih olunan topraklar tevcih olunan şahıslar tarafından işletilmeyip icara verilmiş ve bu suretle iki başlı bir sistem ortaya çıkmıştır. Devlet hissesi o anda arazi işletenler "*emin*" tarafından

toplatılmakta ve sahib-i arz olanlar ise arazide yapılan ziraat ve elde edilen ürünün üzerinden belirli bir miktar hissesini almakta idi.

Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısına ait örnekler sicillerimizde sıkça geçmekte olup ziraat vergi gelirleri ve para ayarlamaları ile fiyat tesbitlerini bu meyanda sayabiliriz.

Bölgenin zirai yapısı ile alakalı olarak bağ bahçe ziraati ile ipek elde etmekte istifade edilen dut ağacı yetiştiriciliği önemle üzerinde durulması gereken hususları teşkil etmekteydi. Bunlardan başka kuru ve padişah ahırına ot ve saman temin etmek üzere mevcut olan çayırları da burada zikretmek gerekmektedir.

Yukarıda toprak rejiminden kısaca bahs ettiğimiz Amasya Sancağı dahilinde, toplanan vergi gelirleri ise şer'i vergiler ve örfi vergiler olarak izah etilebilir. Zira şer'i vergiler içerisinde öşür ve cizye önemli bir yer tutmaktadır. Fakat gerek öşür ve gerekse cizye vergileri ile alakalı mikdarlar tesbit edilememiş, özellikle cizye vergisi ile ilgili kayıtlar, Sivas Vilayeti genelini kapsadığı için Amasya'nın hissesine düşen cizye mikdarı belirlenememiştir.

Tekalif-i örfiyye adı verilen vergiler içerisinde imdat-ı hazeriyeye, hane-i avarız, hane-i nuzul ve sürsat ve cebelü bedeliyyesi gibi vergilerin tarh ve tahsilinden başka tekalif-i divaniyye adı altında hazine-i amireye intikal ettirilen bir takım vergilerde söz konusudur. Bunlar kışlak, yazlak (yaylak), otlak, aşar, mücerred, bennak, resm-i tapu-i zemin, bağ ve bahçe, öşr-ü neferat, nefsi arusane, beytü'l-mali amme ve hassa mali gaib, mali mefkut, isbençe, yave ve kaçkun, cürm-ü cinayet, sulb-i siyaset, bad-i heva, adet-i desdibani, haymane ve gayr-i haymane kul ve cariyeye müjdeganesi vs.dir.

Vergi gelirleri toplanırken ehl-i örf ve ayanların veya ayanlık iddiası ile ortaya çıkanların halka yaptıkları zulümde bir hayli yaygınlaşmıştır. Bu da devletin bir çok tedbir almış olmasına rağmen taşrada merkezi otoritesini oldukça önemli bir şekilde zaafa uğratmış olduğunu göstergesi olmuştur. Bu tür şikayetlerin değerlendirilmesi sonucu devlet zulüm ve haksızlığın önüne geçmek istemiş ve bu hususda bir çok adalet fermanları neşr etmiş ise de pek başarılı olamamış, ehl-i örf ile işbirliği yapan ayan reayayı önemli derecede külfet altına sokmuştur.

Ayrıca mukataa gelirleri de önemli bir yer işgal etmektedir. Özellikle Amasya'daki mizan-i harir mukataasının senede 104.000 akçelik geliri söz konusudur.

1757-1763 tarihleri arasında para değeri ve piyasadaki mevcut altın ve altın paraların akçe ve guruş karşısındaki değeri ve piyasaya sürülen değeri ve vezni düşük ve zayıf paraların toplatılması ve bunların sağ para haline getirilmesine dair bilgiler azami derecede değerlendirilmiş ve Amasya'nın iktisadi durumu tesbit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Kadı marifeti ve şehir ileri gelenleri ile esnafın birlikte belirlediği temel gıda ve zaruri tüketim maddeleri ile alakalı narh tesbitleri de o dönem Amasya'sının fiyat ayarlamalarına güzel bir örnek teşkil etmektedir.

1757-63 tarihleri arasında sicillerimizden istifade ile içtimai yapı hakkında esaslı olarak aile ile ilgili hususları ihtiva eden belgeler yer almaktadır. Zira, nişan ve evlilik akidletinde eski Türk geleneklerinin izlerini de görmekteyiz. Mesela, "*beşik kertmesi*" dediğimiz içtimai bir teamülden, "*mehr*" denilen ve İslami ağırlık taşıyan teamüle kadar bilgi bulmak mümkündür. Tesbit edilen mihr-i müaccel ve mihr-i müeccellerden kadına verilmek üzere belirlenen rakamlar 90 ila 1200 guruş arasında değişmekte-

dir. Bu makamlar da mihrî veren ailelerin sosyo ekonomik yapısıyla alakalı olup refah seviyesini tesbit etmemiz bakımından önemlidir.

Yine bu bahis içerisinde yer alan vakıf müessesesi ve vakıfların durumu da oldukça zenginlik arz etmektedir. Bilindiği gibi vakıf müessesesi karşılıklı yardımlaşmayı esas almaktadır. Bununda ötesinde Osmanlı Devleti içerisinde bir çok hizmet ve bu arada eğitim ve öğretim faaliyetleri vakıflar marifeti ile gerçekleştiriliyordu. Amasya'daki ilmi faaliyetlerin doruk noktasına ulaştığı düşünülürse vakıf müessesesinin buradaki işlevi hakkında bir kanaate varmamız mümkün olacaktır. Bu hususda eğitim ve öğretimin yönlendirilmesine esas olan vakıfları; Cuizade, Torumtay, İlyas Ağa, Büyük Ağa, Abdullah Paşa, Bayezid Paşa, Hüsam ve Osman Bey vakıf ve vakfiyeleri olarak sayabiliriz.

Yine sicillerimizde geçen şahısların ünvan ve lakapları, içtimai tabakalaşmayı göstermesi bakımından orjinallik arz etmektedir. Bunlar arasında ağa, şeyh, seyyid, hacı, molla, hoca ve bey gibi ünvanlar Osmanlı toplum yapısının vaz geçilmez nsurlarını teşkil eden belirli bir zümreyi de ihtiva etmektedir. Bunların haricinde soy ve sülaleyi belirtmek üzere kullanılan ve kadim gelenek olan baba adı ile zikr edilen şahıs isimleri de önemli bir yer işgal etmektedir. Meslek guruplarını da tesbit etmemize yarayan bazı lakablarda sıkça geçmekte ve bütün bunlarda içtimai tabakalaşmayı bütünleyen parçalar olarak değerlendirilmektedir.

Son olarak Osmanlı Devleti'nin ulaşım ve konaklama ile ilgili durumuna da açıklık getirmesi bakımından Amasya'nın mevcut durum içerisindeki yeri değerlendirildiğinde önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir. Nitekim, Osmanlı Devleti içerisinde cari olan önemli yollar ve geçiş noktalar üzerinde kurulan derbent ve menziller "*üçer kol*" denilen üç ana kolda toplanmıştı. Sefere

çıkıldığında bu yollar üzerinde asker toplanır ve orduya iltihak ederdi. Bunun haricinde önemli bir hazinenin, kıymetli madenlerin taşınması, ticaretin ve kervanların da emniyet içerisinde gidecekleri yerlere varması hep bu yollar ve bu yollar üzerinde kurulan teşkilatlar marifetiyle gerçekleştirilirdi. İşte Amasya da, bu "*üçer kol*" üzerinde "*ortakol*"da yer almakta derbent ve menzillere sahip bulunmaktaydı.

Netice itibarıyla Amasya XVIII. yüzyıl içerisindeki bu konumuyla ilk dönemlerdeki itibarına sahip olmasa bile Osmanlı kültür merkezi olma özelliğini sürdürmüş ve idari yönde nüfusu XIX. yüzyıla kadar devamlı bir şekilde çoğalan bir sancak durumunu muhafaza etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- AKGÜNDÜZ, Ahmed; Osmanlı Kanunnâmeleri, c.VI, İstanbul 1993.
- AYDIN, Mehmet; *Amasya Medreseleri*,
- BALTACI, Cahit; *Osmanlı Medreseleri*,
- BARKAN, Ö.Lütfi; *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*,
İstanbul 1980.
- BAYKAL, B.Sıtkı; "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. ve XVIII.
yüzyıllar Boyunca Para Düzeniyle İlgili Bel
geler", *Belgeler Dergisi*, c. XIII.
- BAYKARA, Tuncer; *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası'na Giriş I:
Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988.
- BURSALI Mehmed Tahir Efendi; *Osmanlı Müellifleri I*,
- BUSBECQ, O.C; *Türk Mektupları*, (Terc. Hüseyin Cahit Yalçın),
İstanbul 1939.
- CEZZAR, Yavuz; *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Döne
mi. (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Malî Tarih)*,
İstanbul 1986.
- ÇADIRCI, Musa; "II. Mahmud Döneminde Mütessesimlik Kurumu"
*Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih-Coğrafya Fakül
tesi Dergisi*, c.XXVIII, S.3-4.
- ÇAĞATAY, Neşet; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan alınan
Vergiler", *Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih-
Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c.V, S.5.
- ÇAĞATAY, Neşet; *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1993.
- DEMİREL, Ömer, *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı
ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Ankara 1989.
- DERNSCHWAM, Hans, (Çev. Yaşar ÖNEN); *İstanbul ve Anadolu'
ya seyahat Günlüğü*,
Ankara 1992.

- EMECEN, Feridun; "Cebelu", T.D.V. İslam Ansiklopedisi c.VII,
İstanbul 1993
- ERGENÇ, Özer; Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki
Yapıya Etkileri
- EVLİYA ÇELEBİ; Seyahatname c.I-II
- EYİCE, Semavi; "Bayezid Paşa Camii", T.D.V. İslam Ansiklopedi
si, c.V
- GABRİEL, A, Monumentes Tures d Anatolie c.II
- GÖĞÜNÇ N, "Hane Deyimi Hakkında",İ.Ü. Edebiyat Fakültesi
Tarih Dergisi, İstanbul 1979
- HALAÇOĞLU Yusuf, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun
İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi,
Ankara 1988
- İNALCIK Halil; "Cizye",T.D.V. İslam Ansiklopedisi c.8, İstanbul
1994
- KAFESOĞLU İbrahim, Türk Milli Kültürü,İstanbul 1988
- KARAL E. Ziya, Osmanlı Devletinde İlk Nüfus Sayımı 1831,
Ankara 1943
- KAZICI Ziya, Şeker Mehmet, İslam Türk Medeniyeti Tarihi,
İstanbul 1982
- KAZICI Ziya, Osmanlı Vergi Sistemi, İstanbul 1972
- NEDKOFF, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye"
(Terc. Şinasi Altundağ), Belleten c.VIII S.32
- OĞUZOĞLU,Yusuf, "Dizdar" T.D.V. İslam Ansiklopedisi IX, İstan
bul 1994
- OĞUZOĞLU Yusuf, "Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde
Görülen Yapısal Değişiklikler", V. Araştırma Sonuç
ları Toplantısı I, Ankara 1988

- ORHONLU, Cengiz; "Osmanlı Teşkilatına Ait Küçük Bir Risale, Risale-i Tercüme" *Belgeler*, c. IV, S. 7-8.
- ORHONLU, Cengiz; *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, İstanbul 1990.
- ÖGEL, Bahaeddin; *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Ankara 1988.
- ÖZDEMİR, Rifat; "Tokat'ta Ailenin Sosyo- Ekonomik Yapısı 1771-1810", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, Ankara 1987.
- ÖZKAYA, Yücel; "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *A.Ü.D.T.C.F.Der.*, C.XXVIII, S.3-4.
- ÖZKAYA, Yücel; *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara 1977.
- ÖZKAYA, Yücel; "XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu" *A.Ü.D.T.C.F.Der.*, c.XXVIII, S.3-4.
- ÖZTÜRK, Mustafa, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatları Tahlili"
- PAKALIN, M. Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul 1983.
- SAHİLLİOĞLU, Halil; "Avarız", *T.D.V.İslâm Ansiklopedisi*, c.IV., İstanbul 1991.
- STRABON; *Coğrafya (Geographika)*, (Terc. A.Pakman), Kitap XII, Bölüm I-II, İstanbul 1969.
- İLHAN, Şahin-EMECEN, Feridun; "Amasya", *T.D.V.İslâm Ansiklopedisi*, c.III.
- TURAN, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, c.I, ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı; *Kitabeler*,
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı; *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, .Ankara 1988.

- UZUNÇARŞILI, İ.HAKKI; *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapukulu Ocakları*, c.I, Ankara 1988.
- YÜCEL, Yaşar; *Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti (1344-1398)*, Ankara 1970.
- YÜCEL, Yaşar; *Osmanlı Devleti Dönemine Ait Metinler V, 1640 Tarihli Esar Defteri, Metnin Türk Harflerine Çevirisi ve Değerlendirmesi*, Ankara 1985.
- YESAR, H.Hüsameddin; *Amasya Tarihi I*, (Sadeleştirenler, Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), Ankara 1986.